

ଅରିଷ୍ଟର

ଅଦୋଷକ ସୁଗୋପ/ଭୁବାର ନୂଆ

ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା
ଭୁବନେଶ୍ୱର

ଆରିଷଟଲ

ଲେଖକ

ଶ୍ରୀ ସୁବୋଧ କୁମାର ନନ୍ଦ, ଏମ୍. ଏ.

ଶିକ୍ଷକ, ଦଶନଶାସ୍ତ୍ର ବିଭାଗ

ରାଜ୍ୟର ମେଡ଼େର ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ

ସମ୍ବଲପୁର

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶନ

୧୯୮୭

ପ୍ରକାଶକ :

ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା

ଭୁବନେଶ୍ୱର

ARISTOTLE

Published under the centrally sponsored scheme of production of Books and Literature in Regional Languages at the University level by the Government of India in the Ministry of Education and Social Welfare (Department of Education), New Delhi.

Written by :

Sri Subodh Kumar Nanda, M.A.

Reader in Philosophy,

Gangadhar Meher College, Sambalpur

Reviewed by :

Dr. Krushna Prasad Mishra, M.A., Ph.D.

Reader in Philosophy, (Toronto)

Utkal University, Bhubaneswar

Language Scrutinised by :

Smt. Haripriya Mohapatra, M.A., (Oriya)

M.A. (Sanskrit), B. Ed.,

Language Expert,

Orissa State Bureau of Text-book Preparation & Production.

First Edition — 1978, 2100 Copies.

Re-Printed — 1987, 1000 Copies.

Published by :

**THE ORISSA STATE BUREAU OF TEXT-BOOK
PREPARATION AND PRODUCTION,
BHUBANESWAR.**

Publication No.—252

(C) All rights reserved by the Publisher. No part of this book may be reproduced in any form or by any means without the written permission from the publisher.

Paper used for printing of this book was made available by the Government of Orissa at concessional rate.

Printed at :

Price—Rs. 5/-

Writers Press

Bhubaneswar-7

ଦ୍ଵିତୀୟ ମୁଦ୍ରଣର ଭୂମିକା

ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦର କଥା ଯେ, ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ସୁବୋଧ କୁମାର ନନ୍ଦଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ‘ଆଗଷ୍ଟିନ’ ପୁସ୍ତକଟିର ଦ୍ଵିତୀୟ ମୁଦ୍ରଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ସମ୍ପାଦକ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରକାଶିତ ହେବାକୁ ଯାଉଛି । ଏହା ପାଠକ ପାଠିକା, ଛାତ୍ର ଛାତ୍ରୀ, ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ଅଧ୍ୟାପିକାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶୁଦ୍ଧତାକୁ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ଵ ଦେଇ ଆଦୃତ ହେବ ବୋଲି ଆମର ଆଶା ।

ପ୍ରଫେସର ଗିରୀଶବାଳା ମହାନ୍ତି

କଟକ, ଶିକା

ଫେବୃଆରୀ ୨୦୧୩ ମସିହା

ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା

ମୁଖବନ୍ଧ

“ ଭଜ ହେବା ପାଇଁ କର କ୍ଷେତ୍ରେ ଆଶା
ଭଜ କର ଆଗେ ନିଜ ମାତୃଭାଷା ”

—ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ।

ଭାରତବର୍ଷ ବହୁ ଭାଷାଭାଷୀଙ୍କର ଦେଶ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଭାଷା ସମସ୍ୟା ଉଦ୍ଭବ ହେଉଛି । ସ୍ୱାଧୀନତା ପରେ ଭାରତ ସରକାର, ଭାଷାବିତ୍ତମାନଙ୍କ ଏକ ନୀତିବଦ୍ଧ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଇଥିଲା ଯେଉଁଥିରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କଲେ । ପରକାରଙ୍କଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ଭାଷା କମିଶନ୍ (୧୯୬୪-୭୭) ଏହାରେ ଉଦ୍ଧୃତମତେ ଅନୁସନ୍ଧାନ ତଥା ଅନୁଶୀଳନ କରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିବରଣୀ ଦାଖଲ କଲେ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ଆଞ୍ଚଳିକ ଭାଷାକୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାର ମାଧ୍ୟମ ହେବା ଭିତ୍ତିତ ବୋଲି ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ମତ ଉପସ୍ଥାପନ କଲେ ।

ଆଞ୍ଚଳିକ ଭାଷା ଶିକ୍ଷାର ମାଧ୍ୟମ ହେଲେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ବୈପ୍ଳବିକ ଜ୍ଞାନ ସହଜରେ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇପାରେ । ଏହା ଯେ କେବଳ ଦେଶକୁ ଶିଳ୍ପ ସମୃଦ୍ଧିର ବାଣୀରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ, ତା’ ନୁହେଁ; ପରନ୍ତୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ଦୃଢ଼ ଭିତ୍ତିଭୂମି ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ କରିପାରେ, ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ ସମାଜ ଓ ନିରକ୍ଷର ଜନତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ବିରାଟ ବ୍ୟବଧାନ ରହୁଛି, ତାହା ଧୀରେ ଧୀରେ ଦୂରୀଭୂତ ହେବ । ଜଂଗଲରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଉଥିବାରୁ ଅନେକ ବିଷୟ ଗ୍ରହଣୀୟ ଅବସ୍ଥା ରହୁଛି । ଫଳରେ ସେମାନେ ଶୁଦ୍ଧତା କଣ୍ଠରୁ କଣ୍ଠରୁ ବାଧ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି । ମାତୃଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଗଲେ ସେପରି କଣ୍ଠରୁ କଣ୍ଠରୁ ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ସେମାନେ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ସହଜରେ ଗ୍ରହଣପାରିବେ ଓ ଅସୁବିଧା କରିପାରିବେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷା ଗୁଣାତ୍ମକ ମାନ ବୃଦ୍ଧିପାଇବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତବର୍ଷ ବ୍ୟତୀତ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସଭ୍ୟ ଦେଶ ନାହିଁ ଯେଉଁଠି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା ବୈଦେଶିକ ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଦିଆଯାଏ ।

ଆନନ୍ଦର ବିଷୟ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଞ୍ଚଳିକଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଚଳନ ନେଇ ଶିକ୍ଷା କମିଶନ୍ଙ୍କ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମତକୁ ଭାରତ ସରକାର ଗ୍ରହଣକଲେ । ୧୯୭୭ ମସିହାରେ ଭାରତର ସର୍ବ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କୁଳପତିମାନଙ୍କର ସମ୍ମେଳନରେ ଶିକ୍ଷା କମିଶନ୍ଙ୍କ ସୁପାରିଶ ଆଲୋଚିତ ହେଲା ଏବଂ ଏହାର ମୂଳମତକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ସ୍ୱୀକୃତି ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । ୧୯୭୮ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୧୮ ତାରିଖ ଦିନ ପଲ୍ଲୀଆମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଉକ୍ତ ନୀତିକୁ ଶିକ୍ଷାମନ୍ତ୍ର ସଂସଦସଭାରେ ଗୃହୀତ ହେଲା ।

ତତ ପରେ କଲେଜ ଓ କର୍ମାଗାରମାନଙ୍କୁ ଗ୍ରହରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ କରିବା ପାଇଁ କେନ୍ଦ୍ରସରକାର ସ୍ୱୟଂ ପ୍ରଦେଶକୁ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ତଦନୁସାରେ ୧୯୭୦ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ୧ ତାରିଖ ଦିନ ଆମ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦତ୍ତ କରାଗଲା । ଅତ୍ୟାବଧି ଆମେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଉପାଦେୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରି ସାରିଲୁଣି । କଲେଜରେ ସେତେଗାଁରୁ ଆଞ୍ଚଳିକ ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ଶିକ୍ଷା ଦେବେ ଓ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଆଞ୍ଚଳିକ ଭାଷାରେ ଉଚ୍ଚର ଲେଖିବେ ସେତେଗାଁରୁ ଆମର ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାମନ୍ତ୍ର ସମ୍ବଳ ହେବ ଏବଂ ବହୁ ଅର୍ଥ ଓ ଶ୍ରମବ୍ୟୟରେ ପ୍ରଣୀତ ଏହି କଲେଜ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକର ଜାତୀୟ ସ୍ତରପଯୋଗ ହେବ ।

ଆଲୋଚ୍ୟ ପୁସ୍ତକ “ଆରମ୍ଭଟଲ” ଟିକୁ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ଲବ୍ୟପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ସୁବୋଧ ରାମାର ନନ୍ଦ । ଏହାର ସମୀକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣସ୍ୱାମୀ ମିଶ୍ର ଓ ଭାଷା ସଂଶୋଧନ କରିଛନ୍ତି ଏହି ସଂସ୍ଥାର ଭାଷା ବିଶେଷଜ୍ଞ ଶ୍ରୀମତୀ ହରିଶ୍ରୀୟା ମହାପାତ୍ର ।

ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମୁଁ ସଂସ୍ଥା ତରଫରୁ ହାର୍ଦ୍ଦିକ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାପନ କରୁଛି ।

ଏ/୧୫, ଶହୀଦ ନଗର ଭୁବନେଶ୍ୱର,
ଜୁନ ୧, ୧୯୭୮

{ ଗଦାଧର ମିଶ୍ର
ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ
ପ୍ରକାଶନ ସମ୍ମାନ

ପ୍ରାକ୍ କଥନ

ଗ୍ରୀକ୍ ଦର୍ଶନ ଇତିହାସରେ ଆରଷ୍ଟଟଲ୍ ଏକ ଉନ୍ନତମ ଡାକ୍ତର । ସେ ଏକାଧାରରେ ଦାର୍ଶନିକ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ, ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍, ଜ୍ୟୋତିଷ ଓ ମନୋବିଜ୍ଞାନୀ ଥିଲେ । ଏହି ବିଶାଳ ଜ୍ଞାନର ଅଧିକାଂଶ ଆରଷ୍ଟଟଲ୍ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍ ଇତିହାସରେ ଏକ ଅନୁସନ୍ଧାରଣୀୟ ଜ୍ୟୋତିଷ । ଯଦି ୧୦ ବର୍ଷ କାଳ ଏଥେନ୍ସ ନଗରରେ ସେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ଏକାଡେମୀରେ ଜୀବନ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥିଲେ । ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରେ ଯଦି ୧୨ ବର୍ଷ କାଳ ଆରଷ୍ଟଟଲ୍ ସ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏକାଡେମୀରେ ଗବେଷଣା ଓ ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାରେ ଜଳର ସମୟ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ରଚିତ ଅଧିକାଂଶ ଗ୍ରନ୍ଥ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।

ଆରଷ୍ଟଟଲ୍ ପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଗ୍ରୀକ୍ ଭାଷାରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଆରଷ୍ଟଟଲ୍ଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁର ବହୁବର୍ଷ ପରେ କେତୋଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ଯଥା :—ମାନୋସ୍, ରାଜନୀତି-ଶାସ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ଇଂରାଜୀରେ ଅନୁବାଦ କରାଯାଇଥିଲା । ଏଥିକସ୍ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆରଷ୍ଟଟଲ୍ ପୁରର ଜୀବନର ବାଣ୍ୟା କରିଛନ୍ତି ଏହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ, ବିଶ୍ଳେଷଣମୂଳକ, ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ନିମ୍ନବର୍ଗ (Genetic) ମୂଳକ । ରାଷ୍ଟ୍ରବିଜ୍ଞାନରେ ଆରଷ୍ଟଟଲ୍ଙ୍କ ସ୍ଥାନ ଅଦ୍ୱିତୀୟ । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍ ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତି ଅବ୍ୟାବଧି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜଗତ ଓ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଜଗତର ଆଦର୍ଶ ରୂପେ ସର୍ବଜନ ଗ୍ରାହ୍ୟ ହୋଇଅଛି ।

ଭାରତୀୟ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରଭାରେ ମାତୃଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଅଛି । ଭାରତୀୟ ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଆରଷ୍ଟଟଲ୍ଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଅନୁବାଦ କରାଯାଇଥିଲେ ହେଁ ତାଙ୍କର ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଚକ୍ରକୁ ଉପଲବ୍ଧି ପ୍ରଦାୟ ଓ ପୃଷ୍ଠ ପ୍ରକାଶନ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସମ୍ମତ ଆରଷ୍ଟଟଲ୍ଙ୍କର ଦର୍ଶନକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ଯେଉଁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି, ସେଥିଜନନ୍ତେ ପ୍ରକାଶନ ସମ୍ମତ ଧନ୍ୟବାଦାର୍ହ ।

ମୁଁ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆରଷ୍ଟଟଲ୍ଙ୍କର ଜାତିବାଦ, ରାଜନୀତିବାଦ, ଦ୍ରବ୍ୟବାଦ, କାର୍ଯ୍ୟକାରଣବାଦ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟବାଦ, ଜାତିବାଦ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଲଳିତ ଚଳାଚକ୍ରକୁ ପାଠକମାନଙ୍କର ସହଜବୋଧ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛି । ଦାର୍ଶନିକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ସମୟରେ ସେ ସବୁ ଶବ୍ଦର ମୂଳ ଇଂରାଜୀ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରି

କଳ୍ପବ୍ୟକ୍ତ ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ବୋଧଗମ୍ୟ କରିବାରେ ପ୍ରସ୍ତାପ କରିଅଛି । ସମ୍ପାଦକ ଉପଲବ୍ଧ ନିମନ୍ତେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଦର୍ଶନ ସହିତ ପ୍ରେକ୍ଷାକର ଦର୍ଶନର ଏକ ଉଲ୍ଲାନୀୟକ ସମୀକ୍ଷା କରିଅଛି ।

ଦୀର୍ଘତର ପ୍ରବେଶ୍ୟା ପଲରେ ଏହି ପୁସ୍ତକଟି ରଚନା କଳ୍ପବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଅଛି । ପଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ସଂସ୍ଥାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଡକ୍ଟର ଗଦାଧର ମିଶ୍ରଙ୍କର ଉତ୍ତମତା ଓ ଉତ୍ସାହ ପଲରେ ଏହି ପୁସ୍ତକ ପ୍ରସ୍ତୁତ ସମ୍ଭବ ହୋଇଅଛି । ମୁଁ ତାଙ୍କଠାରେ ଏଥିନିମନ୍ତେ ବିଶେଷ କୃତଜ୍ଞ । ପୁନଶ୍ଚ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏହି ପୁସ୍ତକଟି ଉଚିତ ହୋଇଅଛି, ସେମାନେ ଯଥାର୍ଥ ଉପକୃତ ହେଲେ ମୋର କ୍ରମ ସ୍ୱାର୍ଥକ ହେବ ଓ ମୁଁ ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ ମନେକରିବି ।

ଶ୍ରୀ ସୁବୋଧ କୁମାର ନନ୍ଦ

ସୂଚୀପତ୍ର

ଅଧ୍ୟାୟ	ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ—	ଆରବ୍ବଟଳଙ୍କ ନାମନା ଓ ଗଣନା	୧
ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ—	ପ୍ରେତୋ ଓ ଆବିଷ୍ଟଟଳ	୪
ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ—	ଆରବ୍ବଟଳଙ୍କ ପ୍ରମାଣ ଓ ଶାସ୍ତ୍ର	୮
ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ—	ଆରବ୍ବଟଳଙ୍କ ଅଧିବେଦନା	୧୫
ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟ—	ପ୍ରାକୃତିକ ଦର୍ଶନ ଓ ମନୋବିଜ୍ଞାନ	୨୮
ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ—	ଆରବ୍ବଟଳଙ୍କ ନାମନା	୩୫
ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟ—	ଆରବ୍ବଟଳଙ୍କ ବାସ୍ତବତ୍ଵ	୪୫
ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟ—	ଲଳିତକଳା ଓ ନୃତ୍ୟରେ ଆରବ୍ବଟଳଙ୍କ ମତ	୫୨
	ଉପସଂହାର	୬୩

ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ

ଆରଷ୍ଟ୍ରଟଲଙ୍କ ଜୀବନ ଓ ରଚନା

ପୃଥିବୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆରଷ୍ଟ୍ରଟଲ ଅନ୍ୟତମ । ଗ୍ରୀକ୍ ଦର୍ଶନ ଇତିହାସର ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ପରେ ଆରଷ୍ଟ୍ରଟଲଙ୍କ ଆସନ ଅବୃତ୍ତବୃନ୍ଦା ହୋଇ ରହିଅଛି ।

ଆରଷ୍ଟ୍ରଟଲ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ ହେଁ ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ମତକୁ ପରିହାର କରି ନିଜର ମତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରନ୍ତି । ଏହି ଦୁଇ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କ ଭିନ୍ନ-ଧାରା ଆଜି ମଧ୍ୟ ପୃଥିବୀର ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଅଛି ।

ଆରଷ୍ଟ୍ରଟଲଙ୍କ ଥେସର ବ୍ଲାଗୋୟୋସର ଗ୍ରୀଷ୍ମସୂର୍ଯ୍ୟ ୩୪ରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତା ମାସିଡୋନର ରାଜା ଦ୍ୱିଟାୟ ଆମେଟ୍‌ସନଙ୍କର ଗୃହ ଚକ୍ରାନ୍ତ ଥିଲେ । ଆରଷ୍ଟ୍ରଟଲ ୧୭ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ ନିମନ୍ତେ ଏଥେନ୍ସ ଆସିଥିଲେ ଓ ଏହିଠାରେ ହିଁ ତାଙ୍କର ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ହୋଇଥିଲା ।

ଦେହ ସମୟରେ ପ୍ଲେଟୋ ଏଥେନ୍ସରେ ତାଙ୍କର ଏକାଡେମୀ ଅମ୍ବେ କରିଥିଲେ । ଆରଷ୍ଟ୍ରଟଲ ଏହି ଏକାଡେମୀର ଅନ୍ୟତମ ଶିଷ୍ୟ ହୋଇ ଦର୍ପ ୨୦ ବର୍ଷ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ନିୟମିତ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଲୋଚନାର ସଙ୍ଗୀ ହୋଇ ବାସ କରିଥିଲେ । ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆରଷ୍ଟ୍ରଟଲ ଏହି ଏକାଡେମୀ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ଥିଲେ ।

ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁର ଅବ୍ୟବହୃତ ୧୧େ ଆରଷ୍ଟ୍ରଟଲ ଏଥେନ୍ସ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଅପର୍ଯ୍ୟାମକ ସମ୍ବରରେ ଏକାଡେମୀର ଶାଖା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କର ବିବାହ ହୋଇଥିଲା । ଆସପର୍ ରାଜା ଆଟାରିନିୟାସକ ପାଳିତା କନ୍ୟା ପିଥାଗୋରାସ୍‌ଙ୍କୁ ସେ ବିବାହ କରିଥିଲେ ।

ଖ୍ରୀ ପୂ. ୩୪୩ରେ ମାସିଡୋନର ରାଜା ଫିଲିପ୍ ତାଙ୍କର ପୁଅ ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡରଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଆରଷ୍ଟ୍ରଟଲଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ଏହି ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡର ପରେ ପରାକ୍ରମ୍ବୀ ବୀର ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡର ବୃହେ ଖ୍ୟାତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଖ୍ରୀ:ପୁ: ୩୩୫ରେ ଆଶିଷ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବାନଙ୍କୁ ଦେଖି ଆସିଥିଲେ । ଏହିଠାରେ ହିଁ ସେ ତାଙ୍କର ନିଜର ଶିକ୍ଷାୟତନ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଏହି ଶିକ୍ଷାୟତନରେ ସେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପାଠାଗାର ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏଠାରେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ନିୟମିତ ଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନା ଓ ବକ୍ତୃତା ଦେଉଥିଲେ । ଗବେଷକମାନେ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗି ରହୁଥିଲେ । ଆଶିଷ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବାନଙ୍କ ଅଧିକାଂଶ ବିଶ୍ୱ ବିଖ୍ୟାତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏହିଠାରେ ହିଁ ଲେଖିଥିଲେ ।

ଖ୍ରୀ:ପୁ: ୩୩୬ରେ ଆଲୋକଜାଣର ଦେହତ୍ୟାଗ କଲାପରେ ଏଥେନ୍ସରାସ୍ତା ମାନେ ଆଲୋକଜାଣରଙ୍କ ପହୁଡ଼ା ପଦ୍ମସ୍ଥ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ ଘୋଷଣା କଲେ ଓ ନାକାବଧି ଅତ୍ୟାଚାର, ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ତାତକାଳରେ ଆଶିଷ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବାନଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଗୁଲିପତ୍ରକୁ ଗୁଲିଯାଇଥିଲେ । ଗୁଲିପତ୍ରରେ ଥିବା ସମୟରେ ହିଁ ସେ କିଛିଦିନ ଅସୁସ୍ଥ ରହି ଖ୍ରୀ:ପୁ: ୩୩୭ରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ଆଶିଷ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବାନଙ୍କୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦେଖିଗୋଟି ଫର୍ମାସ୍ତରେ ଭାଗ କରାଯାଇଛି । ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବସବାସ ବେଳେ ଲେଖିଥିବା ଗ୍ରନ୍ଥସମୂହ ପ୍ରଥମ ଫର୍ମାସ୍ତ-ଭାଗ । ଏହା କଥୋପକଥନ ଭାଗରେ ଲିଖିତ ।

ଆସପରେ ରହୁଥିବାବେଳେ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱିତୀୟ ଫର୍ମାସ୍ତଭାଗ ଏବଂ ଏଥେନ୍ସରେ ନିଜ ଶିକ୍ଷାୟତନରେ ରହି ଯେଉଁ ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଥିଲେ ତାହା ତୃତୀୟ ଫର୍ମାସ୍ତଭାଗ । ଆଶିଷ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବାନଙ୍କ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ । (୧) କଥୋପକଥନ ଭାଗରେ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, (୨) ଶିକ୍ଷାୟତନରେ ଦେଇଥିବା ବକ୍ତୃତା ଭାଗରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ।

ପ୍ରଥମଶ୍ରେଣୀର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ମୁଖ୍ୟ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚନା ଗୌଣ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାକ୍ତଳ; କିନ୍ତୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ବକ୍ତୃତାଗୁଡ଼ିକର ସମସ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ମଧ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟକ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ ।

ଆସା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲିଖିତମାତ୍ର କଥୋପକଥନ, ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ନାତି ସମ୍ପର୍କିତ ମତବାଦ ବିଷୟରେ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ଦି ପ୍ରୋଟି ପୋଟିକାସ୍', ପ୍ରକୃତ ସମ୍ପର୍କିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଭୃତି, ରଚନା ପ୍ରଥମ ଫର୍ମାସ୍ତଭାଗ । ଏହି ରଚନା ମାନଙ୍କରେ ଆଶିଷ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବାନଙ୍କ ମତ ସମର୍ଥନ କରିଥିଲେ ।

ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ଦ୍ଵିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଦର୍ଶନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କଥୋପ-
କଥନ, ଅଧିବ୍ୟାସ, ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ଆଦର୍ଶ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ପର୍କିତ ଆଲୋଚନା ବହୁତରୁ
ପ୍ରଭୁତ କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ସୁବିଶାଳ ଅଟେ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଆରଷ୍ଟଟଲ ପ୍ରେତୋ-
ଙ୍କର ମତବାଦକୁ ସମାଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ତୃତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଆରଷ୍ଟଟଲ ତାଙ୍କର ସ୍ଵାଧୀନ ମତବାଦକୁ
ବିଶେଷ ଭାବେ ପରିଚିତ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ହିଁ ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ର
'ଅବଗ୍ୟାନନ୍' ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି 'ଅବଗ୍ୟାନନ୍'ରେ ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ
ସର୍ବସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ସମାଶିଷ୍ଟାତ୍ତ୍ଵ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଦ୍ଵାରାହିଁ ଆରଷ୍ଟଟଲ ଯେ
ପ୍ରମାଣ ଶାସ୍ତ୍ରର ଜନକ ତାହା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଦେଇଥିବା ବହୁତାମାଲାର କେତେକ ଅଂଶ ମଧ୍ୟ ଏହି
ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ନୀତିବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ଦି ମ୍ୟାନା-
ମେଣ୍ଟସ୍', 'ଦି ନିକୋମ୍ୟା କିସ୍ତାନ୍' ଏବଂ ଶିକ୍ଷା ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ 'ଦି ପଲଟିକ୍ସ'
ପ୍ରଧାନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଟେ ।

କାନ୍ତିବିଦ୍ୟା ଓ ସାହିତ୍ୟ ତତ୍ତ୍ଵ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ଦି ଟେଟାରିକ୍' ଓ 'ଦି
ପୋଏଟିକ୍ସ' ଦୁଇଟି ବିଶ୍ଵବିଖ୍ୟାତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଟେ ।

ବିଶାଳ ଗୁଣନାଈକ ମ୍ୟାକ୍‌ସେ ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ବିଷୟରେ କହୁଛନ୍ତି,
"Countless admirers have acclaimed Aristotle as the
Master of them that know".

ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ

ପ୍ରେଟୋ ଓ ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍

ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍ ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ରେଟୋ ଏବଂ ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ ପୃଥିବୀର ଦାର୍ଶନିକ-ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ବିବେଚିତ । ଉଭୟେ ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରାଚୀନ ଦାର୍ଶନିକ ଭାବେ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଥିଲେହେଁ ପୃଥିବୀର ସବୁଜାଳରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅବ୍ରତଦ୍ଵୟା ଦାର୍ଶନିକ ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ।

ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ ପ୍ରେଟୋଙ୍କର ଶିଷ୍ୟଥିଲେ । ସୂଚକ ଉଭୟଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଧାରରେ ହାତୁଣୀ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେତେକାଂଶରେ ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ ପ୍ରେଟୋଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଧାରଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେ ନିଜର ସ୍ଵାଧୀନ ମତବାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଛନ୍ତି ।

କୋସଲ୍ ଷ୍ଟୋନ୍ କହିଛନ୍ତି ଯେ ପ୍ରେଟୋଙ୍କ ଦର୍ଶନକୁ ବାଦ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କଲେ ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ଙ୍କ ମତବାଦକୁ ପ୍ରତିବାଦ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ ।

ପ୍ରେଟୋ ‘ଜାତି’ ବା ‘ପତ୍ର’କୁ ଗୁରୁତ୍ଵ ଦେବା ସ୍ଥଳେ ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ ‘ପରିବର୍ତ୍ତନ’ ଏବଂ ‘ଗତିବାଦ’ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ଵ ଦେଇଛନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଏ କଥାର ଏହି ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ପ୍ରେଟୋ ‘ପରିବର୍ତ୍ତନ’ ବା ଗତିକୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ଜଗତରେ ସ୍ଵୀକାର କରିନାହାନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଆରିଷ୍ଟଟଲ୍ ‘ଧ୍ରୁବ ପତ୍ର’ କୁ ଅସ୍ଵୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

ସଂକ୍ଷେପରେ ପରିପ୍ରେଟୋ ମଧ୍ୟ ନୈତିକ ବଚନର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ଵୀକାର କରିଯାଇଛନ୍ତି ଏବଂ ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟର ପ୍ରକୃତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରେଟୋଙ୍କ ମତରେ ନୈତିକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ନୈତିକ ବଚନ ସଦୃଶ ସ୍ଵରୂପ ଡାହାଣହେଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନିଷ୍ପତ୍ତି କୌଣସି ବିଷୟଗତ ଭିତ୍ତି ଥିବା ଶ୍ଵାସ୍ଵବଳ । ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟ ମୂଳତଃ ନୈତିକ ଆଦର୍ଶକୁ ହିଁ ବୁଝାଇଥାଏ । କାରଣ ମନୁଷ୍ୟର ଆଚରଣ ମଧ୍ୟରେ ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟ ରୂପାୟିତ ହୋଇଥାଏ । ସୂଚକ ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟର ବିଷୟତା ପଶୁଜଗତ ବିଷୟତା ଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଏହି ବିଷୟତା ଆଦର୍ଶ ବିଷୟତା ବା ଆଦର୍ଶ ଜଗତର ବିଷୟତା ଅଟେ । ପ୍ରେଟୋଙ୍କ ମତରେ ଜଡ଼ଜଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ; କିନ୍ତୁ ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟ ସନାତନ ଓ ଧ୍ରୁବ । ସୂଚକ ପ୍ରେଟୋଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟ ଆଦର୍ଶରୂପୀ ହେଲେହେଁ ବିଷୟଗତ । ପୁନଶ୍ଚ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ

ବିଭିନ୍ନ ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟ ଏକ ପରମକଲ୍ୟାଣ ବା ପରପୂର୍ଣ୍ଣତାର ସମ୍ପର୍କୀ ଏବଂ ଏହି ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟ ଦେହ ପରମକଲ୍ୟାଣ ବା ପରପୂର୍ଣ୍ଣତାରୁ ହିଁ ଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି । ଏହି କଲ୍ୟାଣ ବା ପରପୂର୍ଣ୍ଣତା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚାଲିଯାଏ । (1)

ଏହିଭଳି ‘ସଂକେତିତ୍ୱ’ଙ୍କର ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ଭାଷିତେ ପ୍ରେତୋ ଏକ ବିଶେଷ ପ୍ରକାରର ଅଧିବ୍ୟାପୀ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ମତବାଦକୁ ସେ ଅଦ୍ଭୁତ ବିଦ୍ରାଫ୍ଟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରି କହିଛନ୍ତି ଯେ ଯେପରି ବିଭିନ୍ନ ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟ ସମେତ ମୂଲ୍ୟ ବା କଲ୍ୟାଣର ଅଂଶଭାଗୀ ସେହିପରି ବିଶେଷ ଗଣେଷ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ବିଶେଷ ବିଶେଷ ଜାତିର ଅଂଶଭାଗୀ ଅଟେ । ସୁନା ପ୍ରେତୋଙ୍କ ମତରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଜାତିର ଅଂଶ ଭାଗୀ ଅର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତି ଜାତିର ଅନୁକରଣ ମାତ୍ର । ଫଳରେ ଏକ ପକ୍ଷରେ ‘ଜାତି’ ଓ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷେ ‘ବ୍ୟକ୍ତି’ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଦୈନିକତାରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ଏହାକୁ ପ୍ରେତୋଙ୍କର ଦାର୍ଶନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରେତୋଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ‘ଧୂବ ସତ୍ତ୍ୱ’ ସତ୍ୟ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତି ‘ଧୂବ ସତ୍ତ୍ୱ’ ବା ‘ଜାତି’ ର ଦୃଷ୍ଟିରେ ମାତ୍ର । ସୂକ୍ଷ୍ମ ଏହା ମିଥ୍ୟା ଅଟେ । ‘ଧୂବ ସତ୍ତ୍ୱ’ର ପରବର୍ତ୍ତନ ନାହିଁ, ଉଦ୍ଭବ ନାହିଁ କି ବିନାଶ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ଦାର୍ଶନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରେ ପ୍ରେତୋ ‘ଧୂବ ସତ୍ତ୍ୱ’କୁ ଯେତେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି, ପରବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ‘ବ୍ୟକ୍ତି’ ସେତେ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ।

କେତେକ ସମାଲୋଚକଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ‘ଅଧିବ୍ୟାପୀ’ର ଶ୍ରେୟ ଶୁଦ୍ଧ ସତ୍ତ୍ୱ, ସମସ୍ତ ପରବର୍ତ୍ତନର ନିୟାମକ ଅପରାମ ଆଦି କାରଣ ବା ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଏ ମନୁଷ୍ୟର ସଂଶ୍ଳେଷ କାର୍ଯ୍ୟ ଅପରବର୍ତ୍ତନୀୟ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଉପପତ୍ତିକ ମନନ, ପ୍ରଭୃତି ମତବାଦ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି କେବଳ ପ୍ରେତୋଙ୍କ ମତବାଦର ପ୍ରତିଧ୍ୱଜ ମାତ୍ର କରିଛନ୍ତି । ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରେତୋଙ୍କ ମତବାଦକୁ ବାଦ କହିବା ସ୍ଥଳେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପ୍ରତ୍ୟେକ କହିବା ଅପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଏବଂ ଅଯୋଗ୍ୟ ।

(1) These moral values have a common share in goodness or perfection, so that they are rightly said to participate in, to derive their goodness or perfection from the supreme ideal essence, absolute goodness or perfection, the idea of the good, the sun, or the ideal world.

Copleston

ବାସ୍ତବରେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ସହୃଦ ଆଗଷ୍ଟିଲଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରାଧାରର ଯେଉଁ ପାଦୁଖ ଅଛି ତାହା କେବଳ ଆଗଷ୍ଟିଲଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ମାତ୍ର । ଆଗଷ୍ଟିଲ ଯେଉଁଠା ର ଲଳ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି ସେଠାରେ ସେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଠାରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ମତବାଦ ପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି । ଆଗଷ୍ଟିଲଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ସେହି ମତବାଦକୁ ଭିତ୍ତି କରି ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଦର୍ଶନକୁ ‘ବାଦ’ ଓ ଆଗଷ୍ଟିଲଙ୍କ ଦର୍ଶନକୁ ‘ପ୍ରତିବାଦ’ ଭାବେ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇ ପାରେ ।

ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ନୀତିବାଦ ତତ୍ତ୍ୱ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆଗଷ୍ଟିଲଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ ଆପତ୍ତି ଏହି ଯେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ମତବାଦ ଜାତି ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଶାନ୍ତ୍ୟ ଶ୍ରେୟ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଗ୍ରହ ବ୍ୟବଧାନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବା ହେତୁ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବୋଧଗମ୍ୟ କୌଣସି ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନା କରାଯାଇ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଆଗଷ୍ଟିଲ ଜାତିକୁ ବ୍ୟକ୍ତିର ‘ଅନ୍ତର୍ଭାଗୀ’ ବା ‘ଅନ୍ତର୍ଭାଗୀତ୍ୱ’ ନ କହି ଜାତିକୁ ‘ବ୍ୟକ୍ତି’ର ‘ଅନ୍ତଃସୂଚକ’ ବା ‘ମୂର୍ତ୍ତିତ୍ୱ’ ଭାବେ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ ଆଗଷ୍ଟିଲଙ୍କ ‘ପ୍ରାକୃତିକ ଗତି’ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିଛନ୍ତି ଯେ ‘ଶକ୍ତି’ ବା ‘ଅବ୍ୟକ୍ତ’ ଅବସ୍ଥା ଠାରୁ ଶକ୍ୟ ବା ବ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥାର ପରିଣତି ଓ ଉପାଦାନ ଅକାରର ରୂପାୟନ ହିଁ ପ୍ରାକୃତିକ ଗତିର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଏହିଭାବରେ ଆଗଷ୍ଟିଲ ‘ପ୍ଲେଟୋ’ଙ୍କ ମତବାଦର ସୂଚି ସମାଲୋଚନା କରି ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଦର୍ଶନର ପ୍ରତିବାଦ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ପ୍ଲେଟୋ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ବସ୍ତୁଜଗତ ଯେ ଅସତ୍ୟ ଏହି ମତ ପୋଷଣ କରିବା ସ୍ଥଳେ ଆଗଷ୍ଟିଲ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ବସ୍ତୁ ଜଗତର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରି ‘ପ୍ଲେଟୋ’ଙ୍କ ଉତ୍ତର ପ୍ରତିବାଦ କରୁଛନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ପ୍ରତିବାଦ କରିବାକୁ ଯାଇ ଆଗଷ୍ଟିଲ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ଦର୍ଶନ ସମୁଦାୟ ଅନେକ ମୂଲ୍ୟବାନ ତଥ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

ପୁନଶ୍ଚ ଆଗଷ୍ଟିଲ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ଶ୍ରେୟର ଶ୍ୟାନ୍ତ ସମ୍ପର୍କିତ ମତବାଦ ଏବଂ ଜଗତର ଏହି ଶ୍ୟାନ୍ତ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ଏହି ଧାରଣାକୁ ମଧ୍ୟ ଅସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି । ‘ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳତା’ ପ୍ରତି ସୁବିଚାର କରିବାକୁ ଯାଇ ଆଗଷ୍ଟିଲ ହୁଏତ ‘ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା’ ବା ‘ପରମସ୍ତୁତ୍ତମତା’ର ଯଥାର୍ଥ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ କରିପାରି ନାହାନ୍ତି । ଏହି କାରଣ ଯୋଗୁ ତାଙ୍କ ନିକମାନେ ମତ ପୋଷଣ କରିନ୍ତି ଯେ ଯଦି ଏପରି କୌଣସି ଦର୍ଶନ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ତାହାକି ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳତା ପ୍ରତି ସୁବିଚାର କରିବ (ଯାହା ଆଗଷ୍ଟିଲ କରିଛନ୍ତି କିନ୍ତୁ ପ୍ଲେଟୋ କରିନାହାନ୍ତି) ଏବଂ ‘ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା’ର ଯଥାର୍ଥ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ କରିବ (ଯାହା ପ୍ଲେଟୋ କରିଛନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଆଗଷ୍ଟିଲ କରିନାହାନ୍ତି) ତାହାହେଲେ ସେହି ସଫଳତା ଦର୍ଶନ ସମସ୍ତଙ୍କର ଗ୍ରହଣ ଯୋଗ୍ୟ ହେବ । ଏହିଠାରେ ‘ସମନ୍ୱୟ’ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ମୁଖ୍ୟତଃ ଅଧିବିଦ୍ୟା ସମୁଦାୟ । କାରଣ ଅନ୍ୟତ୍ର ଯେପରି

ଅଣ୍ଟିଟଲଙ୍କ ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ର ପଦ୍ଧତିରେ ଏହି ସମନ୍ବୟର ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ । ଅଣ୍ଟିଟଲଙ୍କ 'ପ୍ରମାଣ
ଶାସ୍ତ୍ର' ଏତେ ଉନ୍ନତ ଯେ ତାହା ହାତରେ ପ୍ରେଟୋଙ୍କ 'ପ୍ରମାଣ ଶାସ୍ତ୍ର'ର ସମନ୍ବୟ
କଲ୍ପନା କେବଳ ମାତ୍ର ଅର୍ଥହୀନ ।

ପ୍ରେଟୋ ଓ ଅଣ୍ଟିଟଲଙ୍କର 'ଅଧିବ୍ୟାସ' ର ସମନ୍ବୟ 'ନିୟୋ ପ୍ରେଟୋନିଷ୍ଟ'
ମାନଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ କିଛି ପରିଚାଳିତ ହୁଏ । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ପାତ୍ରୀ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କ
ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ଏହି ସମନ୍ବୟର ଅନୁବର୍ତ୍ତନ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ହେଗେଲ
ଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ଏହି ସମନ୍ବୟର ଏକ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ରୂପ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଏ ।

ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ଆରମ୍ଭଟଲଙ୍କ ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ର

ଆରମ୍ଭଟଲଙ୍କୁ ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ରର ଜନକ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ପମ୍ପକରେ ତା'ର ନିଜ ବହୁତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଇଛି । ଆରମ୍ଭଟଲଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରାର ପ୍ରଭାବ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପଡ଼ିଛି । ସେଲେହିଁ ‘ପ୍ରମାଣ ଶାସ୍ତ୍ର’ରେ ଏହି ଚିନ୍ତାଧାରାର ପ୍ରଭାବ ବୋଧ୍ୟକ । ସାର୍ବତ୍ରିକ ଭାବେ ଦ୍ଵାରାହିଁ ଆରମ୍ଭଟଲଙ୍କ ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ରର ମୂଲ୍ୟ ଜନ ସ୍ପଷ୍ଟ ।

ଆରମ୍ଭଟଲଙ୍କ ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ରକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଆକାରେତ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । କାରଣ ଆରମ୍ଭଟଲଙ୍କ ପ୍ରଥମ ନିୟମ ପ୍ରମାଣର ବିଭିନ୍ନ ଆକାର ନେଇ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ରରେ ଆରମ୍ଭଟଲଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ ଅବଦାନ ଯିବ୍ୟସ୍ତବା ବା ଯିପସା ଅନୁମାନ (Syllosism) (1) ଏହି ଅନୁମାନ ତିନୋଟି ଅବସ୍ଥାବର ସମ୍ପର୍କ ଯଥା :—
ଦୁଇଟି ଅଗ୍ରସ୍ଥ ବାକ୍ୟ, ଏବଂ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବାକ୍ୟଟି ଦୁଇଟି ଅଗ୍ରସ୍ଥ ବାକ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଗଠିତ ହୁଏ ।

ଏହି ଯିପସା ଅନୁମାନର ପ୍ରକଳିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ :—

ଦକଲ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ } ଅଗ୍ରସ୍ଥ ବାକ୍ୟ
 ରାମ ଗୋଟିଏ ମନୁଷ୍ୟ }

ରାମ ମରଣଶୀଳ ଅଟେ, (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)

‘ସିଦ୍ଧାନ୍ତ’ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପଦକୁ ପକ୍ଷପଦ, ବିଷୟପଦକୁ ସ୍ଵାଧୀପଦ ଏବଂ ପେରିପଟିଟି ପୈକ୍ଷପଦ ଓ ସ୍ଵାଧୀପଦ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ଛାପନ କରିଥାଏ ତାହାକୁ ହେତୁପଦ କୁହାଯାଏ । ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରେ ‘ରାମ’ ପକ୍ଷପଦ ‘ମରଣଶୀଳ’ ସ୍ଵାଧୀପଦ ଏବଂ ‘ମନୁଷ୍ୟ’ ହେତୁପଦ ଅଟେ ।

(1) Syllosism is a discourse in which certain things being stated, something other than what is stated follows of necessity from their being so.

--Aristotle Prior, Analytic

ଯେଉଁ ଅଶ୍ରୁୟ ବାକ୍ୟ ‘ଯାଧପଦ’ ଓ ‘ହେତୁପଦ’ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରତ୍ୟାକରେ ଡାହାକୁ ପ୍ରଧାନ ଅଶ୍ରୁୟବାକ୍ୟ ଏବଂ ଯେଉଁ ଅଶ୍ରୁୟ ବାକ୍ୟ ପଛପଦ ଓ ହେତୁପଦ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ରୋଗୀ ଡାହାଣ ଡାହାକୁ ଅପ୍ରଧାନ ଅଶ୍ରୁୟ ବାକ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଉପରୋକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ ‘ସକଳ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ’ ପ୍ରଧାନ ଅଶ୍ରୁୟ ବାକ୍ୟ ଏବଂ ‘ସମ ଏକ ମନୁଷ୍ୟ’ ଅପ୍ରଧାନ ଅଶ୍ରୁୟ ବାକ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି ପ୍ରଧାନ ଅଶ୍ରୁୟ ବାକ୍ୟରେ ‘ମନୁଷ୍ୟ’ ଏହି ହେତୁପଦ ଯତ୍ନେ ମରଣଶୀଳ’ ଯାଧପଦର ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଛି ଏବଂ ଅପ୍ରଧାନ ଅଶ୍ରୁୟ ବାକ୍ୟରେ ‘ମନୁଷ୍ୟ’ ଏହି ହେତୁପଦ ସମ୍ପର୍କ ସମ୍ପର୍କ ଏହି ପଛପଦର ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଛି ।

ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ରର ଯିଏ ଅନୁମାନରେ ପଛପଦ, ହେତୁପଦ ଏବଂ ଯାଧପଦ ଯଥାକ୍ରମେ ‘S’, ‘M’, ‘P’ ଏହି ତିନୋଟି ପ୍ରତୀକ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥାଏ ।

ଆଣ୍ଟିଟଳକ ଏହି ଯିଏ ଅନୁମାନ କୁ ମଧ୍ୟମପଦ ବା ‘ହେତୁପଦ’ର ଅବସ୍ଥାନ ଅନୁସାରେ ତିନୋଟି ବିଭିନ୍ନ ମୂର୍ତ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

‘ହେତୁପଦ’ ପ୍ରଧାନ ଅଶ୍ରୁୟ ବାକ୍ୟରେ ‘ଉଦେଶ୍ୟ’ ଏବଂ ଅପ୍ରଧାନ ଅଶ୍ରୁୟ ବାକ୍ୟରେ ‘ବିଧେୟ’ ହେଲେ ଯିଏବେଳେ ଅନୁମାନଟି ପ୍ରଥମ ମୂର୍ତ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପଡ଼ିଥାଏ । ପ୍ରଥମ ମୂର୍ତ୍ତି ଅନୁମାନର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ :—

M ଅଟେ P

S ଅଟେ M

ଅତଏବ S ଅଟେ P

ଦୁଇଟି ଅଶ୍ରୁୟ ବାକ୍ୟରେ ଯଦି ହେତୁପଦ ବିଧେୟ ଛାନରେ ଥାଏ ତାହେଲେ ଅନୁମାନଟି ଦ୍ଵିତୀୟ ମୂର୍ତ୍ତିର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଅନୁମାନର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ :—

P ଅଟେ M

S ଅଟେ Not-M

ଅତଏବ S ଅଟେ Not-P

‘ହେତୁପଦ’ ଦୁଇଟି ଅଶ୍ରୁୟ ବାକ୍ୟରେ ‘ଉଦେଶ୍ୟ’ ହେଲେ ଅନୁମାନଟି ତୃତୀୟ ମୂର୍ତ୍ତିର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

ଦ୍ୱୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଅନୁମାନର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ :—

M ଅଟେ P

M ଅଟେ S

ଅତଏବ S ଅଟେ P

ଆଶ୍ୱିନ ଉପଲେଖ ଯିଏ ଅନୁମାନର ଉଦାହରଣ ମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଶୁଦ୍ଧ ମୂର୍ତ୍ତି ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକର ଶୁଦ୍ଧତା ଏହି ପ୍ରଥମ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରି ନିଷ୍ପତ୍ତି କରାଯାଇପାରେ । ଯଦିଓ ଯିଏ ଅନୁମାନ ମୂଳ ସୂତ୍ର ଆଶ୍ୱିନ କେବଳ ଏହି ପ୍ରଥମ ମୂର୍ତ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପଡ଼ିଥିବା ଅନୁମାନ ଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଯିଏ ଅନୁମାନର ମୂଳ ସୂତ୍ର ଦେଲେ ଏହି “ଯେ କୌଣସି କାନ୍ଥ ଘରରେ ଘାହା ସ୍ଥାପିତ ବା ଅସ୍ଥାପିତ ତା ସେହି କାନ୍ଥ ଅନ୍ତର୍ଗତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଘରରେ ସ୍ଥାପିତ ବା ଅସ୍ଥାପିତ ।” ଏହି ସୂତ୍ରଟି ନିମ୍ନଲିଖିତ ଯୋଗେ ତିନି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇପାରେ ।

M ଅଟେ P

S ଅଟେ M

ଅତଏବ S ଅଟେ P

M ନୁହେଁ P

S ନୁହେଁ M

ଅତଏବ S ନୁହେଁ P

ଏହି ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ହିଁ ପ୍ରଥମ ମୂର୍ତ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟାୟର । କାରଣ ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଦ୍ୱାରା ପ୍ରଧାନ ଆଶ୍ୱିନ ବାକ୍ୟରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ଅପ୍ରଧାନ ଆଶ୍ୱିନ ବାକ୍ୟରେ ବାଧ୍ୟତା ଛାନ୍ଦ ରହିଛି ।

ଆଶ୍ୱିନ ଉପଲେଖ ତେମେନେସ୍ତେଟିକ ଅନୁମାନ, ତାଇଲେକଟିକାଲ ଅନୁମାନ ଏବଂ କନଟେନଶାଣ ଅନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଅନୁମାନରେ ଆଶ୍ୱିନ ବାକ୍ୟ ପତ୍ୟ ଏବଂ ପ୍ରାଥମିକ ସେ ଅନୁମାନଟି ତେମେନେସ୍ତେଟିକ ଅନୁମାନ ଅଟେ । ଯେଉଁ ଅନୁମାନରେ ଆଶ୍ୱିନ ବାକ୍ୟ ସାଧାରଣ ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କ ବା ଅଧିକାଂଶଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ସେହି ଅନୁମାନଟି ତାଇଲେକଟିକାଲ ଅନୁମାନ ଅଟେ । ପୁନଶ୍ଚ ଯେଉଁ ଅନୁମାନରେ ଆଶ୍ୱିନ ବାକ୍ୟ ସାଧାରଣତଃ ସ୍ଥାପିତ ବୋଲି ମନେ କରାଗଲେ ହେଁ ବସ୍ତୁତାତ୍ତ୍ୱା ନୁହେଁ ସେହିପରି ଅନୁମାନ କନଟେନଶାଣ ଅନୁମାନ ଅଟେ । ଆଶ୍ୱିନ ଏହି ଯିଏ ଅନୁମାନର ହେତୁଭାବ ନେଇ ମଧ୍ୟ ବିସ୍ତାରିତ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ଆଶ୍ୱିନ ଶୁଦ୍ଧ ଭାବେ ବୁଝିଥିଲେ ଯେ ‘ଅନୁମାନ’ର ଆଶ୍ୱିନ ବାକ୍ୟର ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟାକ୍ଷ । କିନ୍ତୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ପତ୍ୟର ପ୍ରମାଣ ଶୁଦ୍ଧତା ଅନାବଶ୍ୟକ ପ୍ରକୃତ୍ତି ।

ଦେଖାଦେବ ଏବଂ କିଛି ପ୍ରମାଣ କରି ଦେବ ନାହିଁ । ସେଥିଯୋଗୁଁ ସେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମୂଳମତ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ନିଜ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ “ବୈପକ୍ଷ୍ୟ ଗାଥା” ହଟ୍ଟ ପ୍ରଧାନ । ଏହି ମତ ମୂଳ ନିୟାମକ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ପ୍ରମାଣ ଯାପେକ୍ଷ ନୁହେଁ । ଏହି ବୈପକ୍ଷ୍ୟ ଗାଥା ମାନର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ ଏକ ବସ୍ତୁ ଏକ ସମୟରେ ଏକ ଭାବରେ ଗୋଟିଏ ଦ୍ରବ୍ୟର ‘ଗୁଣ’ ଏବଂ ‘ଅଗୁଣ’ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥାଧାର ମୂଳରେ ଏହି ନିତ୍ୟ ହିତ୍ୟମାନ । ତେଣୁ ଏହି ମତକୁ ସମସ୍ତ ଚିନ୍ତାଧାରର ପୁଣ୍ୟ ସ୍ୱୀକୃତି ମତ କୁହାଯାଏ । ଆରକ୍ଷିତଲ କେବଳ ଅବରୋହନୁମାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅବରୋହନୁମାନ ହିଁ ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନା ମୂଳକ ଆବେହାନୁମାନ ବୁଝାଏ । ଏହି ପ୍ରକାରର ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନା ମୂଳକ ଆବେହାନୁମାନ ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଚିନ୍ତା ଉତ୍ପତ୍ତିରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ସୁତରାଂ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଣନାମୂଳକ ଅବରୋହାନୁମାନକୁ ଯଥାର୍ଥ ଅନୁମାନ ବା ପ୍ରମାଣ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଆରକ୍ଷିତଲ ହିଁ ସଦା ଅନୁମାନରୂପ ‘ଅବରୋହନୁମାନ’ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେତେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି, ଆବେହାନୁମାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେତେ ଆଲୋଚନା କରିନାହାନ୍ତି । ଏହାର କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ ଆରକ୍ଷିତଲଙ୍କ ସମୟରେ ଗଣିତ ଟାଣୁର ଯେତେ ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା, ସ୍ୱାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନର ସେତେ ଆଲୋଚନା ହୋଇ ନ ଥିଲା, ହୁଏତ ସେଥିଯୋଗୁଁ ସେ ଗଣିତର ଆଗ୍ରସ୍ୟ ନେଇ ଗାଣିତିକ ଅନୁମାନ ବା ଅବରୋହାନୁମାନର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ।

କେତେକ ସମାଲୋଚକ କୁହନ୍ତି ଯେ ଆରକ୍ଷିତଲ ମନ୍ତ୍ରଣ ଚିନ୍ତାଧାରର ଅକାର ପ୍ରକାରଗତ ସମସ୍ୟାରୁତ୍ପତ୍ତି ଆଲୋଚନା କରି ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହା ସମାଲୋଚକଙ୍କ ସମାଲୋଚନା ହେଲେ ହେଁ ଆରକ୍ଷିତଲ ଯେ ଯଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣଟାଣୁକୁ ଏକ ସ୍ୱାଧୀନ ଟାଣୁର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେଇ ଆକାରଗତ ପ୍ରମାଣଟାଣୁର ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି ଏଥିରେ ତିଳେମାତ୍ର ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଆରକ୍ଷିତଲ ଅନୁମାନ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚିନ୍ତା ବ୍ୟବହାର କରି ଆଧୁନିକ ହାଜେଡିଙ୍କ ପ୍ରମାଣଟାଣୁର ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ।

ଏ ପ୍ରାୟର ଆନାଲିଟିକ୍ସରେ ଆରକ୍ଷିତଲ ହିଁ ପ୍ରମାଣ ଅନୁମାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏ ‘ପୋଷ୍ଟ୍ରିଭ୍ ଆନାଲିଟିକ୍ସ’ ‘ଦି ଟପିକସ୍’ ଏବଂ ‘ଦି କ୍ୟାଟିଗୋରିସ୍’ ପ୍ରଭୃତି ପୁସ୍ତକରେ ଆରକ୍ଷିତଲ ବଚନର, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସହଜ ବିଧେୟର ବିଭିନ୍ନ ସମ୍ବନ୍ଧ ବା ବିଧେୟତା ଏବଂ କେଉଁ କେଉଁ ପଦ ବିଧେୟ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରେ ସେ ବିଷୟରେ ବିସ୍ତାରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ

ବିଧେୟତା ଏବଂ ବିଧେୟକ ସମାନ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ଆମେ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ବିଷୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଚିନ୍ତା କରୁ ସେତେବେଳେ କୌଣସି ନା କୌଣସି ବିଧେୟକୁ ଏହି ଚିନ୍ତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଉ । ବିଧେୟକ ସାଧାରଣତଃ ଦଶ ପ୍ରକାର । ସତ୍ତ୍ୱ, ପରମାତ୍ମ, ଗୁଣ, ସମ୍ବନ୍ଧ, ଦେଶ, କାଳ, ଅବସ୍ଥାନ, ଅବସ୍ଥା, କ୍ରୟା ଓ ପ୍ରତିକ୍ରୟା ।

ଏହାଙ୍କ ମତରେ ‘ବିଧେୟକ’ କେବଳ ‘ପ୍ରତ୍ୟୟ’ ନୁହେଁ । ଏହା ବହୁବିଶ୍ୱର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଯଥାର୍ଥ ସୂଚକ ମଧ୍ୟ । ଅର୍ଥାତ୍ ବିଧେୟକ କେବଳ ଚିନ୍ତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନ ହୋଇ, ଚିନ୍ତା ବିଷୟକ କ୍ଷେତ୍ର ଅମ୍ବୁଜୀୟ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ସେଇ ହେତୁ ବିଧେୟକର ଯେପରି ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ରଗତ ଏକ ଦିଗ ଅଛି ସେହିପରି ଏକ ଅଧିବ୍ୟାପକ ଦିଗ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଅଧିବ୍ୟାପକ ଦିଗରୁ ଦେଖିଲେ ବିଧେୟକର ସମ୍ବନ୍ଧ ସହଜରେ ବୋଧଗମ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଯେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ପ୍ରଥମ କଥା ଜାଣି ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନା ସତ୍ତ୍ୱ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :—ଗୋଟିଏ ‘ହଂସ’ର କଥା ଧରାଯାଉ । ହଂସ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଥମ କଥା ଏହି ଯେ ହଂସର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅଛି । ସେହି ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ସ୍ୱଭାବ କେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣ ବା ଗୁଣ ଛଡ଼ା ରହିପାରିବ ନାହିଁ । ହଂସର ‘ଶ୍ୱେତ’ ଗୁଣ ସ୍ୱଳ୍ପ ତାର ପରମାତ୍ମ ଛଡ଼ା ରହିବା ଅସମ୍ଭବ । ସ୍ୱଳ୍ପ ଏକ ହଂସ ଅନ୍ୟ ହଂସ ବା ଅନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀ ଠାରୁ ଗୁଣିତ ବା ବଡ଼ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ, ସ୍ୱଳ୍ପ ଏକ ‘ହଂସ’ କେଉଁ ଦେଶରେ କେଉଁ କାଳରେ ଏବଂ କେଉଁ କେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରେ, ସଂଶ୍ଳେଷରେ ହଂସ ଯେପରି ଅନ୍ୟ ଜନ୍ତୁ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ସେହିପରି ହଂସ ଉପରେ ଅନ୍ୟ ଜନ୍ତୁର ମଧ୍ୟ କିଛି ପ୍ରତିକ୍ରୟା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ ।

ଆଶିଷ୍ଟଳଙ୍କ ମତରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସହିତ ବିଧେୟର ସମ୍ବନ୍ଧ ବା ବିଧେୟତା ମୁଖ୍ୟତଃ ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାରର—ଲକ୍ଷଣ, ପରାଜାତ ଧର୍ମ ବା ପରାଜାତ, ବାଶେଷ ଧର୍ମ, ଅନୁଲକ୍ଷଣ ଓ ଉପଜାତ ଧର୍ମ । ଯଦି କୌଣସି ବଚନରେ ବିଧେୟ ପଦ ସହିତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ସମ୍ବନ୍ଧ ଏହି ପ୍ରକାରର ହେବ ତେବେ ତାହା କି ବିଧେୟକୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଏବଂ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ବିଧେୟ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରୟୋଗ କରି ମଧ୍ୟ ବଚନର କୌଣସି ଅର୍ଥଗତ ପ୍ରଭେଦ ହେବ ନାହିଁ । ତାହେଲେ ଏହି ପ୍ରକାରର ବିଧେୟପଦ ସହିତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପଦ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ‘ଲକ୍ଷଣ’ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ—‘ମନୁଷ୍ୟ ବସୁରଶୀଳ ପ୍ରାଣୀ’ । ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ମନୁଷ୍ୟ’ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପଦ ଓ ‘ବସୁରଶୀଳ ପ୍ରାଣୀ’ ବିଧେୟ ପଦବାଚ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ‘ମନୁଷ୍ୟ ବସୁରଶୀଳ ପ୍ରାଣୀ’ ବିଧେୟ ପଦବାଚ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ‘ମନୁଷ୍ୟ ବସୁରଶୀଳ ପ୍ରାଣୀ’ ନ କହି “ବସୁରଶୀଳ ପ୍ରାଣୀ ମନୁଷ୍ୟ” କହିଲେ ବାକ୍ୟଟିର ଅର୍ଥଗତ ପ୍ରଭେଦ ହେଉନାହିଁ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଏହି ପ୍ରକାରର ବିଧେୟକୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ଲକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ ।

ସୁନଶ୍ଚ ଅର୍ଥ ବ୍ୟବହାର ନ କରି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ପଦର ସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରା ନ ହେଲେ ସେ ସ୍ଥାନରେ ବିଧେୟ ପଦଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହ୍ରାସ ପରାକାଶ ଧର୍ମ ବା ବିଶେଷ ଧର୍ମ ବା ଅନୁଲକ୍ଷଣ ବା ଉପାହତ ଧର୍ମ ହୋଇଥାଏ ।

‘ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରାଣୀ ବିଶେଷ’ — ଏହି ବଚନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଧେୟଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଗୁଳନାରେ ଏକ ବୃହତ୍ତର ଜାତିବାଧକ । ମୂଳର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଧେୟଟି ଏକ ‘ପରାକାଶ’ । ସୁନଶ୍ଚ ‘ମନୁଷ୍ୟ ବିଶ୍ୱରାଶୀଳ’ — ଏହି ବଚନରେ ‘ବିଶ୍ୱରାଶୀଳ’ ଏହି ବିଧେୟ ପଦଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ଏପରି ଏକ ସ୍ୱରୂପ ଧର୍ମ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି ଯାହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ୱରୂପ ଏବଂ ଏହି ସ୍ୱରୂପର ଉତ୍ତରେ ହିଁ ପରାକାଶ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତିଠାରୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପଦ ସୂଚକ ଜାତିକୁ ଅଧିକ କରାଯାଉଛି । ବିଶ୍ୱରାଶୀଳତା ଯୋଗୁଁ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ମନୁଷ୍ୟତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଏହି ପ୍ରକାରର ସ୍ୱରୂପ ଧର୍ମ କୁହାଯାଏ । ପରାକାଶ ଏବଂ ବିଶିଷ୍ଟ ଧର୍ମ ଉଭୟ ‘ଲକ୍ଷଣ’ର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

ଆଶିଷ୍ଟକଲଙ୍କ ମତରେ ଯେଉଁ ଗୁଣଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପଦ ସୂଚକ ଜାତି ଅଧିକ ପରୁ ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଅଛି ଅଥଚ ଯାହା ସେମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣର ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୁହେଁ ତାହାକୁ ଅନୁଲକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ । ଯେପରି — “ମନୁଷ୍ୟ ସୁଖ ଦୁଃଖ ବୋଧର ଅଧିକ” । ଏହି ବଚନରେ ବିଧେୟପଦ “ସୁଖ ଦୁଃଖ ବୋଧର ଅଧିକ” ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ‘ମନୁଷ୍ୟ’ର ଏପରି ଏକ ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଛି ଯାହା ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ଅନ୍ତର୍ଗତ ପରୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କଠାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ଅଥଚ ମନୁଷ୍ୟ ‘ଲକ୍ଷଣ’ର ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୁହେଁ । ଏହି ପ୍ରକାର ଗୁଣକୁ ହିଁ ‘ଅନୁଲକ୍ଷଣ’ କୁହାଯାଏ ।

ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ବଚନର ବିଧେୟପଦ ଏପରି ଏକ ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ କରେ ଯାହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପଦ ସୂଚକ ଜାତିର ଅନ୍ତର୍ଗତ ପରୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କଠାରେ ଆଲୋଚନା ସୁନଶ୍ଚ ନ ଆଲୋଚନାରେ ମଧ୍ୟ ଏବଂ ଯେଉଁ ଗୁଣ ଜାତିର ସ୍ୱରୂପର ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୁହେଁ ସେହି ଗୁଣକୁ ‘ଉପାହତ ଧର୍ମ’ କୁହାଯାଏ । ଯେପରି ‘ମନୁଷ୍ୟ ଆରାମ ପ୍ରିୟ’ । ଏହି ବଚନରେ ‘ଆରାମ ପ୍ରିୟ’ ଏହି ବିଧେୟପଦ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ଅନ୍ତର୍ଗତ ପରୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କଠାରେ ଆଲୋଚନା ନ ଆଲୋଚନାରେ ମଧ୍ୟ । ଏହାହିଁ ଉପାହତ ଧର୍ମ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ “ପରାକାଶ” ନାମକ ନବୀ ଭୋମାନ୍ ଅଧ୍ୟାୟର ଆଶିଷ୍ଟକଲଙ୍କ ମତର ଫୁଟିପୁଣ୍ଡି ଏକ ବିବରଣୀ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏହି ଲେଖନୀରେ ସେ ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାରର ବିଧେୟତା ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ସେଥିରେ ସେ ‘ଆଶିଷ୍ଟକଲଙ୍କ’ର ‘ଲକ୍ଷଣ’

ନାମକ ବିଧେୟତାକୁ ବାଦ୍ଦେଇ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଉପକାନ୍ତି ନାମରେ ଏକ ପ୍ରକାର ବିଧେୟତାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ବରୂପ ‘ରମ ଏକ ମନୁଷ୍ୟ’ । ଏହି ବଚନରେ ମନୁଷ୍ୟପଦ ‘ରମ’ ପଦର ଉପକାନ୍ତିବାଚୀ ଅଟେ । ତେଣୁ ଏହା ଉପକାନ୍ତି ଅନ୍ତର୍ଗତ ବିଧେୟତା ହେବ । କିନ୍ତୁ ଏପରି କହିବା ଭ୍ରମାତ୍ମକ । କାରଣ କାନ୍ତିବାଚୀ ପଦ ସମ୍ପର୍କରେ ହିଁ ଏକ ପଦକୁ ଉପକାନ୍ତି ବୋଲି ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ଯେପରି ପ୍ରାଣୀ ପଦର ମନୁଷ୍ୟ ପଦ ଉପକାନ୍ତି ପଦ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ସମ୍ପର୍କରେ କୌଣସି ପଦକୁ ଉପକାନ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ ନାହିଁ । କାରଣ ରମ ନାମଟି ମନୁଷ୍ୟର ନ ହୋଇ ଯେ କୌଣସି ବସ୍ତୁର ହୋଇ ପାରିଥାଏ । ଅତଏବ ‘ଉପକାନ୍ତି’ ଏକ ବିଧେୟତା ନୁହେଁ ।

ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ

ଆରମ୍ଭଟିଲଙ୍କ ଅଧିବଦ୍ୟା

ଜିଜ୍ଞାସା ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ବାଭାବିକ ଧର୍ମ । ପ୍ରାଚୀନ ଦାର୍ଶନିକଗଣ ଯଥା :—ସଂସ୍କୃତିୟ ଫ୍ରେଟୋ ଓ ଆରମ୍ଭଟିଲଙ୍କ ମତରେ ଏହି ଜିଜ୍ଞାସା ଦ୍ବାରା ମନୁଷ୍ୟ ଚରନ୍ତନ ସତ୍ୟର ମୂଳ ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରି ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଜ୍ଞାନ ରୂପ ବିବେଚନା ହେଇଥାଏ । ଏହି ଦାର୍ଶନିକଗଣ ‘ଜ୍ଞାନ’କୁ ହିଁ ଗୁରୁତ୍ବ ଦେଇଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତିୟଙ୍କ ମତରେ ‘knowledge is virtue’ ଏହିଟି ମତରେ ଜ୍ଞାନର ଯଥାର୍ଥ ରୂପହିଁ ଲୌକିକ ଜ୍ଞାନ । କିନ୍ତୁ ଫ୍ରେଟୋ ଓ ଆରମ୍ଭଟିଲ ସକଳ ପ୍ରକାରର ତାତ୍ବିକ ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରକୃତ ‘ଜ୍ଞାନ’ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ବଭାବତଃ ଜ୍ଞାନ ପିପାସୀ । କୌତୁହଳ ନିବୃତ୍ତ ଦ୍ୟୁତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏହି ଜିଜ୍ଞାସା ମୂଳର ନାହିଁ । ଆରମ୍ଭଟିଲଙ୍କ ମତରେ ଅଧିବଦ୍ୟା ଦ୍ବାରାହିଁ ଆତ୍ମମାନେ ଚରମ ଢେର ମୂଳମତ ବା ‘ସତ୍ୟ’ର ପ୍ରକୃତ ଜାଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁ । ଏହାଙ୍କ ମତରେ ଅଧିବଦ୍ୟା ହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରଜ୍ଞା । ଏହି ପ୍ରଜ୍ଞା ବା ଅଧିବଦ୍ୟା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନିର୍ଭର ନୁହେଁ । ଏହା ଚିନ୍ତାଭିତ୍ତିକ ଅର୍ଥାତ୍ ଚରମତତ୍ତ୍ବର ମୂଳମତ ବା ସତ୍ତ୍ବର ପ୍ରକୃତ ଅଲୋଚନା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ଦ୍ବାରା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏହା ଚିନ୍ତାସୂତ୍ର । ସାଂସାରିକ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ ଭିତ୍ତିରେ ‘ଜ୍ଞାନ’ର ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏହାର ମୂଲ୍ୟ ଅନୁନିହିତ । ସୂତ୍ରର ଏହା ବ୍ୟବହାରର ଉପଯୋଗୀତା ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ନୁହେଁ ।

ଏହି ଚରମ ତତ୍ତ୍ବର ମୂଳମତ ଅଲୋଚନା କରିବାକୁ ହେଲେ ଆରମ୍ଭଟିଲଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ପ୍ରଥମେ ତାର କାରଣ ଓ ଏହାର ପ୍ରକୃତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ଧାରଣା ପ୍ରସ୍ତାବନା । ଏହି ମୂଳମତକୁ ଆରମ୍ଭଟିଲ ମୁଖ୍ୟତଃ ଚାରୋଟିର ବିଭକ୍ତି କରିଛନ୍ତି । (୧) ଉପାଦାନ କାରଣ, (୨) ଆକାରଗତ କାରଣ, (୩) ନିମ୍ନତମ କାରଣ ଏବଂ (୪) ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କାରଣ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ଉପାଦାନର ଦ୍ବାରା ହିଁ ଏହି ଚତୁର୍ବିଧ କାରଣର ପ୍ରକୃତ ସଜ୍ଞ ବୋଧଗମ୍ୟ ହେବ ।

କୌଣସି ଶିଳ୍ପୀ ପଥରରେ ମୂର୍ତ୍ତିଟିଏ ଗଢ଼ିଲିବେଲେ ପଥର ମୂର୍ତ୍ତିଟିର ଉପାଦାନ କାରଣ ହୋଇଥାଏ । ଯେଉଁ ଆକାରର ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଗଢ଼ାଯାଇଥାଏ ତାହା ଆକାରଗତ କାରଣ, ହାତୁଡ଼ିର ସହିତ ପଥରର ସଂଯୋଗ ନିମ୍ନତମ କାରଣ ଏବଂ ଯେଉଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶିଳ୍ପୀ ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଗଢ଼ିଛୁ ତାହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କାରଣ ରୂପେ ବିବେଚିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଆଶ୍ୱିନୀଙ୍କ ଶ୍ରୀମତୀ ଦାଶନିକଗଣ ଏହି ଉପୋକ୍ତ କରୁଣ ଯାତ୍ରା
 ସମ୍ପର୍କରେ କୌଣସି ସୁଖ ମନୁଷ୍ୟ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଦାଶନିକ ଥେଲି
 ଆନାକ ସିମେନସ୍, ହେଲେକ୍ଲାକଟ ସ୍ ପ୍ରଭୃତି ଦାଶନିକମାନେ କେବଳ ଉପାଦାନ
 କାରଣ ସମ୍ପର୍କରେ କହୁଛନ୍ତି । ଦାଶନିକ ଆନାକ ସୋଗୋରସ ବସ୍ତୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ
 ଗନ୍ତନ ପରିପାଟି କେବଳ ମାତ୍ର କହୁ ଉପାଦାନ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ଅସମ୍ଭବ
 ବା କଷ୍ଟପାଥ ଉଚିତ୍ ମନେ କରିବାକୁ କାରଣ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଆଶ୍ୱିନୀ
 ମନେ କରିବାକୁ ଦାଶନିକ ବୋଲି କହୁଥିବା ସ୍ଥଳେ ଦାଶନିକ ପ୍ରେତୋ ଉପାଦାନ
 କାରଣ ଓ ଆକାରଗତ କାରଣକୁ ହିଁ କେବଳ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରେତୋ ମତ
 ରେ ନିମିତ୍ତ କାରଣ କମ୍ପା, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କାରଣ, କାରଣ ନୁହେଁ ।

ଆଶ୍ୱିନୀ ତାଙ୍କର ମେଟୋଫିଜିକ୍ସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଧିବ୍ୟାସ ସତ୍ତ୍ୱ ନେଇ ବହୁତ
 ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଅଧିବ୍ୟାସ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଅମ୍ଳେ ସତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରକୃତ
 ବସ୍ତୁର କାର୍ଯ୍ୟରୁ । ଅଧିବ୍ୟାସ ବସ୍ତୁର ସାଧାରଣ ସତ୍ତ୍ୱ ଅଟେ । କୌଣସି
 ଦ୍ରବ୍ୟର ଛତି ହିଁ ଏହାର ଏକକତ୍ୱ ବା ଏକତ୍ୱରୁ ଉତ୍ପାଦିତ । ସୂଚକ ଏକତ୍ୱର ଅଧି-
 ବ୍ୟାସ ଗୁଣ । କିନ୍ତୁ ସତ୍ତ୍ୱର ପରିଚାୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବୋଲି ଅନୁଚିତ । ମନୁଷ୍ୟର ଲକ୍ଷଣ
 ବିଶ୍ୱରାଶିର ପ୍ରାଣୀ କଥା ନିଆଯାଏ । ଏହି ଶେଷରେ ପ୍ରାଣୀ ପରିଚାୟ ହେବା ସ୍ଥଳରେ
 ବିଶ୍ୱରାଶିର ବଶିଷ୍ଠ ଧର୍ମ । କିନ୍ତୁ ବିଶ୍ୱରାଶିର ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରାଣୀର ଅର୍ଥାତ୍ ବଶିଷ୍ଠ ଧର୍ମ
 ସମ୍ପର୍କରେ ପରିଚାୟ ବସ୍ତୁରୁ ପ୍ରୟୋଗ କରି ହେବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବଶିଷ୍ଠ ଧର୍ମ
 ଏବଂ ପରିଚାୟ ଉଭୟକୁ ସତ୍ତ୍ୱର ବସ୍ତୁରୁ ପ୍ରୟୋଗ କରି ହେବ । ଅତଏବ ସତ୍ତ୍ୱ
 ପରିଚାୟ ନୁହେଁ ।

ସୁନନ୍ଦ ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ ସମ୍ପର୍କରେ ସତ୍ତ୍ୱ ପଦଟି ଏକ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ନୁହେଁ ।
 ଦ୍ରବ୍ୟର ସତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ଦ୍ରବ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଗୁଣର ସତ୍ତ୍ୱ ଏକ ନୁହେଁ । ଆଶ୍ୱିନୀଙ୍କ
 ମତରେ ଦ୍ରବ୍ୟର ସତ୍ତ୍ୱ ହିଁ ମୂଳ ସତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ଅଧିବ୍ୟାସ ଏହି ସତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚିତ
 ବସ୍ତୁ । ଅନେକ କହୁଥାନ୍ତି ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ ମାତ୍ରେ ହିଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ବା ଦ୍ରବ୍ୟର କୌଣସି ବିକାର
 ତାହେଲେ ଅଧିବ୍ୟାସ କେଉଁ ସତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚିତ ବସ୍ତୁ ହେବ ? ସମସ୍ତ
 ବସ୍ତୁ ଦ୍ରବ୍ୟ ହେଲେ ହେଁ ସତ୍ତ୍ୱର ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରକୃତି ଏହି ଯେ ସତ୍ତ୍ୱ ମୂଳ ସ୍ୱଭାବର
 ଏବଂ ନିତ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୋ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ ଲଭି କରାଯାଏ । ଏହି ସତ୍ତ୍ୱ ଅନିତ୍ୟ ବା
 ପରିବର୍ତ୍ତନ ଶୀଳ ବସ୍ତୁରେ ନ ଥାଏ । ଅତଏବ ଯଦି କିଛି ନିତ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଥାଏ
 ତାହାହେଲେ ତାହାହିଁ ଅଧିବ୍ୟାସ ସମ୍ପର୍କୀୟ ହେବ । ସମସ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିୟମକର
 ଏକ ନିତ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱ ଯେ ବିଦ୍ୟମାନ ତାହା ସ୍ୱୀକୃତି, ନରୁବା କୌଣସି ଅନିତ୍ୟ ବସ୍ତୁର
 କାରଣ ସ୍ୱରୂପ କୌଣସି ଅନିତ୍ୟ ବସ୍ତୁକୁ ଛଦ୍ମଣ କଲେ ଅନବ୍ୟକ୍ତା ଦୋଷ ଦେଖା ଦେବା

ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକେ । ସୁତରାଂ ଏହି ନିତ୍ୟ ପତ୍ର ବା ଦ୍ରବ୍ୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପ୍ରକୃତିର ହେବା ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକ । ଏହି ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପତ୍ର ହିଁ ଅଧିବ୍ୟାସର ମୂଳ୍ୟ ଆଲୋଚ୍ୟା ବିଷୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଅଧିବ୍ୟାସ କୁ ହିଁ ସଙ୍ଗତ ରୂପେ ଧର୍ମବିଦ୍ୟା କୁହାଯାଏ ।

ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ର ଏକ ଉପପାଦିକ ବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରର ବିଷୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ-ଶୀଳ ଓ ଜଡ଼ବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନ ହୋଇ ଜଡ଼ ବିଷୟଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହେଲେହେଁ ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଅଧିବ୍ୟାସ ଅଟେ ବୋଲି ହେବ ନାହିଁ । କାରଣ ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ର ଜଡ଼ ବିଷୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅଟେ । ଏହାକୁ ଜଡ଼ ଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କରି ହେବ ନାହିଁ । ସେହି ପରି ପଦାର୍ଥ ବିଦ୍ୟା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଜଡ଼ ଓ ବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଷୟ ଅଟେ । ଏହି ବସ୍ତୁ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ଅଧିବ୍ୟାସ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନୁହେଁ ।

ଅଶ୍ୱତ୍ଥଳ ଦ୍ରବ୍ୟକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ଭାଗ କରିଛନ୍ତି । [୧] ନିତ୍ୟ, (୧) ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ । ସୁନଶ୍ଚ କେତେକ ଛନ୍ଦ୍ରରେ ସେ ଦ୍ରବ୍ୟକୁ ଦିନ ଭାଗରେ ଭାଗ କରି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । [୧] ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ବିନାଶଶୀଳ, (୨) ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗ୍ରାହ୍ୟ ନିତ୍ୟ, [୩] ଅଦେହ ନିତ୍ୟ । ଭୂତାଦି ଓ ପ୍ରାଣୀ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ଓ ବିନାଶଶୀଳ ଅଟେ । ଆକାଶର ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ନିତ୍ୟ ଅଟେ । ମନୁଷ୍ୟର ବିଚାରଶୀଳ ଆତ୍ମା ଓ ଚରୁର ଦୈତ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀ ଅନ୍ତର୍ଗତ, ଅର୍ଥାତ୍ ଅଦେହ ଓ ନିତ୍ୟ ଅଟେ ।

ଅଧିବ୍ୟାସ ଅଦେହ ଓ ନିତ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଶ୍ନ କରାଯାଇ ପାରେ ଯେ ଏହି ଅଦେହ ଓ ନିତ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ କ'ଣ ? ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅଶ୍ୱତ୍ଥଳ ପ୍ରେତୋକ୍ତଙ୍କ ଜାତିବାଦ ଚତୁରୁ ଶରଣ କରି ନିଜ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଏହିଠାରେ ପ୍ରେତୋକ୍ତଙ୍କ ଜାତିବାଦ ଚତୁରୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା ସଙ୍ଗତ ହେବ ।

ପ୍ରେତୋକ୍ତ ତାଙ୍କ ଅଧିବ୍ୟାସ ଆଲୋଚନାରେ ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନର ବୃଦ୍ଧି ଗ୍ରାହ୍ୟ ଏବଂ ନିତ୍ୟ ବିଷୟର ନାମ ଦେଇଛନ୍ତି ଜାତି ବା ଆକାର । କେତେବେଳେ ସେ ଜାତିକୁ ଧାରଣା ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି । ଏହି ଜାତିରୁ ସେ ସାମାନ୍ୟ ଅଟେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିଛନ୍ତି । ପ୍ରେତୋକ୍ତଙ୍କ ନାତିବାଦ ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ରଭିତ୍ତିକ ହେଲେହେଁ ଅଂଶତ ଏହା ଅଧିବ୍ୟାସଭିତ୍ତିକ ଅଟେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଅନେକ ବିଶେଷ ପ୍ରାଣୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ‘ସେ ଏକ ମନୁଷ୍ୟ’ ଏଇ କଥା ସଙ୍ଗତ ଭାବରେ କୁହାଯାଏ । ଏହି ‘ମନୁଷ୍ୟ’ ଶବ୍ଦଟି ନିଶ୍ଚୟ ବିଶେଷ

‘ମନୁଷ୍ୟ’ ଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅଟେ । ସୁନଶ୍ଚ କୌଣସି ଏକ ମନୁଷ୍ୟର ଜନ୍ମ ବା ମୃତ୍ୟୁ ହେଉ ଏହି ବିଶେଷ ‘ମନୁଷ୍ୟ’ର ଜନ୍ମ, ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏବଂ କାଳରେ ଏହି ସାମାନ୍ୟ ନ ଥିବାରୁ ଏହି ସାମାନ୍ୟ ବା ଜାତି ନିତ୍ୟ ଅଟେ ।

ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ ବା ଜାତି ସତ୍ୟ କାରଣ ଏହା ଅବିନଶ୍ୱର । ବିଶେଷ ବିଶେଷ ମନୁଷ୍ୟ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ୱତ୍ତିପୁର୍ଣ୍ଣ ପରିପ୍ରକାଶ ମାତ୍ର ।

ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ମତରେ ଆକାର ବା ଆଦର୍ଶର ଚିନ୍ତାଗୋଚିତ୍ତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବିଧେୟମାନ । ପ୍ରଥମତଃ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆକାର ବା ଆଦର୍ଶ ଏକ ଅଟେ । ଏହା ବହୁ ଅଦର୍ଶ ନୁହେଁ । ଦୃଶ୍ୟସ୍ପର୍ଶ ଆକାର ଅପରିଣାମୀ ଓ ଅନାଦି । ତୃତୀୟତ ଆକାର ଆଦର୍ଶ ଏବଂ ପୁର୍ଣ୍ଣ । ଯେଉଁ ବିଶେଷ ବିଶେଷ ଆକାରର ବିଶେଷ ବିଶେଷ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ହୁଏ ସେହି ବିଶେଷ ଆକାରର ଉପସ୍ଥାପିତ ଆଦର୍ଶ ରୂପାୟନରେ ତେଷ୍ଟା କରାହୁଏ । ଏହି ରୂପାୟନ କେବେ ହେଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ନାହିଁ । ସବୁ ସମୟରେ ଏହା ଅପୁର୍ଣ୍ଣ ବା ସ୍ୱତ୍ତିପୁର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଆଦର୍ଶ କେତେବେଳେ ହେଲେ ଅପୁର୍ଣ୍ଣ ବା ସ୍ୱତ୍ତିପୁର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ ।

ପ୍ଲେଟୋ ଆକାର ବା ଜାତିକୁ ଧାରଣା ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି । ଇଂରାଜୀରେ ଯେତେବେଳେ ଅନେ କହୁଁ “That is only an idea, nothing real”, ସେତେବେଳେ idea ଶବ୍ଦଟିର ଅର୍ଥ ମୁଖ୍ୟତଃ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ଲେଟୋ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଶବ୍ଦଟିକୁ ଏହି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରିନାହାନ୍ତି । ସେ ଧାରଣା ଶବ୍ଦଟିର ଅର୍ଥ ବିଷୟଗତ ବସ୍ତୁ ସ୍ୱରୂପ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ।

‘ସମ୍ପ୍ରସୋଷିତ୍ୱ’ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ଲେଟୋ ସ୍ୱରୂପଗତ ବା ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ ଅଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ପ୍ଲେଟୋ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଧାରଣା ଏବଂ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉଭୟକୁ ଅଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ଉଭୟେ ବିଷୟଗତ ବସ୍ତୁ ସ୍ୱରୂପ ବୋଲି ପ୍ଲେଟୋ କହିଛନ୍ତି ।

ସୁନଶ୍ଚ ପ୍ଲେଟୋ ଏହି ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ଜଗତର ଦମନଶୀଳ ଏହି ଜଗତ ଅତି-ଶାନ୍ତ ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜଗତରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କ ମତରେ ସମସ୍ତ ଆକାର ବା ଜାତି ଏହି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜଗତର ବିଷୟ ଅଟେ । ସାରାମେଳାରେ ଯିଏ ଯିଏ ସମ୍ପ୍ରସୋଷିତ୍ୱ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ଲେଟୋ ଜାତି ବା ଆକାର ବା ଧାରଣା ସହିତ ବିଶେଷ ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତିର ସମ୍ପର୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଷଷ୍ଠ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଦୁଇଟି ଭାବରେ ବୁଝାଇଛନ୍ତି ।

(୧) ବିଶେଷ ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ଜାତିର ଅଂଶ ଗ୍ରହଣକାରୀ ।

(୨) ବିଶେଷ ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ଜାତି ବା ଧାରଣାର ନକଲ ରୂପୀ । ପ୍ଲେଟୋ ଜାତିକୁ ବ୍ୟକ୍ତିତାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କ ମତରେ ଜାତି ବ୍ୟକ୍ତିତାକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଗହ୍ୟପାରେ କିନ୍ତୁ ଆରମ୍ଭିକ ତାଙ୍କର Metaphysics ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତିକୁ ସମାଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ଆରମ୍ଭିକ ଅଂଶ ଓ ନିତ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ପ୍ରଥମେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଜାତିବାଦ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଖଣ୍ଡନ କଲେ । ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କ ମତରେ—

ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଜାତିବାଦ ଏକ କଲ୍ପନା ବା ଧାରଣା ନୁହେଁ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଉକ୍ତି “ଜାତି ବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ୟତୀତ ଦୃଷ୍ଟିପାରେ” ଏ କଥାକୁ ମଧ୍ୟ ଅସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଆରମ୍ଭିକଙ୍କ ମତରେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଜାତିବାଦ ଅସ୍ତ୍ରୋକ୍ତି-ଜନିତ । କାରଣ ଆରମ୍ଭିକଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଜାତିବାଦ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଗ୍ରାହ୍ୟ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକର ସମାନ୍ତରାଳ ଅଛି ଏକ ଜାତିକୁ ସ୍ୱୀକାର କରେ । ଜଗତର ଅସଂଖ୍ୟ ବସ୍ତୁର ଅସ୍ତ୍ରୋକ୍ତି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ହେଲେ ଏହି ଜାତି ପ୍ରସ୍ତୋଜନୀୟ, କିନ୍ତୁ ଏହି ଅସଂଖ୍ୟ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ପରି ଅସଂଖ୍ୟ ଜାତି ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିଲେ ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧ୍ୟତ ହେଉନାହିଁ । ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ନିମ୍ନଲିଖିତ ରୂପେ ଗୁଳନା କରାଯାଇପାରେ । “ଏପରି କୌଣସି ଲୋକ ଯେ କି ଅଳ୍ପ ସଂଖ୍ୟାରେ ଜଣନା କରେ, ତାହା ଅସଂଖ୍ୟ ଭାବ ଗଣନାକୁ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ଯାଇ ସଂଖ୍ୟାକୁ ଦୁଇଗୁଣ କରେ” ।

(Plato is like a man who unable to count with a small number thinks that he will find it easier to do so if he doubles the number.—(*Meta Physics*, 990/34/8.)

ତୃତୀୟତଃ ଆରମ୍ଭିକଙ୍କ ମତରେ ବସ୍ତୁଜ୍ଞାନ ନିମନ୍ତେ ଜାତି ଅସ୍ତ୍ରୋକ୍ତିଜନୀୟ କିନ୍ତୁ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ମତରେ ଜାତି ବିଶେଷ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ନ ଥାଏ । ସୂଚକ ବିଶେଷ ବସ୍ତୁ ସମୂହରେ ଜ୍ଞାନ ନିମ୍ନରୁ ଜାତି ଅସ୍ତ୍ରୋକ୍ତିଜନୀୟ । ପ୍ରଥମେ ପ୍ଲେଟୋ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଜାତିର ରୂପାୟନ କଥା କହିଛନ୍ତି । ଜାତି ସମୂହରେ ଜ୍ଞାନ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ତା କପର ରୂପାୟନ ହୋଇଛି ଜଣାଯିବ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :—ଯେପରି ଶକ୍ତିର ଆବର୍ଣ୍ଣ ରୂପ ଜାଣିଥିବା ବାସ୍ତବ ଶକ୍ତିର ସ୍ୱଭାବ କରାଯାଏ ସେହିପରି ବ୍ୟକ୍ତିର ଆବର୍ଣ୍ଣ ଜାତିର ଜ୍ଞାନ ଥିଲେ ବ୍ୟକ୍ତି ତହିଁ ଆବର୍ଣ୍ଣ ରୂପାୟନ ନିମନ୍ତେ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଏ ।

ଚତୁର୍ଥଃ ଆଶ୍ୱିନୀଙ୍କ ମତରେ ସ୍ୱେଦ ଗତି ସମ୍ବନ୍ଧେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନେ ମଧ୍ୟ ଜାତି ଅପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ବ୍ୟକ୍ତିର ଅସ୍ଥିତ୍ୱ ଜାତିର ଅସ୍ଥିତ୍ୱ ଉପରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ହେଲେ ହେଁ ଜାତି ବ୍ୟକ୍ତିର ଗତି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାରେ ଅସମର୍ଥ । ପେଟୋଙ୍କ ମତରେ ଜାତି ଗତିହୀନ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତି ଜାତିର ଅନୁକରଣମାତ୍ର । ଯଦି ଜାତି ଗତିହୀନ ତାହେଲେ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଗତିହୀନ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । କିନ୍ତୁ ଆରମ୍ଭମାନେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଗତି ଦେଖିବାକୁ ପାଇ ଥାଉ । ଜାତି ଯେ ଗତିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାରେ ଅସମର୍ଥ ଏ କଥା ବସ୍ତୁତ୍ୱରେ ପେଟୋ ପ୍ରମାଣିତ କରିବାକୁ ଯତ୍ନ କରିବାକୁ ଯାଉଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ପେଟୋ ବ୍ୟକ୍ତିର ଗତି ବ୍ୟାଖ୍ୟା ନିମନ୍ତେ ଚେମ୍ବିୟର୍ସର ଏକ ଧାରଣା ଅବତାରଣା କରନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ କେବଳକ ପ୍ରଜ୍ଞା ଏହି ଜଗତର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ପଞ୍ଚମଃ ଜାତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଗ୍ରାହ୍ୟ ବସ୍ତୁ ବିଶୟରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ତା ଫଳରେ 'ଜାତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଗ୍ରାହ୍ୟ' ଏ କଥା ପ୍ରମାଣିତ । ତା ହେଲେ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ ବା ଜାତି ମନୁଷ୍ୟ [ସେଥିର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ] କ୍ଷୁଦ୍ରଗ୍ରାହ୍ୟ ହେବେ । କେବଳ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏହି ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ଅନିତ୍ୟ ଓ ଜାତି ନିତ୍ୟ । ମୁତାବକ୍ ଜାତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଗ୍ରାହ୍ୟ ନିତ୍ୟ ଓ ବ୍ୟକ୍ତି କ୍ଷୁଦ୍ରଗ୍ରାହ୍ୟ ଅନିତ୍ୟ ଅଟେ ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ଅଭିଯୋଗ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ କୋଳି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ଜାତି ମନୁଷ୍ୟ ଯଦି ବ୍ୟକ୍ତି ମନୁଷ୍ୟର ସୁନାମରୁ ହୁଏ ତେବେ ବ୍ୟକ୍ତି ମନୁଷ୍ୟ ଭଳି ଜାତି ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ରଗ୍ରାହ୍ୟ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ପେଟୋଙ୍କର ଜାତି ମନୁଷ୍ୟ କଥାଟି ଏହି ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇ ନାହିଁ । ଜାତି ମନୁଷ୍ୟ କଥାଟି ପେଟୋଙ୍କର ଏକ ଧାରଣା ମାତ୍ର । ତେଣୁ ଧାରଣା କ୍ଷୁଦ୍ର ଗ୍ରାହ୍ୟ ଏହିପରି ଯୁକ୍ତି ଅସଫଳ ।

ଆଶ୍ୱିନୀଙ୍କ ମତରେ ଜାତିବାଦ ଗୋଟିଏ ଅସମ୍ଭବ ମତବାଦ ଅଟେ । ଏହାର କାରଣ ନିମ୍ନରେ ଦର୍ଶାଯାଇଅଛି ।

[କ] ଜାତି କ୍ଷୁଦ୍ରଗ୍ରାହ୍ୟ ବସ୍ତୁର ସମୂହ ପ୍ରକାଶ କରେ । କିନ୍ତୁ ପେଟୋଙ୍କ ମତରେ ଜାତି ବ୍ୟକ୍ତିଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ତାହେଲେ ଯେଉଁ ଜାତି ବ୍ୟକ୍ତିଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସେ ଜାତି ପକ୍ଷରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ତେଣୁ ପେଟୋ ଜାତି ଓ ବ୍ୟକ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ ନୁକରଣ, ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ଆଶ୍ୱିନୀଙ୍କ ମତରେ ପେଟୋଙ୍କର ଜାତିକୁ ଆଦର୍ଶ ଓ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ଆଦର୍ଶର ଅନୁକରଣ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ ଆଦର୍ଶର ଅଂଶିକାର, ପ୍ରଭୃତି କଥା କେବଳ ଅନର୍ଥକ ଉପମା ପ୍ରୟୋଗର ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମାତ୍ର । (To say that (i.e. the

forms) are patterns and the other things share in them, is to use empty words and poetical metaphors]

—Metaphysics, 1079-24/6

(ଖ) 'ଜାତି ଠାରୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଉତ୍ପତ୍ତି' ଏ କଥା ପ୍ରେଟୋ କହିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ 'ଠାରୁ' ଶବ୍ଦଟିର କୌଣସି ପ୍ରବଳିତ ଅର୍ଥରେ ଜାତି ଠାରୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଉତ୍ପତ୍ତି ନୁହେଁ । ଜାତି ଯଦି ପ୍ରେଟୋଙ୍କ ମତରେ ନିତ୍ୟ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ହୁଏ ତାହେଲେ ଅନିତ୍ୟ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବସ୍ତୁ ରୂପୀ ଏହି ଜାତିଠାରୁ ଆସିବା ଅସମ୍ଭବ । ଏହି ବିଷୟରେ ପ୍ରେଟୋ କୌଣସି ସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା ଦେଇନାହାନ୍ତି । ଏହା ପ୍ରେଟୋଙ୍କ ଜାତିବାଦ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ ଅଭିଯୋଗ ।

(ଗ) ଜାତିର ପ୍ରକୃତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଇ ପ୍ରେଟୋ ଜାତିକୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଭଳି ବିଶେଷ ବସ୍ତୁ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଜାତିର ଯଥାର୍ଥ ରୂପ ସାମାନ୍ୟ ବା ଜାତି ହୋଇ ରହିପାରିନାହିଁ । କାରଣ ଜାତି ମନୁଷ୍ୟ ସନ୍ତତିତ୍ୱ ଲେଖି ଓ ବ୍ୟକ୍ତି ମନୁଷ୍ୟ ଭଳି ମଧ୍ୟ ବିଶେଷ । କାରଣ ସନ୍ତତିତ୍ୱ ଯେପରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଜାତି ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତିଠାରୁ ଭିନ୍ନ ।

ଏହି ବିଷୟରେ ବହୁଟାଣ, ଗହେଲ କହିଛନ୍ତି ଯେ ପ୍ରେଟୋଙ୍କ ଜାତିବାଦ ବୃହତ୍ତରେ ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ଯୁକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ 'ତୃତୀୟ ମନୁଷ୍ୟର ଯୁକ୍ତି' (The argument of the third man, *History of Western philosophy*, P. 184) ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ । ଯୁକ୍ତିଟି ନିମ୍ନରେ ଦେଖିଲେ ।

'ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ'ର ସଦୃଶ ବୋଲି ଯଦି ଜଣେ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରକୃତ ମନୁଷ୍ୟ ହୁଏ ତାହେଲେ ତୃତୀୟ ଆଉ ଏକ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ କଥା କବିବା । ତେଣୁକାର ଯାହା ସଦୃଶ ସଦୃଶ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଏବଂ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ ଉଭୟେ ମନୁଷ୍ୟ ।

ପ୍ରେଟୋଙ୍କ ଜାତିବାଦ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏହିପରି ଅନେକ ଯୁକ୍ତି ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ କରାଇଛନ୍ତି । ସମ୍ଭବତଃ ପ୍ରେଟୋ ଜାତିକୁ ବ୍ୟକ୍ତିଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଏବଂ ଅବିଦ୍ୟୁତ୍ କହିବା ସ୍ଥଳେ ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ଜାତିକୁ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରେଟୋ ବିମୁକ୍ତି ଜାତି କହିଲେବୋଲେ ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ମୁକ୍ତିଜାତି ବୋଲି ଧାରଣାର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି ।

ଆରମ୍ଭଟଲଙ୍କ ଦ୍ରବ୍ୟବାଦ

ଆରମ୍ଭଟଲଙ୍କ ଦ୍ରବ୍ୟ ବୋଲି ଏକ ଗୌଣ ଅର୍ଥ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ । ଏହି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଆକାରଗତ ଦିଗକୁ ଦ୍ରବ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ସବୁ ଦ୍ରବ୍ୟର ଉପାଦାନସ୍ୱରାଜ ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ ନିଜ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଅଛି । ଏହି ବସ୍ତୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ନିରଂଦ୍ରାଶା ପେଶୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସବୁ ବସ୍ତୁ ଉପାଦାନହୀନ । ଏହି ବହୁରୂପକର କେବଳ ଆକାର ଅଛି ।

ଆରମ୍ଭଟଲଙ୍କ ମତରେ କୌଣସି କୌଣସି ନିଜ୍ୟ ବସ୍ତୁଠାରେ ଆକାର ଉପାଦାନଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଥାଏ । ସେ ଆକାରକୁ ଉପାଦାନଠାରୁ ଅଧିକ ସତ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ଏହି ଉପାଦାନ ଏବଂ ଆକାର ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟରେ ସେ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଓ ବ୍ୟକ୍ତର ପାର୍ଥକ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହୁଛନ୍ତି । ଅବିମ୍ବିତ ଉପାଦାନକୁ ଆନ ରର ଅବ୍ୟକ୍ତ ରୂପ ବୋଲି ସେ କହୁଛନ୍ତି । ବିଶ୍ୱର ପରିବର୍ତ୍ତନ ବା ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିରେ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁର ପରିବର୍ତ୍ତନ ବା ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଘଟେ ତାର ଆକାର ପରିବର୍ତ୍ତନର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନର ପରିବର୍ତ୍ତନ କାଳରେ ଅଧିକ ବ୍ୟକ୍ତ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ମୁଖ୍ୟତଃ କହବାକୁ ଗଲେ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ଗତିଶୀଳ, ପରିଣାମ ସାଧନଶୀଳ, ଫଳାଶୀଳ ବହୁଳ କୌଣସି ଦ୍ରବ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେତ ନ ହେଲେ ନିଜର ଶକ୍ତି ବଳରେ ଯାହା ଅନ୍ୟ କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବାର ଶକ୍ତି ବା ସାମର୍ଥ୍ୟ ରଖେ, ତାହାହିଁ ଶକ୍ତି ବା ଅବ୍ୟକ୍ତ । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷର ମୂଳକୁ ବୃକ୍ଷର ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥା କୁହାଯାଏ । ଅବ୍ୟକ୍ତ ଯେତେବେଳେ ବସ୍ତୁରୂପେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୁଏ । ସେତେବେଳେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ଯେପରି ବୃକ୍ଷର ବଳ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଓ ବୃକ୍ଷ ବ୍ୟକ୍ତ । ବୃକ୍ଷର ସ୍ୱାକ ମଧ୍ୟ ଉପାଦାନ ଏବଂ ଏହି ସ୍ୱାକ ବୃକ୍ଷରୁ ଆକାରର ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥା ସ୍ୱାକ ଯେତେବେଳେ ବୃକ୍ଷ ରୂପେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ବଳର ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥା ବୃକ୍ଷରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ସ୍ୱାକର ବୃକ୍ଷ ରୂପେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେବାର ଶକ୍ତି ଅଛି ବୋଲି ସ୍ୱାକ ଶକ୍ତି ବା ବୃକ୍ଷର ଅବ୍ୟକ୍ତ ରୂପ ଏବଂ ସ୍ୱାକ ବୃକ୍ଷ ଆକାରରେ ହୋଇଥାଏ ବୋଲି ବୃକ୍ଷ ବ୍ୟକ୍ତ ।

ତେଣୁ ଏଥିରୁ ହିଁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଗତି ବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିମନ୍ତେ ଉପାଦାନ ଓ ଆକାର ଏବଂ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଓ ବ୍ୟକ୍ତ ଭିତରେ ପ୍ରତ୍ୟୋକ୍ତମୟ । ଏହି ଦୁଇଟି ବ୍ୟତୀତ ଆରମ୍ଭଟଲଙ୍କ ଅନ୍ୟ ଏକ ନିୟମକର ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ କହୁଛନ୍ତି । ଏହି ତୃତୀୟ ନିୟମକଟି ଅଭାବ ବା (Privation or exigency) ଅଟେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :—ଜଳରୁ ବାଷ୍ପ ଜାତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ କେବଳ ଜଳରୁ ବାଷ୍ପ ଜାତ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଜଳର ବିଶେଷ ପରିମାଣରେ ଉତ୍ପତ୍ତି ଅବସ୍ଥାରେ ବାଷ୍ପ ଜାତ ହୋଇଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ଜଳ ମଧ୍ୟରେ

ବାସ୍ତୁ କାତର ଉତ୍ପତ୍ତି ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେବଳ ଜଳ ବାସ୍ତୁ ନୁହେଁ । ବାସ୍ତୁ ଆକାର ଆସିବା ନିମନ୍ତେ ବିଶେଷ ପରିମାଣରେ ଉତ୍ତମ ପ୍ରୟୋଜନ । ଅତଏବ ଏହି ଉତ୍ତମର ଅଭାବକୁ ଜଳ ବାସ୍ତୁ ଆକାର ଧାରଣ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଏହି ଅଭାବକୁ ହିଁ ଆଶିଷ୍ଟିକ ତୃତୀୟ ନିୟମକ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଅଭାବ ଉପାଦାନ ଓ ଆକାର ଭଳି ଗଭିର ସୂଚକ ବା ଭାବପୂର୍ବ ନିୟମକ ନୁହେଁ ବୁଦ୍ଧି ଏହି ଅଭାବ ବାସ୍ତୁ ନିୟମରେ ଗଭିର ସମ୍ବନ୍ଧିତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅନୁସର ।

ଉପାଦାନ ଓ ଆକାର ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପାଦାନ ଓ ଆକାର ତାହା ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆକାର ଓ ଉପାଦାନ ହୋଇ ନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ବରୂପ ;—ଦେହ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆତ୍ମା ଆକାର କିନ୍ତୁ ପ୍ରଜ୍ଞା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉପାଦାନ ଅଟେ ।

ବିଶ୍ବର ସକଳ ବସ୍ତୁ ଏକ ବିଶେଷ କ୍ରମରେ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇ ହେଉଛି । ଏହି କ୍ରମର ସଫଳତାରେ ଅମମ ଉପାଦାନ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ଉପାଦାନ ଏକାନ୍ତଭାବେ ଆକାରହୀନ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ସଂସାରରେ ଅନ୍ତମ ଆକାର ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ଆକାର ଉପାଦାନହୀନ । ଏହାକୁ ବିଶୁଦ୍ଧ ଆକାର କୁହାଯାଏ । ଆଶିଷ୍ଟିକ ଏହି ଅନ୍ତମ ଆକାରକୁ ଶୁଦ୍ଧ ଆତ୍ମା ବୋଲିଛନ୍ତି । ଆତ୍ମା ଉପାଦାନ ଓ ଅନ୍ତମ ଆକାର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବନ୍ଧୁ-ଗୁଡ଼ିକର ଉପାଦାନ ସହିତ ଆକାର ମଧ୍ୟ ଅଛି ।

ଉପାଦାନ ଓ ଆକାର ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଅବକ୍ତି ରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । କାଳିକ ନିୟମ କ୍ରମେ ଅବକ୍ତି ସୂଚକ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ନ୍ୟାୟକ୍ରମେ ବ୍ୟକ୍ତି ସୂଚକ ଓ ଅବକ୍ତି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଟେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ବରୂପ, ଗଛର ମଞ୍ଜିରୁ ବୃକ୍ଷ ବ୍ୟକ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ମଞ୍ଜିରୁ ବୃକ୍ଷଜାତ ହେବା ଅନୁସର ଯେଠାରେ ବ୍ୟକ୍ତି ବୃକ୍ଷ ସୂଚକ ଅଟେ । ଏହା ନ୍ୟାୟକ୍ରମେ ବୃକ୍ଷକୋଣରୁ ସମ୍ଭବ ଅଟେ । ସେଥିପାଇଁ ନ୍ୟାୟକ୍ରମେ ବ୍ୟକ୍ତି ସୂଚକ ଓ ଅବକ୍ତି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଟେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗିରେ ଆଶିଷ୍ଟିକଲଙ୍କ ‘ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କାରଣ’ ସଂସାଧେୟ ସୂଚକ ଅଟେ । କାରଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ଆଶିଷ୍ଟିକ ବିଶ୍ବର ଚରମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କାରଣକୁ ଆଦି କାରଣ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟବାଦ

ଆଶିଷ୍ଟିକ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟବାଦରେ ଲବ୍ଧରକ୍ତ ଅନ୍ତର୍ଗତ ପ୍ରମାଣ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଆଦିକାରଣର ଅବକାରଣ କରିଛନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ଏକ ଗଭିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା

ଅନ୍ୟ ଏକ ଗତି ଦ୍ଵାରା କରାଯାଇଥାଏ । ଯେପରି ଏକ ପେଣ୍ଠର ଗତି ଅନ୍ୟ ଏକ ପେଣ୍ଠର ଗତିଦ୍ଵାରା ହିଁ ସାଧାରଣେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରା ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏପରି ଏକ ଗତିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅନ୍ୟ ଏକ ଗତି ଦ୍ଵାରା କରାଗଲେ ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅନନ୍ତ ହୋଇ ରହେ । ଏହା କେତେବେଳେ ହେଲେ ଶେଷ ହେବନାହିଁ ଏବଂ ଅନବସ୍ଥା ଦୋଷ ଦେଖା-
ଦେବା ସ୍ଵାଭାବିକ । ସେଥିପାଇଁ ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ମତରେ ଗତିର କାରଣ ଗହେନ ହେବା ଜାଣିନାହିଁ । ଏହି ଗତିହୀନ କାରଣ ନିତ୍ୟ, ବ୍ୟକ୍ତ ଏବଂ ଅନିମ ଆକାର ହେବାହିଁ ଶ୍ରେୟ । କାରଣ ଯଦି ଏହି କାରଣ ଗତିହୀନ ନହୁଏ ତେବେ ତାର ଗତିର କାରଣ ପୁନଶ୍ଚ ପ୍ରୟୋ-
ଜନ ଏବଂ ଏହି କାରଣ ଯଦି ନିତ୍ୟ ନ ହୁଏ ତେବେ ତାର କାରଣ ନିମନ୍ତେ ପୁନଶ୍ଚ ଏକ କାରଣ ପ୍ରୟୋଜନ ଏବଂ ସତ୍ୟ । ଏହି କାରଣ ଯଦି ପରପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତ ନହୁଏ ଅବ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ ତେବେ ଏହା ପରିବର୍ତ୍ତନରହୁତ ନ ହେବାରୁ ତାର ମଧ୍ୟ କାରଣର ପ୍ରୟୋଜନ,
ପୁନଶ୍ଚ ସର୍ବଶେଷରେ ଏହି କାରଣ ଯଦି ଅନିମ ଆକାରର ନ ହୋଇ ଉପାଦାନବିଶିଷ୍ଟ ହୁଏ ତେବେ ସେହି କାରଣ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନରହୁତ ନୁହେଁ ଏବଂ ସେହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ପ-
ନ୍ନାୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପୁନଶ୍ଚ କୋଣସି ଏକ କାରଣ ପ୍ରୟୋଜନ ହେବ । ଯାହାଦ୍ଵାରା
ଅନବସ୍ଥା ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦେଖାଦେବା ସ୍ଵାଭାବିକ । ମୂଳତଃ ଏହି ଅନବସ୍ଥା ଦୋଷ ପରିହାର
ନିମନ୍ତେ ଆଗଷ୍ଟିନ ନିତ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତ ଓ ଅନିମ ଆକାରର ଏକ ଆଦି କାରଣକୁ ସ୍ଵୀକାର
କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ମତରେ ଏହି କାରଣ ହିଁ ଶ୍ରେୟ । ଆଗଷ୍ଟିନ ତାଙ୍କର
ଏହି ଈଶ୍ଵରକୁ ଗହେନ ଓ ଆଦିପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି ଆଦିପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ହିଁ
ଶ୍ରେୟ ଚରମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । କାରଣ ଏହି ଶ୍ରେୟ ଅନିମ ଆକାରରୁ ପ୍ରାୟ ଏହି ଆଦି ପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କ
ଶକ୍ୟତା ଯୋଗୁ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ଶୁଭିଳ । ଏହି ଈଶ୍ଵର ଅତିମୁକ୍ତ ଓ ନିତ୍ୟ ପ୍ରବ୍ୟ ।

ଅତଏବ ଆଦି ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ କାରଣ ଉପାଦାନ ହୁଏନ ଅଟେ । ତେଣୁ ଏହି ଉପାଦାନ-
ହୀନ ଆଦି ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ କରନ୍ତି କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଅତଏବ ଶ୍ରେୟ ହିଁ
କେବଳ ଏହି ଆଦି ପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କର ଏକ ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ । ସେଥିପାଇଁ ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ମତରେ
ଈଶ୍ଵର କେବଳ ସୃଷ୍ଟି ନୁହନ୍ତି । କାରଣ ସୃଷ୍ଟି ରୂପ କାର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଆଦି କାରଣ ପକ୍ଷରେ
ଅସମ୍ଭବ । ଏହି ଆଦି କାରଣ କେବଳ ସ୍ଵ ଚିନ୍ତାରେ ବ୍ୟାପକ । କୌଣସି ବିଷୟ ସମ୍ପ-
ନ୍ନାୟ ଚିନ୍ତା କରାଯାଇ କୌଣସି ଉପାଦାନ ଏହି ଆଦି କାରଣ ବା ଈଶ୍ଵରଙ୍କ ଠାରେ
ନାହିଁ । ଈଶ୍ଵର ଉପାଦାନହୀନ ପରପୂର୍ଣ୍ଣ ଆକାର ଓ ସ୍ଵଚିନ୍ତାରେ ବ୍ୟାପକ । ଆଗଷ୍ଟିନ
ଏହି ଚିନ୍ତାକୁ (Thought or thoughts) ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ପରପୂର୍ଣ୍ଣ ଆକାର
ଯୋଗୁ ଈଶ୍ଵର ଶୁଦ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ଅଟନ୍ତି । ଅତଏବ ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ମତରେ ଚିନ୍ତା ହିଁ ଶୁଦ୍ଧ ଜ୍ଞାନ
ଅର୍ଥାତ୍ ଈଶ୍ଵର ।

ଆରଷ୍ଟଟଲ ଇଶ୍ଵରଙ୍କୁ ଯେପରି ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ବୋଲି କହିନାହାନ୍ତି ସେପରି
ଇଶ୍ଵରଙ୍କ ବିଧାନ ବୋଲି କିଛି ମାନନାହାନ୍ତି । (Aristotle has not theory
of Divine Creation or Divine Providence)

Ross, Aristotle, Page 184

ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ଆସି ପାରେ ଏହି ଯେ ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ସ୍ଵୀକୃତ ଇଶ୍ଵର
ମାନବିକ ଗୁଣର ସମଷ୍ଟି କି ? ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏତକ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ
ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ସ୍ଵୀକୃତ ଇଶ୍ଵର ଅଚଳ, ଅଚିତ୍ ପ୍ରକୃତିକ । ଏହି ଇଶ୍ଵର ଶିଶୁର ଉପାସ୍ୟ
ଏପରି କୌଣସି ଇତିତ ଆରଷ୍ଟଟଲ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଏହି ଇଶ୍ଵର ଆତ୍ମବ୍ୟାପକ ଓ
ଆତ୍ମକେନ୍ଦ୍ର । ଏହାଙ୍କ ସହିତ ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜର କୌଣସି ଅନ୍ତରତା ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ ।
ମ୍ୟାଗନାମଲେୟା ଛେଦେ ଆରଷ୍ଟଟଲ ଶ୍ଵେତ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଯେଉଁମାନେ
ମନେକରନ୍ତି ଇଶ୍ଵରଙ୍କ ସହିତ ଅନ୍ତରତା ସ୍ଥାପନ କରାଯାଏ ସେମାନେ ଭ୍ରାନ୍ତ, କାରଣ
ଆତ୍ମମାନେ ଯେପରି ଇଶ୍ଵରଙ୍କୁ ଭଲ ଭାବରେ ବୁଝିପାରୁନି ସେବାକୁ ଭଲପାଇ ପାରୁନା
ସେହିପରି ଇଶ୍ଵର ଅମଳ ମଧ୍ୟ ଭଲପାଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ମେଟାଫିଜିକ୍ସ ଛତ୍ର ଲେଖିଲା ପୂର୍ବରୁ ଆରଷ୍ଟଟଲ ଫିଟୋଟିକ ଚନ୍ଦ୍ରାଧାର
ପ୍ରଭୃତିରେ ଗୋଟି କୌଣସି କୌଣସି ଲେଖାରେ ଇଶ୍ଵରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ଵ ସମ୍ବନ୍ଧରେ
ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ଯେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧତାର ନିଜତ୍ଵ, ସ୍ଥଳତ୍ଵ ଓ ଅବାଗର
ମହିମା ଉପଲବ୍ଧ କରେ ସେତେବେଳେ ଏହି ଶ୍ଵେତ ଗୋଟିକାର ନିଶ୍ଚୟ ଇଶ୍ଵର ସୃଷ୍ଟି
ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତା ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରମାଣ ଦେଇ ଆରଷ୍ଟଟଲ ଇଶ୍ଵରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ଵ
ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ଯେଉଁଠାରେ ଶ୍ରେୟ ବୋଲି କିଛି ଅଛି ସେଠାରେ ଶ୍ରେୟ
ବୋଲି ମଧ୍ୟ କିଛି ଅଛି । ନିରନ୍ତରିତ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଏକଠାରୁ ଅନ୍ୟଟି ଶ୍ରେୟ
ବୋଲି ବାବେଶତ ହୋଇଥାଏ, ତେଣୁ ଶ୍ରେୟ ବୋଲି ଯାହା ଅଛି ତାହା ହିଁ ଇଶ୍ଵର ।
[ଏହି କାମାଧ୍ୟୁ ଏକ ପ୍ରମାଣ ଉପରେ ଯୋଗାଯୋଗ କରିବା ପାଇଁ । ଯୋଗ ଦାର୍ଶନିକଗଣଙ୍କ
ମତରେ ମହାଶ୍ଵେତ ଥିଲା ତରଳ ମାଠି ଓ ଅଳ୍ପ ମାତ୍ରା ଏବା ସ୍ଵଭାବ । ଜଳ ଓ ଶ୍ଵେତ
ର ମାତ୍ରା ଉଚ୍ଚ ଅଛି । ଅତଏବ ପୂର୍ଣ୍ଣତ୍ରୟ ଏବା ସ୍ଵଭାବିକ । କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ
ଏହି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାନ ବା ଶକ୍ତି ରହିବା ଅସମ୍ଭବ । କାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଅତଏବ ପୂର୍ଣ୍ଣ
ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶକ୍ତିର ଅଧିକାରୀ ରୂପେ ଇଶ୍ଵରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ଵ ସ୍ଵୀକାର୍ଯ୍ୟ]

ଆରଷ୍ଟଟଲ ଯେଉଁ ଶ୍ରେୟକୁ କଥା ଭଲେଖି କରନ୍ତି । ତାହା ସାପେକ୍ଷ ଶ୍ରେୟ
ଏବା ନିରପେକ୍ଷ ଶ୍ରେୟ ବା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରେୟ ନୁହେଁ । ନିରପେକ୍ଷ ଶ୍ରେୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିବାକୁ
ଗଲେ ସମସ୍ତ ସାମିତି ବା ସାପେକ୍ଷ ଶ୍ରେୟତାର ଉତ୍ତର ରୂପେ ପରପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରେୟକୁ ହିଁ ମାନିବା
ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ।

ମେହାଫଳକସ୍ତ୍ର ଗ୍ରହରେ ଆବିଷ୍କୃତଲ ଯେଉଁ ଇଶ୍ବରଙ୍କ କଲ୍ୟାଣ କରୁଛନ୍ତି ସେହି ଇଶ୍ବର ମନୁଷ୍ୟର ସୁଖ, ଦୁଃଖ ପ୍ରତି ଉଦାସୀନ ଏବଂ ଜଗତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଜ୍ଞା । ଅତଏବ ଏହି ଇଶ୍ବର ମନୁଷ୍ୟର ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଅନୁଭୂତି ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ଏହି ବିଶ୍ବ ମଧ୍ୟରେ ଇଶ୍ବର ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଚରିତାର୍ଥ କରି ଶୁଦ୍ଧିକରି ଏପରି କୌଣସି କଥା ଆବିଷ୍କୃତଲଙ୍କ ବିଶ୍ବାସଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଇଶ୍ବର ବିଶୁଦ୍ଧ ଆକାର ବୋଲି ତରମ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଶକ୍ୟ ଏବଂ ବିଶ୍ବ ଅସଚେତନ ଭାବରେ ଏହି ଆକାର ପ୍ରାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ ନିରନ୍ତର ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ଶୁଦ୍ଧି ହୁଏ । ଏହି ‘ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟାତ୍ମକ’ ଆବିଷ୍କୃତଲଙ୍କ ଅସଚେତନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟତା ବା **Unconscious teleology** କୁହାଯାଏ ।

ଦେହ ଓ ଆତ୍ମା

ଡ଼ି ଆମିନା ଗ୍ରହରେ ଆବିଷ୍କୃତଲ ଆତ୍ମା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଆତ୍ମା ଦେହଠାରୁ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର କୌଣସି ବସ୍ତୁ ନୁହେଁ ଆତ୍ମା ଦେହର ଐକ୍ୟ ବିଧାୟକ ଆକାର ଅଟେ । ଆତ୍ମା ଯୋଗୁଁ ଦେହ ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗର ଏକ ଅନ୍ତସ୍ଥାପିତ ଐକ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ଆବିଷ୍କୃତଲ ଆତ୍ମାକୁ ଦେହର ଆକାର ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଉପାଦାନ ସହଜ ଆକାରର ଯେଉଁ ସମ୍ବନ୍ଧ ଦେହ ସହଜ ‘ଆତ୍ମା’ର ସେହି ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଟେ । ଆତ୍ମା ହିଁ ଦେହର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କାରଣ ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଆତ୍ମା ଯୋଗୁଁ ହିଁ ଦେହର ଅସ୍ତିତ୍ବ । ଆତ୍ମା ଦ୍ରବ୍ୟ ଏବଂ ଦେହରୁପ ଅବ୍ୟକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ୟକ୍ତ । ଆବିଷ୍କୃତଲ ଆତ୍ମାର ଅବିନଶ୍ବରତା ମାନ ନ । **ଅନ୍ ଦି ସୋଲ୍** ଗ୍ରହରେ ସେ କହୁଛନ୍ତି ଆତ୍ମା ଦେହ ସହଜ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅତଏବ ପାଇଥୋରୋସ୍ କନନ୍-ନ୍ତରବାଦ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ । ଏହି ଉକ୍ତିରୁ ହିଁ କରାଯାଏ ଆବିଷ୍କୃତଲ ‘ଆତ୍ମା ଅବିନଶ୍ବର’ ଏ କଥା ମାନ ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଦେହ ସହଜ ଆତ୍ମାର ମଧ୍ୟ ବିନାଶ ହୁଏ ।

ସୁନଶ୍ଚି ଆବିଷ୍କୃତଲ ଆତ୍ମା ଓ ମନ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ମନ ଆତ୍ମା ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚତର । ଏହି ମନ ଦେହ ସହଜ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ମନ ସୂକ୍ଷ୍ମ । ମନ ଆତ୍ମା ନିହତ ଏକ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଦ୍ରବ୍ୟ ଏବଂ ଏହାର ଧ୍ବଂସ ଅସମ୍ଭବ । ମନ ଆତ୍ମାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଦ୍ରବ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରହଠାରୁ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଚିନ୍ତିତ ହେବାର ସମତା କେବଳ ମନର ଅଛି । ମନର ବିଷୟ କାଳାପିତ ଅତଏବ ମନ କାଳାପିତ ଅଟେ ।

ଆତ୍ମା ଶରୀର ପରିବୃତ୍ତନା କରେ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ବସ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରେ ।
ଆତ୍ମାତ୍ମା, ସମ୍ବେଦନ, ଅନୁଭୂତି ଏବଂ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟାନୁଗତ୍ୟ ଆତ୍ମାର ଧର୍ମ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ମନର
ଏକମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ଚିନ୍ତା । ଚିନ୍ତା ସହଜ ଦେହ ବା ଇନ୍ଦ୍ରିୟର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ ।
ସୂଚକ ମନ ଅବିନଶ୍ୱର ।

ନିକୋମ୍ୟାକିୟାନ ଏଥିକ୍ସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆଶିଷ୍ଟଲିଖ ଆତ୍ମାର ଦୁଇଟି ଦିଗ
ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିଛନ୍ତି — (୧) ଯୁକ୍ତି ଦିଗ, (୨) ଅଯୁକ୍ତି ଦିଗ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଏକ
ବ୍ୟକ୍ତି ସହଜ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ୱାଭାବ୍ୟ କେବଳ ଦେହ ଓ ଆତ୍ମାର ଅଯୁକ୍ତିକ ଦିଗ ଜିମିଉ
ନୋଇଥାଏ । ଅଯୁକ୍ତି ହିଁ ଏକ ଠାରୁ ଅନ୍ୟକୁ ପୃଥକ କରିଥାଏ । ଯୁକ୍ତି ହିଁ ଐକ୍ୟ
ଆଣିଥାଏ । ସୂଚକ ମନର ବା ଆତ୍ମାର ଯୁକ୍ତି ଦିଗର ଅବିନଶ୍ୱରତା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମନୁ-
ଷ୍ୟର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅବିନଶ୍ୱରତା ନୁହେଁ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ଏବଂ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ
ଅବିନଶ୍ୱରତାକୁ ଆଶିଷ୍ଟଲିଖ ମାନି ନାହାନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟ ଯେତେ ଯୁକ୍ତି ଅଧୀନ ସେ
ଯେତେ ଦିବ୍ୟ ସ୍ୱଭାବର ଅଧିକାରୀ ବୋଲି ଆଶିଷ୍ଟଲିଖ ମତ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟର ଏହି ଦିବ୍ୟ
ସ୍ୱଭାବ ହିଁ ଅବିନଶ୍ୱର । ମନୁଷ୍ୟ ତା'ର ଦିବ୍ୟ ସ୍ୱଭାବକୁ ବଳିଷ୍ଠ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ
ବ୍ୟକ୍ତିର ସୀମା ଅତିକ୍ରମ କରି ଭୂମି ସ୍ତରକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୁଏ । ଭୂମାତ୍ମ ହିଁ ଅମୃତରୂପ ।

ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟ

ପ୍ରାକୃତିକ ଦର୍ଶନ ଓ ମନୋବିଜ୍ଞାନ

ଆଜିକାଲି ଯାହାକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଶିକ୍ଷାକୁହାଯାଉଛି ସେହି ଶିକ୍ଷକ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରମୁଦରେ ଦର୍ଶନ-ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁଗତ ଥିଲା । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ପ୍ରାକୃତିକ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଚିତ୍କାଳୀନ ପ୍ରାକୃତିକ ଦର୍ଶନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରନ୍ତି ।

ନିଜ ଓ ଗଠର ଅଧୀନ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକର ସମସ୍ତ କିଛି ପ୍ରକୃତି କୁହାଯାଏ । ସବୁ ପ୍ରକୃତିକ ବସ୍ତୁ ମୂଳତଃ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ମତରେ ସେହି ବସ୍ତୁ ଅଟେ ଯାହାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ଭାବନା ଯୋଗୁଁ ଉପାଦାନ ଆକାରରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଥାଏ । ଉପାଦାନ କପରି କମିଶନ ନିମ୍ନରେ ଆକାରରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଆକାରରେ ପରିପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରିଥାଏ, ସେହି ବିଷୟ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ଆଲୋଚନା କରନ୍ତି ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ମତରେ ଯଦି ପ୍ରାକୃତିକ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ଭାବନା ବା ଶକ୍ତି ବ୍ୟାପୀତ ତଥାପି ଏହି ସମ୍ଭାବନାର ରୂପାୟନ ବା ବ୍ୟକ୍ତିତା ଏକ ବାହ୍ୟ ନିମ୍ନ କାରଣର ଫଳାଫଳ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ସ୍ୱଳ୍ପ ପ୍ରକୃତିର ମୂଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି । ଏହି ସୃଷ୍ଟି ନିମନ୍ତେ ପ୍ରାକୃତିକ ଫଳାଫଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଗଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଉପମାନ ହେବାର ଗତିପଥରେ ପ୍ରକୃତି ମଧ୍ୟରେ ନିଶ୍ଚିତ ବସ୍ତୁ, ଉଦାହରଣ ମନୁଷ୍ୟୋତ୍ତର ପ୍ରାଣୀ ପ୍ରକୃତିର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ମତରେ ମନୁଷ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ଅର୍ଥ ସ୍ୱଳ୍ପ ସୃଷ୍ଟି କାରଣ ନାହିଁ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକୃତିର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ । ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ସ୍ୱଳ୍ପ ବ୍ୟକ୍ତିତା ଯାହା ଯାହା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ତାହା ପ୍ରକୃତିର ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ ।

ଏହା ପ୍ରାକୃତିକ ଗତିକୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ । (୧) ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥ, (୨) ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ । ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଗତିର ଅର୍ଥ ଆଗମନ ଏବଂ ନିଷ୍ପତ୍ତି । ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥରେ ଗତିର ଗୁଣଗତ ଗତି, ପରିମାଣ ଗତି ଏବଂ ସ୍ଥାନୀୟ ଗତି ବୁଝାଯାଏ । ସାଧାରଣତଃ ବ୍ୟବହାରିକ ଅର୍ଥରେ ଗତିକୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଗତି ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଗତି କେବେହେଲେ ଦିଶୁ ଏବଂ କାଳ ଉନ୍ନତ ସମ୍ଭାବନା । ଯଦି ଅଛିବୋଲି ବସ୍ତୁର ସ୍ଥାନାନ୍ତର ସମ୍ଭବ ହେଉଛି । ଏହି ଦିଶୁ ଅଛିବୋଲି ଆଲୋଚନାରେ ଗତି ଅର୍ଥ, ଗତି, ମନ୍ତ୍ର ଏହି ଚାରୁରୁ ଗତି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟାପକ କରାଯାଉଛି ।

କଷ୍ଟ ଯେଉଁ ସୀମା ଦ୍ଵାରା ସୀମିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସୀମା ଦ୍ଵାରା ସୀମିତ ହୋଇ ରହୁଥିବା ବସ୍ତୁର ଅସ୍ତିତ୍ଵକୁ ଚିହ୍ନି କୁହାଯାଏ । ଏହି ସୀମା ସ୍ଥିର, ସେଥିପାଇଁ ତାହା ମଧ୍ୟ ସ୍ଥିର । ଏହି ଭାବରେ ଯଦି 'ତାହା'କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଏ ତେବେ ଶୂନ୍ୟ ତାହା ବସ୍ତୁ ବହୁତ୍ଵ ତାହା ବୋଲି କହୁ ରହନ୍ତା ଅସମ୍ଭବ । କାରଣ ତାହା ବସ୍ତୁର ସୀମା ଅଟେ । ଯେଉଁଠାରେ ବସ୍ତୁ ନାହିଁ, ସେଠାରେ ତାହା ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ଶାନ୍ତରେ ଯାହା ଅଳ୍ପ ସମୟ ତାହା ମଧ୍ୟରେ ଅଛି; କିନ୍ତୁ ବସ୍ତୁ ସ୍ଵୟଂ ତାହା ମଧ୍ୟରେ ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ଗତର ଅର୍ଥ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଏବଂ ସ୍ଥାନାନ୍ତର କେବଳ ତାହାରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ, ଅତଏବ ବସ୍ତୁର କୌଣସି ବହୁର୍ଭବ ନାହିଁ । ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟସ୍ଥିତ ବିଭିନ୍ନ ବସ୍ତୁର ବିଭିନ୍ନ ଗତି ଥିବା ସ୍ଥଳେ ବିଭିନ୍ନ ବହୁର୍ଭବ ଅସମ୍ଭବ ।

ଆବିଷ୍କୃତକ ମତରେ କାଳ ଗତି ବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଗେ ଅଭିନ୍ନ । ଏ କଥାର କୌଣସି ସଙ୍ଗତ କାରଣ ନ ଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ଗତି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହେବା ସ୍ଥଳେ କାଳ ଏକ ଅଟେ । ଏହା ଅନେକ ନୁହେଁ ଏବଂ କାଳ ବିଭିନ୍ନ ମୁହୂର୍ତ୍ତର ସମଷ୍ଟି ମାତ୍ର ନ ହୋଇ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଟେ । ଯାହା ଜିଜ୍ଞା ଏବଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥିତି ତାହା କାଳ ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୁହେଁ । ଅଜିଜ୍ଞା ବସ୍ତୁ, ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ବସ୍ତୁ ହିଁ କାଳ ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଗତି ଜିଜ୍ଞା କିନ୍ତୁ ସ୍ଥିର ନୁହେଁ, ଅତଏବ ଗତି କାଳ ଅନ୍ତର୍ଗତ । କାଳ ଜିଜ୍ଞା ଅଟେ, କାରଣ କାଳର ଆରମ୍ଭ ନାହିଁ କି ଶେଷ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ ।

ଯେଉଁ ଗତି ବା ପରିବର୍ତ୍ତନ କାଳ ଅନ୍ତର୍ଗତ ତା କେବଳ ସ୍ଥାନୀୟ ଗତି ନୁହେଁ । ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାର ଗତି ମଧ୍ୟ କାଳ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ କାଳର ପରିବର୍ତ୍ତନର ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥା ମାନସିକ ଚିନ୍ତା ଦ୍ଵାରା ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ । ଏହି ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥାର ଗତିକୁ ହିଁ କାଳ-ଗତି କୁହାଯାଏ ।

କାଳର ପରିମାପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆବିଷ୍କୃତକ କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଭିତ୍ତି ଦ୍ଵାରା କାଳର ପରିମାପ ଅସମ୍ଭବ । ଗତି ସ୍ଵାଭାବିକ ଏବଂ ସଙ୍ଗତ ଏକ ବୃତ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ଗତି ହିଁ କାଳର ପରିମାପ ପିଲା ବୃତ୍ତାନ୍ତର ଗତି ସ୍ଵାଭାବିକ ସଙ୍ଗତ ଏବଂ ବୃତ୍ତ ଅଟେ । ଆକାଶର ଗତି, ନକ୍ଷତ୍ର ଆଦିର ଗତି ସ୍ଵାଭାବିକ ଗତି । ସେଥିପାଇଁ ପୂର୍ଣ୍ଣକ ଗତିର ଭିତ୍ତିରେ କାଳର ପରିମାପ ଯଥାର୍ଥ ଅଟେ ।

ଆବିଷ୍କୃତକ ମତାନୁସାରେ କାଳ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ କାଳର ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥାର ଚିନ୍ତା ଶକ୍ତି ବା ଅବ୍ୟକ୍ତ, ଏହା ବ୍ୟକ୍ତ ନୁହେଁ । ମନ ଦ୍ଵାରା ହିଁ କାଳର ଏକ ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶର ଧାରଣା କାଳ ଗତିର ଭିତ୍ତିରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଗଲେହେଁ ସେମାନଙ୍କର

ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥା ମନ ଭିତରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରେ ନାହିଁ । ମନରେ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ କାଳ ଓ କାଳର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶର ଅବ୍ୟକ୍ତତା ମନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରି ନୁହେଁ । ଆଶ୍ୱିନୀକାଳ କାଳ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏହି ମତବାଦ, ଦାର୍ଶନିକ କାଶ୍ୟପ ମତବାଦ ଅନୁରୂପ ନୁହେଁ ।

ଆଶ୍ୱିନୀକାଳ ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଭିନ୍ନ ରୂପ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା—

(କ) ଅର୍ଥାତ୍ ଦେହ ବା ବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧ ନୁହେଁ । କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁ ବା ଦେହ ବା ଆକାର ଦିବ୍ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ସୀମିତ । ଦେହ ବା ବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅବସ୍ଥାନର ଧାରଣା ସହଜ, ଉପର, ତଳ, ପୂର୍ବ, ପଶ୍ଚିମ, ପ୍ରଭୃତି, ଦିବ୍ ମଧ୍ୟ ଧାରଣା ସ୍ୱାଭାବିକ । କିନ୍ତୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଦେହ ବା ବସ୍ତୁ ଏହି କାଶ୍ୟପ ଅବସ୍ଥାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୁହେଁ, ସୁତରାଂ ଅର୍ଥାତ୍ ଦେହ ବା ବସ୍ତୁର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅସମ୍ଭବ । ପୂର୍ବସ୍ଥ ସଂଖ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଖ୍ୟା ଅସମ୍ଭବ । କାରଣ ସଂଖ୍ୟା ଗଣନାର ଅନ୍ତର୍ଗତ କିନ୍ତୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଖ୍ୟା ଗଣନା ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୁହେଁ ।

(ଖ) ଯଦି ଆଶ୍ୱିନୀକାଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଦେହ ବା ବସ୍ତୁ ଓ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଖ୍ୟାର ବ୍ୟକ୍ତତା ବା ଅବସ୍ଥାନ ଅର୍ଥାତ୍ କରୁଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ସେ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ୱୀକାର କରୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ସମ୍ଭବ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ଅବ୍ୟକ୍ତତା ବା ଶବ୍ଦତା ଅଛି; ବାସ୍ତବତା ନଥିଲେ ହେଁ ସମ୍ଭାବନା ଅଛି । ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ସ୍ପର୍ଶ: କୌଣସି ଦିବ୍ ବ୍ୟାପ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତ ବା ବାସ୍ତବ ଅର୍ଥରେ ଅର୍ଥାତ୍ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସମ୍ଭାବନା ଅର୍ଥରେ ଅର୍ଥାତ୍ ହୋଇପାରେ, କାରଣ ସେହି ବିଷୟକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଭାବରେ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରାଯାଇ ପାରେ । ପୂର୍ବସ୍ଥ ଏକ ସରଳରେଖା ବାସ୍ତବ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଖ୍ୟାକ ବିନ୍ଦୁ ସମସ୍ତ ନୁହେଁ, କାରଣ ଏହା ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଟେ, କିନ୍ତୁ ଏହି ରେଖାକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି, ଯଦିଓ ଏହି ଅର୍ଥାତ୍ ବିଭାଗ ବିଷୟ କେବେହେଲେ ବାସ୍ତବରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଆଶ୍ୱିନୀକାଳ ମତରେ କାଳ ମଧ୍ୟ ଅବ୍ୟକ୍ତ ବା ଶକ୍ତ ରୂପୀ ଅର୍ଥାତ୍ କାରଣ ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ଏହାର ବିଭକ୍ତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି । କାଳର କେବେହେଲେ ବ୍ୟକ୍ତ ଓ ଅର୍ଥାତ୍ ରୂପରେ ଅନ୍ତର୍ଗତ ନାହିଁ । ଏହା ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଓ ଏହାର ବିଭକ୍ତ ଅଂଶ ଏହାଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ ।

ଦିବ୍ ଓ କାଳ ଭଳି ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ ଅବ୍ୟକ୍ତ ରୂପୀ ଅର୍ଥାତ୍ । ଏହା ବ୍ୟକ୍ତ ରୂପରେ ଅର୍ଥାତ୍ ନୁହେଁ । କାରଣ ସଂଖ୍ୟାକୁ ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ

ବଢ଼ାଇ ଅବ୍ୟକ୍ତ ରୂପେ ଅସୀମ କରାଯାଇ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ଗଣନା ସମ୍ଭବ ନ ହେବା ସଂଖ୍ୟାକୁ କଣି ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସଂଖ୍ୟା ବ୍ୟକ୍ତ ରୂପେ ଅସୀମ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଘଟକ, କାଳ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ସଂଖ୍ୟାର ଏକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ଦିନ ଓ କାଳକୁ ଅସୀମ ଅଂଶରେ ଭାଗ କରାଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ସଂଖ୍ୟାକୁ ଅସୀମ ଅଂଶରେ ଭାଗ କରି ହେବ ନାହିଁ । କାରଣ ଏହାର ଏକ ନିମ୍ନତର ଏକକ ଅଛି, ଯାହା କ ଅବିଭାଜ୍ୟ ଅଟେ ।

ଆଶ୍ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟଲଙ୍କ ମତରେ ସବୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଗତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ଅଟେ । ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥାଠାରୁ ବ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରାପ୍ତି ଓ ଉପାଦାନରୁ ଆକାରଗତ ରୂପାୟନ ଏହି ଗତିର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ । ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ପରି ଆଶ୍ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟଲ ଚିନ୍ତା ଦ୍ଵାରା ପ୍ରକୃତିର ସାର୍ବଭୂମିକା ଅପେକ୍ଷା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକତା ପ୍ରତି ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ଵ ଦେଇଛନ୍ତି । ଆଶ୍ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟଲଙ୍କ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକତା ଅସତ୍ତ୍ଵେନ ଅଟେ । ଏହା ସତ୍ତ୍ଵେନ ନୁହେଁ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆଶ୍ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟଲଙ୍କ ଅଧିବଦ୍ୟା ଅଧ୍ୟାୟରେ ପୁରୁଷ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ।

ଆଶ୍ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟଲ ବିଶ୍ଵକୁ ଦୁଇଟି ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଲୋକରେ ଭାଗ କରିଛନ୍ତି । (୧) ଅତି ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ, (୨) ଅଧଃ ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ । ଅତି ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକରେ ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ଅସ୍ଥିତି ଅଛି । ନକ୍ଷତ୍ର ଅବନଶ୍ଵର । ଏହି ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗତି ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗତି ନାହିଁ । ନକ୍ଷତ୍ର ଗତି ବୃତ୍ତାକାର ଅଟେ । ଆଶ୍ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟଲଙ୍କ ମତରେ ନକ୍ଷତ୍ରର ଉପାଦାନ ବ୍ୟୋମ । ବ୍ୟୋମ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚେତୁର୍ଭୂତ ଯଥା :— ଶିଥି, ଅପ୍, ତେଜ୍ ଓ ମରୁତ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ ।

ଆଶ୍ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟଲଙ୍କ ମତରେ ବିଶ୍ଵର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳରେ ବର୍ତ୍ତୁଳାକାର ଜଗତ୍ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ଜଗତର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଏକ କେନ୍ଦ୍ର ବିଶିଷ୍ଟ ବର୍ତ୍ତୁଳାକାର ଅପ୍, ତେଜ୍, ମରୁତ ପ୍ରଭୃତିର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ଅଛି । ଏହି ସ୍ତର ଉପରେ ସ୍ଵର୍ଗଲୋକ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ସ୍ଵର୍ଗଲୋକର ଗତି ଆଦିପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଚାଳିତ । ସ୍ଵର୍ଗନିମ୍ନରେ ଗ୍ରହମଣ୍ଡଳର ଅବସ୍ଥାନ ଅଛି । ଏହି ମଣ୍ଡଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଞ୍ଚୋଟି ଗ୍ରହ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରହ ଏକ ଏକ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପରିସ୍ଫୁଳକ ଦ୍ଵାରା ପରିଚାଳିତ ।

ଆଶ୍ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟଲଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକୃତି ଯି ବିଧି ସତ୍ତ୍ଵବିଶିଷ୍ଟ ଅଟେ । ପ୍ରଥମତଃ ଜ୍ୟୋତିର ସତ୍ତ୍ଵ । ଏହି ସତ୍ତ୍ଵ ସ୍ଵୟଂ ପରିସ୍ଫୁଳିତ ଏବଂ ଏହି ସତ୍ତ୍ଵ ସମସ୍ତ ଗତିର ଉତ୍ସ ଅଟେ । ଏହି ସତ୍ତ୍ଵର ନାମ ଆଶ୍ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟଲ ଇଶ୍ଵର ଦେଇଛନ୍ତି । ଦ୍ଵିତୀୟ ସତ୍ତ୍ଵର ନାମ ସ୍ଵର୍ଗ ଅଟେ । ଏହା

ସ୍ଵୟଂ ଶୁକଳ ନୃସିଂହ । ଏହା ବୃଷାକାର ପଥରେ ଚାଲୁଗାଲି ଅବନଶ୍ଵର ଏବଂ
ଉପାଦାନ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଅଟେ । ଚୂଳାୟ ପତ୍ତର ନାମ ଦେଖ । ଏହା ନଶ୍ଵର ସାମନ୍ତର
ସମସ୍ତି ଅଟେ ।

ଏହି ପୁଅଟାର ବିଶେଷ ବସ୍ତୁତ୍ତ୍ଵ ନ ଶ୍ଵର ହେଲେହେଁ ଉପକାଠ ଓ ଉପକାଠ
ନିତ୍ୟ ଅଟେ । ମୁକ୍ତାଂ ଆଶ୍ଵତ୍ଥଳ ତାଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ଅଧିକ ଅର୍ଥରେ ବଦଳିନକୁ ମାନ୍ତି
ନାହାନ୍ତି । ନିତ୍ୟ ଉପକାଠ ଓ ପଦକାଠ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବଦଳିନ ପ୍ରଶ୍ନ ଆସିପାରେ ନାହିଁ ।
ତେବେ ବିଶ୍ଵର ବସ୍ତୁତ୍ତ୍ଵ ମଧ୍ୟରେ ଅଶ୍ଵତ୍ଥଳ ପ୍ରଭେଦ ସ୍ଵୀକାର କରନ୍ତି । ଏହି
କ୍ଷେତ୍ରରେ ବଦଳିନର ସମ୍ଭାବନା ଆଇପାରେ । ବିଶ୍ଵର ବସ୍ତୁତ୍ତ୍ଵ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବନିମ୍ନ
ପ୍ରଭେଦ ନିଷ୍ପ୍ରାଣ ଉପାଦାନ, ଚତୁର୍ଥରେ ସପ୍ତାଣ ଉପାଦାନ ବ୍ୟୟମାନ । ସପ୍ତାଣ
ଉପାଦାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚତମ ସର୍ବନିମ୍ନ ପ୍ରଭେଦ, ଚତୁର୍ଥରେ ପ୍ରାଣୀ ଓ ଚତୁର୍ଥରେ
ମନୁଷ୍ୟ ବ୍ୟୟମାନ । ମନୁଷ୍ୟ ହିଁ ପରୁ ପୃଷ୍ଠ ପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ ।

ମନୋବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରମୁଖୀୟ ଆଲୋଚନା କରାକୁ ଯାଇ ଅଶ୍ଵତ୍ଥଳ ଆତ୍ମା
ପ୍ରମୁଖରେ କିଛି ଆଲୋଚନା କରନ୍ତି । ଆତ୍ମା ପ୍ରମୁଖରେ ମୂଳ କଥା ପୁଣି
ଅଶ୍ଵତ୍ଥଳଙ୍କ ଅଧିବ୍ୟାସ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି ।

ମନୋବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରମୁଖୀୟ ତଥ୍ୟ ଅଶ୍ଵତ୍ଥଳ ଡି ଅମିନା ହସ୍ତରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ।
ଏହି ହସ୍ତରେ ଆତ୍ମା ପ୍ରମୁଖୀୟ ତାଙ୍କର ମତବାଦ ଲିଖିତପଥ ଏବଂ ଦାର୍ଶନିକ
ତେଜୋନାଥସିଂହ ନିଜବାଦୀ ମତଠାରୁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଅଟେ । ଅଶ୍ଵତ୍ଥଳଙ୍କର ଆତ୍ମା ପ୍ରମୁଖୀୟ
ମତବାଦର ପ୍ରେମୋତ୍ତାମ ମତବାଦ ସହିତ ଅଳ୍ପ ସଦୃଶ ଅଛି । ପ୍ରେମୋତ୍ତା ଆତ୍ମାକୁ
ଦେହଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ମନେ କରୁଥିବା ସ୍ଥଳେ ଅଶ୍ଵତ୍ଥଳ ଆତ୍ମା ଦେହର ଆକାର
ଏବଂ ଦେହ ଅସାର ଉପାଦାନ ବୋଲି ଅଭିମତ, ଏକଥା କହୁଛନ୍ତି । ଏହି କଥା ପୁଣି
ଅଧିବ୍ୟାସ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆଲୋଚିତ ହେଇଅଛି । ଅଶ୍ଵତ୍ଥଳଙ୍କ ମତରେ ଆତ୍ମା ସଙ୍ଗତ
ଦେହର ଆକାରର ନିରାଶ ଏବଂ ଏହା ଐକ୍ୟ ବ୍ୟାୟକ ବା ନିୟନ୍ତ୍ରକ ଶକ୍ତି ଅଟେ ।
ଆତ୍ମା ନିଜର ଉଷ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଅସାର ନିଜସ୍ଵ ଗତି ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଆତ୍ମା ନିଜେ
ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହି ଅନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଉ ବ୍ୟାଧାନ କରେ ।

ପ୍ରେମୋତ୍ତା ଆତ୍ମାର ନିଜସ୍ଵ ଗତିକୁ ସ୍ଵୀକାର କରନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅଶ୍ଵ-
ତ୍ଥଳଙ୍କ ମତ ପ୍ରେମୋତ୍ତା ମତଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ । ଅଶ୍ଵତ୍ଥଳଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ବିଭିନ୍ନ
ଶ୍ରେଣୀର ଆତ୍ମା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅନୁସାରେ ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟୟମାନ । ଏହି ବିଭିନ୍ନତାରେ ଅନୁଗତ

ଶ୍ରେଣୀର ଆତ୍ମା ଶବ୍ଦ ଇନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରେଣୀର ଅପାର ପୁରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରେ । ସବୁଠାରୁ ଅନୁନ୍ଦିତ ଶ୍ରେଣୀର ଆତ୍ମା ପୁଷ୍ଟିପାୟକ ଆତ୍ମା ଅଟେ । ଏହି ଆତ୍ମା ଖାଦ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରି ଆତ୍ମପୁଷ୍ଟି ପାଏନ କରେ ଓ ବଂଶ ରକ୍ଷା କରେ । ଏହି ଆତ୍ମା ଉଦ୍ଭିଦଜଗତର ଆତ୍ମା ହେଲେହେଁ କେତେକ ପ୍ରାଣୀଜଗତରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଆତ୍ମା ଦେଖାଯାଏ । ଏହା ଉଦ୍ଭିଦ ଜଗତର ଆତ୍ମାର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉଦ୍ଭିଦର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ନାହିଁ । ଏହା କେବଳ ପୁଷ୍ଟିପାୟକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । କାରଣ ଉଦ୍ଭିଦ ପକ୍ଷରେ ସବେଦନ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ଏହା ସ୍ବଚ୍ଛାୟା । ଗତିଶୂନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ପ୍ରୟୁଜ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଗତିଶୀଳ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ସବେଦନ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । କାରଣ ସେମାନେ ଯଦି ଖାଦ୍ୟକୁ ଖାଦ୍ୟ ବୋଲି ଜାଣି ନ ପାରିବ ତେବେ ସେମାନଙ୍କର ଖାଦ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଗତି ଅର୍ଥହୀନ ହେବ । ସେଥିପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ଯତନ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଆତ୍ମାକୁ ଉନ୍ନତରେ ଏବଂ ସବେଦନଶୀଳ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି ସବେଦନଶୀଳ ଆତ୍ମାର ବିବିଧ ଶ୍ରେଣୀମାନ । (୧) ଉଦ୍ଭିଦ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, (୨) ବାମନା, (୩) ସ୍ଥାନୀୟ ଯଦି । କଲ୍ପନା ଉଦ୍ଭିଦପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜଗତର ଅଟେ । ସ୍ଥୁଳ କଲ୍ପନାଠାରୁ ଉନ୍ନତରେ ।

ପୁଣି ଓ ସ୍ବଚ୍ଛାୟା, ପୁଷ୍ଟି ତଳ ପ୍ରାଣୀ ପକ୍ଷରେ ଅପହୋର୍ଥ ଅଟେ । ପ୍ରାଣୀ ଯଦି ଖାଦ୍ୟ ପୁଣି ନ କରେ ଏବଂ ସ୍ବାଦ ଗ୍ରହଣ କରି ନ ପାରେ, ତାହେଲେ ଖାଦ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଆକର୍ଷଣ ବୋଧ କରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣୀ ଆତ୍ମାଠାରୁ ମନୁଷ୍ୟ ଆତ୍ମା ଆହୁରି ଉନ୍ନତତର । ମନୁଷ୍ୟର ଆତ୍ମାରେ ଅନୁନ୍ଦିତ ଆତ୍ମାର ସମସ୍ତ ଶ୍ରେଣୀ ସଦା ସତେ ସତେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଉନ୍ନତ ଶକ୍ତି ଅଛି । ଏହାକୁ ପ୍ରଜ୍ଞାଶ୍ରେଣୀ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଶ୍ରେଣୀ ଦୃଷ୍ଟି ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶିତ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଚିନ୍ତାଶ୍ରେଣୀ ଏବଂ ବିଶ୍ବରଶ୍ରେଣୀ । ଏହି ପ୍ରଜ୍ଞାଶ୍ରେଣୀ ଆତ୍ମାର ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଶ୍ରେଣୀ ଦେହ ସହଜ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ନିଜର ଓ ନରୁ । ଏକମାତ୍ର ପ୍ରଜ୍ଞାଶ୍ରେଣୀ ହିଁ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ।

ଆବଶ୍ୟକ ପ୍ରଜ୍ଞାକୁ ମଧ୍ୟ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ସନ୍ଦିଗ୍ଧପ୍ରଜ୍ଞା ଏବଂ ନିଷ୍ପ୍ରୟପ୍ରଜ୍ଞା । ଉପାଦାନ ସମ୍ପର୍କହୀନ ବିଶୁଦ୍ଧ ଆକାରରୁପୀ ପ୍ରଜ୍ଞା, ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ପ୍ରଜ୍ଞା ଅଟେ ।

ଆବଶ୍ୟକୀୟ ମତରେ ଆତ୍ମା ଓ ଦେହ ଭିନ୍ନଭେଦେ ଆକାର ଓ ଉପାଦାନରୂପେ ପରସ୍ପର ଦକ୍ଷ ଭାବରେ ସମୁଦ୍ର । ଯେଉଁମାନେ ଆତ୍ମାକୁ ଦେହ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକତର

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମନେକରନ୍ତି ଏବଂ ଦେହର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଆତ୍ମା ଉପରେ ହିଁ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି (ଯେ-ଏକ
 ଯରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଡେକାର୍ଟ 'Descartes') ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଆରଷ୍ଟଟଲ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ।
 ପୁନଶ୍ଚ ଯେଉଁମାନେ ଦେହକୁ ଶ୍ରୀଧାନ୍ୟ ବୋଲି ଆତ୍ମାକୁ ଦେହର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ବୋଲି
 ମନେକରନ୍ତି ଆରଷ୍ଟଟଲ ସେହି ଧାର୍ମିକମାନଙ୍କଠାରୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମତବାଦ ପ୍ରକାଶ
 କରିଛନ୍ତି ।

ମୂଳତଃ ଆରଷ୍ଟଟଲ ଆତ୍ମା ଓ ଦେହର ନିର୍ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ପ୍ରମାଣକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେବେଳେ
 ପ୍ରକୃ ପରପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଆତ୍ମାର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି ।

— — —

ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ

ଆରମ୍ଭଟିଲକ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର

ଆରମ୍ଭଟିଲକ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ଅଟେ । ମନ୍ତ୍ରଣର କଲ୍ୟାଣ ବିଧାନ-
କାର୍ଯ୍ୟ କର୍ମ ହିଁ ତାଙ୍କ ମତରେ ଯତ୍ନକର୍ମ । ଯେଉଁ କର୍ମ ମାନବସମାଜର କଲ୍ୟାଣ ବିଧାନ
କରେ, ତାହା ସତ୍ତ୍ୱକର୍ମ ଓ ଯେଉଁ କର୍ମ କଲ୍ୟାଣ ବିଧାନକରେ ନାହିଁ ତାହା ଅସତ୍ତ୍ୱକର୍ମ
ଅଟେ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମ କୌଣସି ନା କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଦ୍ୱାରା ହିଁ ସାଧିତ ହୋଇ-
ଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ କର୍ମର ବିଭିନ୍ନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥାଏ । ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରକ । କଲ୍ୟାଣ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଏଠାରେ
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଅଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :— ଶିକ୍ଷକର କେଣ୍ଡା
କର୍ମର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଲବ୍ଧି ନୀତିକର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିରାପଦ ସମୁଦ୍ର ଯାତ୍ରା ଅର୍ଥନୈତିକ
କର୍ମର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ପଦ ପ୍ରାପ୍ତି, ପ୍ରଭୃତି । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା କଲ୍ୟାଣ ଦୁନିଶ୍ଚ କୌଣସି ମତ୍ତ-
ଭର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ଅଧୀନ ଅଟେ । ଯେପରି କୌଣସି ଔଷଧ ସେବନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସୁନ୍ଦରୀ
ସ୍ଥଳେ ସୁନ୍ଦରୀ ବୃଦ୍ଧିର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଲବ୍ଧିର ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇପାରେ । ଅର୍ଥାତ୍ ସାକ୍ଷ୍ୟ
ଲବ୍ଧି ନିମନ୍ତେହିଁ ସୁନ୍ଦରୀ ପ୍ରୟୋଜନ । ଏହିପରି କର୍ମର ବିଭିନ୍ନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା କଲ୍ୟାଣ
ଏକ ଅପରର ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଆରମ୍ଭଟିଲକ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
ଅନ୍ୟ ଧରଣର ଅଟେ । ସେ ବିଷୟରେ ସେ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଏପରି କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
ବା କଲ୍ୟାଣ ଅଛି ଯାହା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା କଲ୍ୟାଣର ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୁହେଁ;
କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା କଲ୍ୟାଣ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଏହିପରି କୌଣସି
କଲ୍ୟାଣ ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସର୍ବୋତ୍ତମ କଲ୍ୟାଣ ଅଟେ । ନୀତିଶାସ୍ତ୍ରର ମୁଖ୍ୟ ଆଲୋଚ୍ୟ
ବିଷୟ ଏହି କଲ୍ୟାଣ ବା କଲ୍ୟାଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ।

ଆରମ୍ଭଟିଲକ ମତରେ ମାନବିକ କଲ୍ୟାଣ ନେଇ ଯେଉଁ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଲୋଚନା କରେ
ତାହାକୁ ସାମ୍ବାଦିକ ବା ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିର କଲ୍ୟାଣ
ଏକ ହେବା ସ୍ଥଳେ ସାମ୍ବାଦିକ କଲ୍ୟାଣ ବ୍ୟାପକ ଓ ମତ୍ତଭର ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୁକ୍ୟ । ଏହି ସମ୍ବ-
ନ୍ଧରେ ପ୍ଲେଟୋ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ରାୟଟିକ ରାଜ୍ୟରେ (Republic) କଲ୍ୟାଣ
ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏହି ମତବାଦ ପ୍ରସାର କରିଛନ୍ତି । ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ମତରେ ଆର୍ଦ୍ଧେ ସାମ୍ବାଦିକ
କଲ୍ୟାଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିର କଲ୍ୟାଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅପେକ୍ଷା ବ୍ୟାପକ । ଆରମ୍ଭଟିଲକ

ମତରେ ମାତାପୁତ୍ର, ବଞ୍ଚିବିଜ୍ଞାନ ବା ପାମାଜନ ବିଜ୍ଞାନର ଏକ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଟେ । ସେ ତାଙ୍କ ପାଳିଟିକ୍ସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ପଷ୍ଟମତେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରି ମାତାପୁତ୍ର ଏବଂ ପରେ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମାତାପୁତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ମାନବ କଲ୍ୟାଣର ପ୍ରକୃତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଶ୍ୱିନୀଙ୍କ ମତ ଏହି ଯେ ଏହା ଭାଗିତକ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ଭଳି ସହଜ ନୁହେଁ । କାରଣ ମାତାପୁତ୍ର ଆଲୋଚନା କଲ୍ୟାଣ ମନୁଷ୍ୟର କର୍ମ ସହଜ ସମ୍ପ୍ରାପ୍ତି । ଗଣିତ ଓ ମାତାପୁତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏହି ଯେ ଗଣିତରେ ଆମେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସାଧାରଣ ସୂତ୍ରରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆଣିଥାଉ । କିନ୍ତୁ ମାତାପୁତ୍ରରେ ଅନେକାନ୍ତେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ଅରମ୍ଭ କରୁ ଏବଂ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତେ ସାଧାରଣ ସୂତ୍ର ଆବିଷ୍କାର କରୁ । ମାତାପୁତ୍ରରେ ମନୁଷ୍ୟର ନୈତିକ ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ନୈତିକ ବିଚାରଗୁଡ଼ିକ ଧରଣର ଭୁଲନା କରି ମାତ୍ର ସାଧାରଣ ନିୟମ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ ।

ଆଶ୍ୱିନୀ ତାଙ୍କ ମାତାପୁତ୍ରରେ ଅବଶେଷ ଫଳର ଅନୁସରଣ କଣ ନାହାନ୍ତି । ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଯେପରି ନୈତିକ ବିଚାର କରିଥାଏ ସେହି ଭାବରେ ନୈତିକ ବିଚାର ଉଦ୍ଧୃତେ ନୈତିକ ସୂତ୍ର ଆବିଷ୍କାର କରିଛନ୍ତି ।

ଆଶ୍ୱିନୀଙ୍କ ମତରେ ସାଧାରଣତଃ ମନୁଷ୍ୟର ଧାରଣା ଯେ ଆତ୍ମନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଧର୍ମର ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ ଅଟେ । ଆତ୍ମନ କହିଲେ ସମସ୍ତେ ଏକ ଅର୍ଥରେ ନ ରହିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । କେହି କେହି ଆତ୍ମନ ଅର୍ଥ ସୁଖ ରୁଚିକୁ ବେଳେ ଅନ୍ୟ କେହି ଏହାକୁ ସମ୍ପଦ ବା ସମ୍ପଦ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମନୁଷ୍ୟର ମଧ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାରେ ଆତ୍ମନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଭିନ୍ନ ଧାରଣା ଆସିଥାଏ । ଆଶ୍ୱିନୀଙ୍କ ମତରେ ଆତ୍ମନ ଏକପ୍ରକାର ମାନବିକ ଚିନ୍ତା । ଏହି ଚିନ୍ତା ଇତିର ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନ ଥାଏ । କେବଳ ଆଶ୍ୱିନୀଙ୍କ ମତରେ ଆତ୍ମନ ଧୃତି ବା ବଶିଷ୍ଠ ବା ସଂବେଦନ ଚିନ୍ତା ସହଜ ନୁହେଁ । ଏହି ସବୁ ଚିନ୍ତା ମାନବିକ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦେଖାଯାଏ । ଅତଏବ ଯେଉଁ ଚିନ୍ତା କେବଳ ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବହାର ହେଉ ଚିନ୍ତା ସହଜ ହିଁ ଆତ୍ମନ ସଂଗ୍ରହ । ଆଶ୍ୱିନୀଙ୍କ ମତରେ ବିଚାରଚିନ୍ତା ବା ଚିନ୍ତା ଅନୁସାରେ ଚିନ୍ତା ମନୁଷ୍ୟର ବିଶିଷ୍ଟ ଚିନ୍ତା ଅଟେ । ଏହି ଚିନ୍ତାର ନାମ ଆଶ୍ୱିନୀଙ୍କ ପୁଣ୍ୟଚିନ୍ତା ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏହା ଦ୍ୱିବିଧ ପ୍ରକାରର— ନୈତିକ ଏବଂ ପ୍ରାକ୍ତିକ । ଆଶ୍ୱିନୀଙ୍କ ମତରେ ଜୀବନର ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ ଆତ୍ମନ ନୈତିକ ପ୍ରାକ୍ତିକ ଚିନ୍ତା ବା କର୍ମ ସହଜ ନୁହେଁ ଏବଂ ଆତ୍ମନ ଜୀବନର ତୃଣସି ବିଶେଷ ସମୟର ବା

କୌଣସି ମାନସିକ ସ୍ବେଦ ନ ହୋଇ ସମସ୍ତ ଜୀବନର ପରିଚାଳନା ସଫଳତା ବିଷୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ ।

ଅଶ୍ବତ୍ଥଳଙ୍କ ଆତ୍ମର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଏହି ଧାରଣା ସହିତ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ମାରଣାତ କେବଳାଂଶରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଅଛି । ଆନନ୍ଦ ଯେଉଁ ପୁଣ୍ୟକ୍ରିୟା ସହିତ ନିଜର ସେହି ପୁଣ୍ୟ କ୍ରିୟାକୁ ଆଶ୍ବତ୍ଥଳ ସ୍ବାଧୀନ କ୍ରିୟା ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି ସ୍ବାଧୀନ ବା ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ସହିତ ସଫଳତା ପୁଣ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା । ପୁଣ୍ୟ ପୁଣ୍ୟ ବାହ୍ୟ ସମ୍ପଦ ସହିତ ନିଜର ଅଟେ । ଅତଏବ ଅଶ୍ବତ୍ଥଳ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦକୁ ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ସେହି ଆନନ୍ଦର ପୁଣ୍ୟ ଓ ବାହ୍ୟ ସମ୍ପଦର ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ନେତ୍ରପାଇଁ ଅଶ୍ବତ୍ଥଳଙ୍କ ଆନନ୍ଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଧାରଣା ସହିତ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଧାରଣାର ସାଦୃଶ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ ।

ସହିତଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆଶ୍ବତ୍ଥଳ କହିଛନ୍ତି, ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନୁଷ୍ୟର ସହିତଶାସ୍ତ୍ରର ଶକ୍ତି ବା ସମ୍ଭାବନା ଅଛି । ଅଭ୍ୟାସ କିମ୍ବା ଅନୁଶୀଳନ ଦ୍ବାରା ଏହି ଶକ୍ତି ବିକଶିତ ହୋଇପାରେ । ବିଶେଷରେ ପୁଣ୍ୟକର୍ମ ଅନୁଶୀଳନ ମାଧ୍ୟମରେ ଏହି ଶକ୍ତି ବିକଶିତ ହୋଇଥାଏ । ପୁଣ୍ୟକର୍ମର ଅନୁଶୀଳନ ଦ୍ବାରା ପୁଣ୍ୟକର୍ମ ହେବା ସମ୍ଭବ । କିନ୍ତୁ ପୁଣ୍ୟକର୍ମ ନ ହୋଇ ପୁଣ୍ୟକର୍ମର ଅନୁଶୀଳନ କରିବା ସମ୍ଭବ କେତେକ ଦାର୍ଶନିକ କ୍ରମରେ ଆଶ୍ବତ୍ଥଳ ଏହି ସେତେକ ତତ୍ତ୍ବ ଗୋଟି ପୃଷ୍ଠା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏ ଧାରଣା ଭ୍ରାନ୍ତକର ଅଟେ । କାରଣ ଆଶ୍ବତ୍ଥଳଙ୍କ ମତରେ ମନୁଷ୍ୟ ପୁଣ୍ୟକର୍ମକୁ ପୁଣ୍ୟକର୍ମ ବୋଲି ନ ଜାଣି କରିଥାଏ । ପରେ ଏହି କର୍ମ ଅଭ୍ୟାସରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଏ ଯେତେବେଳେ ଏହି ପୁଣ୍ୟକର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନ ହୋଇ ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦରେ ସଚ୍ଚକ୍ରମ ମାନ କରିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ବରୂପ : — ଗୁରୁଜନମାନେ ସାଧାରଣତଃ ପିଲାଙ୍କୁ ମିଥ୍ୟାକଥା କହିବାକୁ ନିଷେଧ କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ପିଲାମାନେ ସେହି କଥା ମାନି ଲାଜକୁ ଅଭ୍ୟାସରେ ପରିଣତ କରିନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସଚେତନ କହିବା ଯେ ଭଲ ସେ କଥା ସେମାନଙ୍କର ସେତେବେଳେ ଧାରଣା ଭିତରେ ନ ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏକାନ୍ତ କ୍ରମେ ମିଥ୍ୟା ନ କହି ସତ୍ୟ କହିବାରୁ ସତ୍ୟ କଥା କହିବାର ଅଭ୍ୟାସ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ପିଲାଙ୍କର ଗୁରୁର ଅଗ୍ରଦୃଷ୍ଟି ଦ୍ବାରା ସତ୍ୟ କହିବା ଉଚିତ ବୋଲି ପରେ ବୁଝିଥାନ୍ତି ଏବଂ ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦରେ ସତ୍ୟ କଥା କହିନ୍ତି । ପୁଣ୍ୟ ଏକ ସୃଷ୍ଟି ଅଭ୍ୟାସ । ଏକ ବିଶେଷ ପ୍ରକାରର କର୍ମ ଆନୁଶୀଳନ ଦ୍ବାରା ଏହା ସମ୍ଭବ । ଅତଏବ ଆଶ୍ବତ୍ଥଳଙ୍କ ମତରେ ଅଶ୍ବତ୍ଥଳ ସହିତକର୍ମ ଫଳରେ ଏକ ଅଭ୍ୟାସ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ଓ ଏହି ସୃଷ୍ଟି ଅଭ୍ୟାସ ଦ୍ବାରାହିଁ ମନୁଷ୍ୟ ସଚେତନ ଭାବରେ ସହିତକର୍ମ

କରେ । ଏହିଭଳି ଏହି ଦ୍ଵିତୀୟ କର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଯୋଗ ଆରଷ୍ଟଟଲ ବହଳ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀ କରାଇନ୍ତି ।

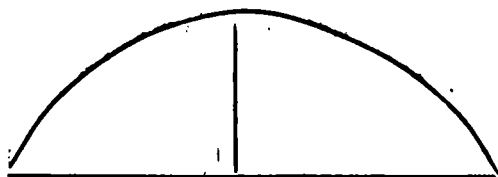
ପ୍ରେତୋକ ମତରେ ପୁଣ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ପ୍ରେତୋକ ପୁଣ୍ୟର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଓ ଐକ୍ୟ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ସ୍ଵୀକାର କରାଯାଇଛି । ମେନୋ, ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରେତୋକ କହିଛନ୍ତି ଯେ ପୁଣ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଏକ ମାତ୍ର ଶିକ୍ଷା ଦ୍ଵାରା ହିଁ ସମ୍ଭବ । କିନ୍ତୁ ରିପବ୍ଲିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯେ କହିଛନ୍ତି କେବଳ ଦାର୍ଶନିକ ହିଁ ମାନବ ଜାତିରେ ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ ଅଟେ । ଅତଏବ କେବଳ ଦାର୍ଶନିକ ହିଁ କଲ୍ୟାଣ ବା ପୁଣ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଦାନ କରିପାରନ୍ତି ଯାହାକି ଅଧିକାରୀ ଅଟେ । ପ୍ରେତୋକ ମତରେ ପୁଣ୍ୟ ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ ସହଜ ଗଣ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ନିତ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି ପ୍ରକାରର ପ୍ରେତୋକ କହିଛନ୍ତି ଯେ ମନୁଷ୍ୟ କେବେ ଗୋଟାକୁଳ ଭାବରେ ଏପରି କର୍ମ କରେ ନାହିଁ ଯାହା ଫଳରେ ତାହା ପାପ ଅର୍ଜନ ହୁଏ । ରିପବ୍ଲିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରେତୋକ ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରକାରର ମୂର୍ଖ୍ୟ ପୁଣ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ଯଥା ;— ପ୍ରଜ୍ଞ, ସ୍ଵାଦେୟ ମିତ୍ରତା ଓ ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା । ପ୍ରେତୋକ ମତରେ— *Justice is a general virtue consisting in this, that every part of this soul performs its proper task in due harmony* —*Republic*

କିନ୍ତୁ ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ ପୁଣ୍ୟ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଓ ନ୍ୟାୟତା ମଧ୍ୟ ଅବସ୍ଥା । ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଓ ନ୍ୟାୟତା ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ପାପ ଅଟେ ; ଯଥା — ଅହଂକାରତା ଓ ଭରତା ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଓ ନ୍ୟାୟତା ପାପ ଅଟେ । ଏହି ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ମଧ୍ୟ ଅବସ୍ଥାକୁ ସାହସିକତା କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଏହା ତାଙ୍କ ମତରେ ପୁଣ୍ୟ ଅଟେ । ପୁନଶ୍ଚ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିତା; ଯଥା :— ଅମୈତ୍ରବାଦତା ଓ ନ୍ୟାୟତା; ଯଥା— କୃପଣତା, ଏହି ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ପାପ । ଏହି ଗୁଣଗୁଣ ମଧ୍ୟ ଅବସ୍ଥା; ଯଥା— ମୈତ୍ର ବ୍ୟାପ୍ତତା ପୁଣ୍ୟ ଅଟେ । ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ ବିଶେଷ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ନୈତିକ ପୁଣ୍ୟକର୍ମ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣର ଏକ ଅଭ୍ୟାସ । କୌଣସି ବିଶେଷ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଯାହା ପୁଣ୍ୟ ଚାହୁଁ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବାର ବ୍ୟବହାରିକ ପ୍ରଜ୍ଞା ପ୍ରକୃତ ପୁଣ୍ୟବାନ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅପରିହାରୀ ଅଙ୍ଗ ଅଟେ । ନୈତିକତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିର ଆପଣାତ୍ମିକ ପ୍ରକୃତି ପରିହାର କରାଇନ୍ତି ଓ ବ୍ୟବହାରିକ ପ୍ରଜ୍ଞା ମାଧ୍ୟମରେ ପୁଣ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ସମ୍ଭବରେ ଗୁରୁତ୍ଵ ଆରୋପ କରାଇନ୍ତି ।

‘Moral virtue is a disposition to choose, consisting essentially in a mean relatively to us determined by a rule i.e. the rule by which a practically wise man would determine it’ *Nicomachean Ethics*

ଅଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ମତରେ ଅଢ଼େଇଟା, ନ୍ୟୁନତା ଓ ମଧ୍ୟଅବସ୍ଥା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ । ଏକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସଂସାର ପ୍ରୟାସ ନୁହେଁ । ବ୍ୟବହାରର ପ୍ରକା ହିଁ ଏହି ପମତ୍ତ ଶେଷରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ମଧ୍ୟଅବସ୍ଥା ହିଁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଅବସ୍ଥା ଏବଂ ଯେଉଁମାନେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସେହିମାନେ ହିଁ ଏହି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଅବସ୍ଥାର ଅଧିକାରୀ ଅଟନ୍ତି । ଅଧ୍ୟାପକ ହାର୍ଟମ୍ୟାନ୍ (Hartmann) ଲେଖିଛନ୍ତି ଏଥିକସ୍ (Ethics) ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏକ ଉଦାହରଣରେ ଏ ବିଷୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଛି ।

ଶୁଭ ବା ପୁଣ୍ୟ

ନ୍ୟୁନତା

ଅତିରକ୍ତତା

ଅଶୁଭ

ଉପରୋକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଚନ୍ଦ୍ର ସମତଳ ଯେଉଁ ଆକାରରେ ଅଛି, ଏକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ବସ୍ତୁରେ ତା ମୂଲ୍ୟବୋଧକ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ଏହି ଚନ୍ଦ୍ରଦ୍ୱାରା ବୁଝାଯାଏ ଯେ ପୁଣ୍ୟର ଦ୍ୱିବିଧ ଅବସ୍ଥା ଅଛି । ଆଧିବ୍ୟାସକ ଅବସ୍ଥା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପୁଣ୍ୟ ମଧ୍ୟଅବସ୍ଥା ଅଟେ ଏବଂ ମୂଲ୍ୟବୋଧକ ଅବସ୍ଥା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପୁଣ୍ୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅବସ୍ଥା ଅଟେ ।

ଅଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ମଧ୍ୟଅବସ୍ଥା ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ ଦୁଇଟି ବିପରୀତ ଅବସ୍ଥାର ସାମ୍ୟବସ୍ଥା କଲ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ସାହସିକତା କହିଲେ ପ୍ରଗଲ୍ଭତା ବା ନିରୁଦ୍ୟମ ପରିଣାମଦର୍ଶିତା କୌଣସି କଥାକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ । ଉଦୟଙ୍କର ସୁଷମ ସାମ୍ୟ ଅବସ୍ଥାକୁ ହିଁ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ । ଏହି ସାମ୍ୟ ଅବସ୍ଥା ସାହସିକତାକୁ ଦୃଢ଼ସାହସ ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ କରାଯାଏ ନାହିଁ ବା ଭୀରୁତାର ପରିଣାମଦର୍ଶିତା ରୂପାନ୍ତର କରେ ନାହିଁ । ସାହସିକତା ଏକ ସତ୍ତ୍ୱ

ସଚେଷ୍ଟତା ଓ ପରିମାପଦର୍ଶିତାକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳ ନୈତିକ ଜୀବନର ପରିମିତ ବୋଧ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଅବେଶ କରନ୍ତି । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ତାଙ୍କର (Aesthetic attitudes of the Greeks) ଗ୍ରୀକ କାଳ୍ପନିକା ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀରୁ ଅନୁସୂତ ।

ନୈତିକ କର୍ମ ଓ ବିଚାର:—

ନୈତିକ କର୍ମ ଓ ନୈତିକ ବିଚାର ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱାଧୀନତା ପାପେଷ୍ଟ ଅଟେ । ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତ ଭାବରେ କୌଣସି କର୍ମ କରେ, ସେଥିପାଇଁ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ ଦାୟୀ ଅଟେ । ସେହି କର୍ମର ଉଚ୍ଚତା, ମନ ମଧ୍ୟ ନୈତିକ ବିଚାରରେ ଶ୍ୟା ଅଟେ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ପୁନଶ୍ଚ କୌଣସି କର୍ମ ଅଜ୍ଞତାରେ କରନ୍ଥାଏ ବା କରବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଏ, ସେହି ବାଧ୍ୟ ପାଇଁ ସେ ବ୍ୟକ୍ତି ଦାୟୀ ନୁହେଁ । ଯଦି କେହି ଅଜ୍ଞାନବଶତଃ କୌଣସି କର୍ମ କରେ ଏବଂ ପରେ ସେ ସେହି କର୍ମ ପାଇଁ ଅନୁତପ୍ତ ହୁଏ, ସେହି ପ୍ରକାର କର୍ମକୁ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳ ଅନୁପ୍ରାପ୍ତ କର୍ମ ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଉଛନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ କୃତକର୍ମ ପାଇଁ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି ଅନୁତପ୍ତ ନକରେ ତା' ହେଲେ ସେପରି କର୍ମ ତାଙ୍କ ମତରେ ଅନୁପ୍ରାପ୍ତ କର୍ମ ବୁଝାଯାଏ । ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କର ଏହି ଅନୁପ୍ରାପ୍ତ କର୍ମ ଓ ଅନୁପ୍ରାପ୍ତ କର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପ୍ରମୁଖରେ ଦାର୍ଶନିକଗଣଙ୍କର ମତ ପ୍ରଭେଦ ଦେଖାଯାଏ । ଦାର୍ଶନିକ ସନ୍ତୋଷେନ୍ଦ୍ର କହୁଛନ୍ତି ମନୁଷ୍ୟ କେତେବେଳେ ହେଲେ ଜ୍ଞାନାନୁସାରେ ଅନୁ କର୍ମ କର ନ ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କ ମତରେ ଅନେକ ପ୍ରମୁଖରେ ମନୁଷ୍ୟ ନୀତିଶିଳ୍ପୀ ଅଟନ୍ତି ତମ କରନ୍ଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ସଂସାର ଓ ଅସଂସାର ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରପଞ୍ଚରେ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କ ମତ ଏହି ଯେ ଯଦି କେହି ଅନୁକର୍ମ କରେ ସେ ସେହି କର୍ମକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଜ୍ଞତାରେ କରନ୍ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଏହି ମତ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । କାରଣ ଅସଂସାର ବ୍ୟକ୍ତି ଇଚ୍ଛାକୃତ ଭାବରେ ଅନୁ କର୍ମ କରନ୍ଥାଏ । ମହାତ୍ମା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରପଞ୍ଚରେ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳ କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଏହି ବ୍ୟକ୍ତି ପରା ଉପକାର କରବାରେ ସର୍ବଦା ଉଦ୍ୟତ; କିନ୍ତୁ ଉପକାର ଗ୍ରହଣରେ ନିଜ ବୃତ୍ତିତ ଡୋଇଅଛି ପୁନଶ୍ଚ ସେହି ମହାତ୍ମା ବ୍ୟକ୍ତି ଉପକୃତ ହେଲେ ଅଧିକରେ ପ୍ରତିଉପକାର କରନ୍ଥାନ୍ତି । ଲଭନନକ ଓ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ସୁନ୍ଦର ଓ ଅସ୍ତ୍ରାକର୍ମୀୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ତାଙ୍କର କାମ୍ୟ । ମହାତ୍ମା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଦୈର୍ଘ୍ୟ:— ଧୀର ପଦ-କ୍ଷେପ, ଚନ୍ଦ୍ରୀର ସ୍ମର ଓ ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଚ୍ଚାରଣ । କିନ୍ତୁ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କ ଏହି ମତ ଅଧିକ ମତାନୁସାରେ ଅସାଧ୍ୟକର ।

ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା :—

ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳ ତାଙ୍କ ଏଥିକସ୍ କ୍ରମରେ ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା ପ୍ରମୁଖରେ ବିଶ୍ରାନ୍ତ ଆଲୋଚନା କରନ୍ତି । ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା ଅର୍ଥ ଦୁରପ୍ରକାର । (୧) ଯାହା

ଆଇନଦ୍ୱାରା ଏବଂ (୨) ଯାହା ପ୍ରକୃତ ଓ ସମାଜ । ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାର ଅର୍ଥାତ୍ ଆଇନ-
ପ୍ରକୃତ ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା ସାଧାରଣ ବା ସାବନମାନ ଅଟେ । ଏହି ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା
ଅର୍ଥ ଆଇନ ଆଇନ ଯା ଅଟେ । ଆଇନ ଅର୍ଥ ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଆଇନ ଅଟେ । ପେନାଲିଟି ପରି
ଆଶିଷ୍ଟକଲଙ୍କ ସମସ୍ତ ନୀତିର ଉପରେ ରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରଭାବ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

ଆଶିଷ୍ଟକଲଙ୍କ ମତରେ ବିଶେଷ ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା ଦ୍ୱିବିଧ ଅଟେ ।
(୧) ବ୍ୟକ୍ତିମୂଳକ ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା, (୨) ନିଗମସ୍ୱାସ୍ତକ ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା । ବ୍ୟକ୍ତି-
ମୂଳକ ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା ଅନୁସାରେ ରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାଗରିକକୁ ତାର ଗୃହାନ୍ତରାରେ
ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରାପ୍ୟ ଦିଆ ହୁଏ ।

ନିଗମସ୍ୱାସ୍ତକ ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା ପୁନଶ୍ଚ ଦ୍ୱିବିଧ ଅଟେ । [୧] ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତ
ବିଷୟ ସମ୍ପର୍କିତ, [୨] ଅନଭିପ୍ରେତ ବିଷୟ ସମ୍ପର୍କିତ । ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ବିଶେଷ
ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା ବ୍ୟତୀତ ଆଶିଷ୍ଟକଲଙ୍କ ବାଣିଜ୍ୟ ବା ବିନିମୟ ସମ୍ପର୍କିତ କୃଷ୍ୟ ଏକ
ପ୍ରକାର ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

ଆଶିଷ୍ଟକଲଙ୍କ ମତରେ ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା ଅର୍ଥ ଅନ୍ୟାୟ କର୍ମ କରିବା ଓ
ଅନ୍ୟାୟବ୍ୟବହାର ପାଇବାର ମଧ୍ୟଅବସ୍ଥା । ତାଙ୍କ ମତରେ ଅନ୍ୟକୁ ତାର ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରାପ୍ୟ
ଦେବା ଓ ନିଜର ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରାପ୍ୟ ପାଇବା ହିଁ ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା । କିନ୍ତୁ ନିଜର ଯଥାର୍ଥ
ପ୍ରାପ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଅନ୍ୟକୁ ତାର ପ୍ରାପ୍ୟର ଅଧିକ ଦେବା ତାଙ୍କ ମତରେ ନ୍ୟାୟ ନୁହେଁ ।
ଆଶିଷ୍ଟକଲଙ୍କ ମତରେ ଅନ୍ୟାୟ ପୁଣ୍ୟ ଯେପରି ମଧ୍ୟମ ପକ୍ଷା ଅବସ୍ଥା କଥା ବୁଝାଏ,
ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା ସେହିପରି ମଧ୍ୟଅବସ୍ଥାକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ । ନ୍ୟାୟପରାୟଣତାକୁ ଏକ
ପ୍ରକାର ମଧ୍ୟଅବସ୍ଥା କୁହାଯାଇପାରେ, କାରଣ ଏହା ଦୁଇ ଜଣଙ୍କର ଅବିଚଳ ପ୍ରାପ୍ତିର
ମଧ୍ୟଅବସ୍ଥାକୁ ବୁଝାଇଥାଏ ।

ଆଶିଷ୍ଟକଲଙ୍କ ଅନ୍ୟାୟ କର୍ମର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ
ଯେଉଁ କର୍ମ ଅନ୍ୟର ଶକ୍ତି କରେ, କିନ୍ତୁ ଶକ୍ତିର କଥା ଆଗରୁ ଜଣା ନ ଥାଏ ଏବଂ ଯଦି
କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନେଇ କାମଟି କରା ହୋଇ ନ ଥାଏ ବା ଯେଉଁ କର୍ମ ସାଧାରଣତଃ
କରିବାକୁ ନୁହେଁ, ସେହି କର୍ମ ଏବଂ ଯେଉଁ କର୍ମ ଅନ୍ୟର ଶକ୍ତି କରେ ଏବଂ ଯଦି କଥା
ଆଗରୁ ଜଣା ଥାଏ ବା ଯଦି କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନେଇ କର୍ମ କରାଯାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ
କର୍ମ ସାଧାରଣତଃ ଅନ୍ୟର ଶକ୍ତି ଦିଆଯାଏ ସେହି କର୍ମ ଏକ ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ନୁହେଁ ।

ପୁଣ୍ୟ :--

ବୁଦ୍ଧି ବୃଦ୍ଧି ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରାଜ୍ଞାନି ପୁଣ୍ୟକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ମନୁଷ୍ୟର ଦ୍ଵିବିଧ ବୁଦ୍ଧି ବୃଦ୍ଧି ଅଛି । (୧) ବୈଜ୍ଞାନିକ ବୃଦ୍ଧି— ଏହା ସାହାଯ୍ୟରେ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ, ଅସ୍ଥିକାର୍ଯ୍ୟ ଓ ନିଶ୍ଚିତ ଶିକ୍ଷା ଆଲୋଚନା କରାଯାଏ । (୨) ବିଶ୍ଵବୃଦ୍ଧି— ଏହା ଅନିଶ୍ଚିତ ବିଷୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ବୃଦ୍ଧିଯୁକ୍ତ ଜ୍ଞାନ ସ୍ଵତଃ ପ୍ରମାଣ । ଏହା ଜ୍ଞାନ ବୋଧସଂଯତ ଯୁକ୍ତ ସାହାଯ୍ୟରେ ଲଭ କରାଯାଏ । ବୋଧ-ସଂଯତ ଯୁକ୍ତକୁ ‘ଉପପତ୍ତିକ ପ୍ରଜ୍ଞା’ କୁହାଯାଏ । ଏହି ‘ପ୍ରଜ୍ଞା’ ଅଧିବ୍ୟାସୀ, ଗଣିତବ୍ୟାସୀ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରେ । ବିଶ୍ଵର ବୃଦ୍ଧି ଯୁକ୍ତ ପ୍ରାଜ୍ଞାନି ପୁଣ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରେ । ଏହାକୁ ବ୍ୟବହାରିକ ପ୍ରଜ୍ଞା କୁହାଯାଏ । ସୁନନ୍ଦ ପରି-ବାର ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରାଜ୍ଞାନି ପୁଣ୍ୟକୁ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର କୁହାଯାଏ ଓ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରାଜ୍ଞାନି ପୁଣ୍ୟକୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟବିଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ଏହି ବିଶ୍ଵବିଜ୍ଞାନକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ଭାଗ କରାଯାଇଛି । (୧) ଆଲୋଚନା ପ୍ରଣୟନ ବିଭାଗ, (୨) ଶାସନ ବିଭାଗ । ଏହି ବିଶ୍ଵବିଜ୍ଞାନ ଅନୁସାରେ ବ୍ୟବହାର କଲ୍ୟାଣ ଓ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କଲ୍ୟାଣ ସମ୍ପର୍କ ପୁଣ୍ୟ ହିଁ ବ୍ୟବହାରିକ ପ୍ରଜ୍ଞା ଅନ୍ତର୍ଗତ । ମୂଳତଃ ବ୍ୟବହାରିକ ପ୍ରଜ୍ଞାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଶୁଦ୍ଧ ବା ଅଶୁଦ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ନିୟମାନୁସାରେ ଯଥାର୍ଥ କର୍ମପ୍ରବଣତା ।

ଆଶିଷଟଳଙ୍କ ମତରେ ବ୍ୟବହାରିକ ପ୍ରଜ୍ଞା ବ୍ୟବହାରିକ ଯିପରି ଅନୁମାନ ସଦୃଶ ଯୁକ୍ତ ଅଟେ ।

ସଂସ୍କୃତିୟ ପୁଣ୍ୟକୁ ବିଭକ୍ତତା ସଦୃଶ ସମାନ କରାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଆଶିଷଟଳଙ୍କ ମତରେ ଏହା ଅଂଶିକ ସତ୍ୟ । ବିଭକ୍ତତା ବ୍ୟତୀତ ପୁଣ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କେବଳ ଅସମ୍ଭବ ହେଲେ ହେଁ ପୁଣ୍ୟ ଯେ ବିଭକ୍ତତା ଏହା କହବା ଯୁକ୍ତସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ଆଶିଷଟଳଙ୍କ ମତରେ ବିଭକ୍ତତା ପୁଣ୍ୟ ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ପୁଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ବିଭକ୍ତତା ଦେଖାଯାଏ । ଅତଏବ ବିଭକ୍ତତା ଏବଂ ଚରୁରତା ଏହି ଦୁହେଁଙ୍କର ଅର୍ଥ ସମାନ ନୁହେଁ । ଚରୁରତା ଦ୍ଵାରା ମନୁଷ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉପାୟ ଆବିଷ୍କାର କରାଯାଏ । ତେଣୁ ଦୁଷ୍ଟ ମନୁଷ୍ୟ ତାର ଦୁଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ଚରୁରତାଦ୍ଵାରା ହିଁ ଉପାୟ ଆବିଷ୍କାର କରାଯାଏ । ସେହିପରି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଆଶିଷଟଳଙ୍କ ମତରେ ଚରୁର ବ୍ୟକ୍ତି କୁହାଯାଇ-ପାରେ; କିନ୍ତୁ ବିଭକ୍ତତା ବ୍ୟକ୍ତି କହଲେ ଭୁଲ ହେବ । ବିଭକ୍ତତା ସାହାଯ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ଯତ୍ନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନର ଉପାୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ । ଯେଉଁଠାରେ ଆଶିଷଟଳଙ୍କ ମତରେ ବିଭକ୍ତତା ଏକ ପ୍ରକାର ନୈତିକ ପୁଣ୍ୟ ଅଟେ ।

ଇଉଡ଼କ୍ସିୟାନ ଏଥିକସ୍ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ କହୁଛନ୍ତି ଯେ ସନ୍ଦେ-
ହିଷ୍ଟକ ମତରେ ପୁଣ୍ୟ ହିଁ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରକାର ମାତ୍ର । ଅର୍ଥାତ୍ ନ୍ୟାୟପରାୟଣତାର ଜ୍ଞାନ ଏବଂ
ନ୍ୟାୟ ପରାୟଣ ହେବା ଏକ ଅଥ । କିନ୍ତୁ ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ସନ୍ଦେହିଷ୍ଟକ ଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମାନ
ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା ଜ୍ଞାନ ରହିଲେ ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ନ୍ୟାୟ-
ପରାୟଣ ହେବ ଏକଥା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ— ଖରବୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ
ଥାଏ ବ୍ୟକ୍ତି ଖର ନୁହେଁ । ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ତାଙ୍କର ନିକୋମ୍ୟାକ୍ସିୟାନ ଏଥିକସ୍
ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରି କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଡାକ୍ତରଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ
ଶୁଣି ଅଥବା ମାନେ ନାହିଁ ଯେପରି, ସେହୁପରି ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ନ୍ୟାୟପରାୟଣତା
ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ରଖେ ଅଥଚ ନ୍ୟାୟପରାୟଣ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ ନାହିଁ; ସେ ମଧ୍ୟ
ସେହିପରି ।

ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ମତରେ ପୁଣ୍ୟ ଭଲ ନୁହେଁ କି ଖରାପ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । କେତେ-
ଗୁଡ଼ିଏ ପୁଣ୍ୟ ସହିତ କେତେକ ଅପକର୍ମ ନିର୍ମଳ ଥିବାରୁ ତାକୁ ଭଲ ବୋଲି ବୁଝାଯାଇ
ପାରେନା । କିନ୍ତୁ ତା'ବୋଲି ସମସ୍ତ ପୁଣ୍ୟ ଯେ ମନ୍ଦ ଏକଥା ମଧ୍ୟ କହୁବା ଠିକ୍ ନୁହେଁ ।
ଭଲ କାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ପୁଣ୍ୟ ଭଲ ଓ ମନ୍ଦ କାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ପୁଣ୍ୟ ମନ୍ଦ ଅଟେ ।

ଦୁଃଖର ଅଭାବ ପୁଣ୍ୟନୁହେଁ । ପୁଣ୍ୟ ଏକ ଭାବ ଅବସ୍ଥା । ଶାସ୍ତ୍ର ପଠନ ପୁଣ୍ୟ,
ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ପୁଣ୍ୟର ଗନ୍ଧ ଏବଂ କୌଣସି ରୂପ ଓ ଶବ୍ଦ ନିର୍ମଳ ପୁଣ୍ୟ ଓ ପ୍ରତ୍ୟାଶା, ସ୍ମୃତି
ସମ୍ବନ୍ଧପୁଣ୍ୟ ସହିତ କୌଣସି ପ୍ରାକ୍ ଦୁଃଖର ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ । ଭଲ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ପୁଣ୍ୟ ଯଥାର୍ଥ
ପୁଣ୍ୟ ଅଟେ ।

ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରମାଣୀୟ ଆଲୋଚନାରେ ମଧ୍ୟପସ୍ତା ବା ମଧ୍ୟଅବସ୍ଥା
ଅନୁସରଣ କରୁଛନ୍ତି । ସେ ଇଉଡ଼କ୍ସିୟୋସ୍ (Eudoxus) କି ଭଲ ସବୁ ପୁଣ୍ୟକୁ
ଯେପରି ପୁଣ୍ୟ କହୁ ନାହାନ୍ତି ସେପରି ସ୍ପିଉସିପ୍ପସ୍ (Speusippus) କି ଭଲ ସବୁ
ପୁଣ୍ୟକୁ ମନ୍ଦ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହୁନାହାନ୍ତି ।

ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କ ତାଙ୍କ ଏଥିକସ୍ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବହୁତ ବିଷୟରେ ସମ୍ୟକ୍
ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ବହୁତ ଏକ ଅନ୍ୟତମ ପୁଣ୍ୟ ଏକ ନିବନ୍ଧର
ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ । ମନୁଷ୍ୟର ନିବନ୍ଧନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ
ପର୍ଯ୍ୟ ସ୍ତରେ ଏହି ବହୁତର ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଥାଏ । ତାଙ୍କ ମତରେ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱା-
ବଚ୍ଚ ନିଜକୁ ବେଶୀ ଭଲପାଏ । ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ସମାଜଲଭ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନଭକ୍ତ

ମଧ୍ୟ ଭଲ ପାଇଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭଲ ଲୋକମାନେ ପୃଥ୍ବୀକର୍ମ ଅନୁଷ୍ଠାନ ନିମନ୍ତେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଅପରକୁ ବନ୍ଧୁଜ୍ଞାନରେ ଧନଦାନ ବା ଦମ୍ଭାନିତ କରିନ୍ତି ସେ ପୁଣ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥାନ୍ତି । ଆଶିଷ୍ଟକଳଙ୍କ ମତରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ସହୃଦ ତାର ନରୁର ସମ୍ବନ୍ଧ ନିଜ ସହୃଦ ନିଜର ସମ୍ପର୍କ ଭଳି । ନିଜକୁ ଏପରି ଦୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଚିତ ଯାହା ଦ୍ଵାରା କି ବନ୍ଧୁ ନିଜର ଅଂଶ ହୋଇ ପାରିବ ଏବଂ ତାତ ପୁଣ୍ୟ ଦୁଃଖ, କଷ୍ଟ ପରା-କଷ୍ଟ ନିଜର ପୁଣ୍ୟ, ଦୁଃଖ ଓ କଷ୍ଟ ପରାକଷ୍ଟ ବୋଲି ମନେ ହେବ ।

ଆଶିଷ୍ଟକଳ ବନ୍ଧୁକୁ କେତେଗୋଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ଭାଗ କରନ୍ତି । () ପ୍ରୟୋ-ଜନ ବନ୍ଧୁ । ଯଥା :— ବ୍ୟବସାୟିକ ବନ୍ଧୁ । ଏହି ଶ୍ରେଣୀରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜସ୍ଵ ପ୍ରୟୋଜନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନ୍ୟ ସହୃଦ ବନ୍ଧୁ ସ୍ଥାପନ କରନ୍ଥାନ୍ତି । (୨) ପୁଣ୍ୟ ବନ୍ଧୁ । ସଙ୍ଗପୁଣ୍ୟ ଲାଭ ନିମନ୍ତେ ଏହି ପ୍ରକାର ବନ୍ଧୁ କରାଯାଇଥାଏ । ଯାଧାରଣତଃ ଯୁବଗୋଷ୍ଠୀ ଏହି ପ୍ରକାର ବନ୍ଧୁ କାମନା କରିଥାନ୍ତି । ଉପରୋକ୍ତ ଦ୍ଵିବିଧ ବନ୍ଧୁ ଷଷ୍ଠସ୍ଥାୟୀ । କାରଣ ବନ୍ଧୁର ପ୍ରୟୋଜନ ଲୁପ୍ତ ହେବା ଖଣି ବନ୍ଧୁ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । (୩) ସତ୍ତ୍ଵ ମନୁଷ୍ୟର ବନ୍ଧୁ । ଏହି ପ୍ରକାର ବନ୍ଧୁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ, ସ୍ଥାୟୀ ଓ ଏହା ଏକ ‘ପୁଣ୍ୟ’ ଅଟେ ।

ଆଶିଷ୍ଟକଳଙ୍କ ମତରେ ବନ୍ଧୁ ଏକ ମାନସିକ ଅଭ୍ୟାସ । ଏହା ସାଧାରଣ ଅନୁଭୂତି ନୁହେଁ । ଶୁଦ୍ଧରାଜ ପକ୍ଷରେ ବନ୍ଧୁ ନିଃସ୍ଵୟୋଜନ । କାରଣ ତାଙ୍କର ଶୁଦ୍ଧ ପର-ନିର୍ଭରଶୀଳ ନୁହେଁ । ମାନବକାଣ୍ଡ ପକ୍ଷରେ ବନ୍ଧୁ ପ୍ରୟୋଜନ, କାରଣ ପ୍ରାଚ୍ୟକ ମନୁଷ୍ୟର ଶୁଦ୍ଧରାଜ ଅନ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ଅଟେ ।

ପୂର୍ବରୁ କୁହି ଯାଇଅଛି ଯେ ଆନନ୍ଦକୁ ଆଶିଷ୍ଟକଳ ମାନବଜନର ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ବିରାଜନ୍ତୁ ସ୍ଵା ହିଁ ପରପୁଣ୍ୟ ଆନନ୍ଦର ଅଧାର । ବିରାଜନ୍ତୁ ସ୍ଵାର ମହତ୍ତ୍ଵମ ବିଶ୍ଵବସ୍ତୁ ହିଁ ଶୁଦ୍ଧ । ଇଉଡିମିୟାନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆଶିଷ୍ଟକଳ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଶୁଦ୍ଧ ପୁନନ ଓ ମନନ ଆଦର୍ଶ ଜୀବନର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ଏବଂ ପରପୁଣ୍ୟ ଆନନ୍ଦର ଆଧାର ଅଟେ । ଅତଏବ ତାଙ୍କ ମତରେ ମନ ଏ ଧର୍ମ ଅବହିନି ହୁଏ ।

ନୈତିକ ଜୀବନରେ ବିରାଜନ୍ତୁ ସ୍ଵା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଶିଷ୍ଟକଳଙ୍କ ମତର ପ୍ରଭାବ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗର ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟ ନୀତିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବିଶେଷତଃ ସେଣ୍ଟ ଟମାସ ଆଲ୍ଫାଇନାସ୍‌ଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ସେଣ୍ଟ ଟମାସ ଆଲ୍ଫାଇନାସ୍‌ଙ୍କର ସ୍ଵର୍ଗୀୟ ଦର୍ଶନ ଆଶିଷ୍ଟକଳଙ୍କ ବିରାଜନ୍ତୁ ସ୍ଵାର ହିଁ ଅନ୍ୟ ଏକ ନାମାନ୍ତର ଅଟେ ।

ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟ

ଆରମ୍ଭିକ ଜୀବନର ଶୁଭାବସ୍ଥା

ଆରମ୍ଭିକ ଜୀବନର ମୂଳ ଲକ୍ଷଣ ହେଉଛି ଶୁଭାବସ୍ଥା । ଶୁଭାବସ୍ଥା ହେଉଛି ମାନବର କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ । (The state comes into existence originating in the bare needs of life and continuing in existence for the sake of good life.) ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବନ ଧାରଣର ଆବଶ୍ୟକତା ନିମିତ୍ତ ଓ ଶୁଭ ଜୀବନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନ ନିମିତ୍ତ ଶୁଭାବସ୍ଥା ପ୍ରୟୋଜନ ଅବଶ୍ୟକ । ମନୁଷ୍ୟର ବଞ୍ଚଣା ପ୍ରୟୋଜନ ଓ ବଞ୍ଚଣା ଚକ୍ରାର ନିମିତ୍ତ ଶୁଭାବସ୍ଥା ଆବଶ୍ୟକ । ଶୁଭାବସ୍ଥା ମନୁଷ୍ୟର ପିତୃତ୍ବ, ଶ୍ରେଣୀ ଧାରଣ ନିମିତ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଶାନ୍ତିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲକ୍ଷଣ ଅଟେ ।

ମନୁଷ୍ୟର ଦୈନିକ ଜୀବନର ପ୍ରାୟୋଜନୀୟ ପରିବାର ଅବସ୍ଥା । ଯେତେବେଳେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପରିବାର ଏକତ୍ର ବସବାସ କରୁଥାନ୍ତି ତାହା ଗ୍ରାମ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୁଏ । ଏହି ଗ୍ରାମ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପରିବାରର ପ୍ରୟୋଜନ ନିମିତ୍ତ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଯେତେବେଳେ ଅନେକ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ଏକତ୍ର ହୋଇ ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମାଜ ଗଠନ କରୁଥାନ୍ତି ତାହା ଶୁଭାବସ୍ଥା ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୁଏ । ଆରମ୍ଭିକ ଜୀବନର ମୂଳ ଲକ୍ଷଣ ହେଉଛି ପରିବାରର ଗ୍ରାମର ପାର୍ଥକ୍ୟ କେବଳ ମାତ୍ରାତମ ନ ହେବା ଗୁରୁତ୍ୱ ହୋଇଥାଏ । ଏକମାତ୍ର ଶୁଭାବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ନ ଗରବମାନେ ପରିବାର ଅର୍ଥରେ ଶୁଭ ଜୀବନ ଯାପନ କରିବା ପ୍ରମୁଖ । ଯେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଯେ ଜୀବନ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବେ କାମ୍ୟ, ଅତିବାସ ଶୁଭାବସ୍ଥା ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ସମାଜ ଅଟେ । ଶୁଭାବସ୍ଥା ପ୍ରାୟୋଜନ ଗଠନେ ଗଠା ହୁଏ, ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଯଦିପରି ସ୍ୱାଭାବିକ ଏକ ସାମାଜିକ ବା ଶୁଭାବସ୍ଥା ଜୀବ ହୋଇ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରୁଅଛି । ମନୁଷ୍ୟର ଭାବାର ସମାଜ ପ୍ରତି ଭାବରେ ପ୍ରମାଣ କରେ ଯେ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ଯାପନ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରକୃତି ମନୁଷ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରୁଅଛି । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସମାଜରେ ବାସ କରୁଥିଲେ ନାହିଁ ବା ଯାହାର ସମାଜରେ ବାସକରିବା ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ସେ ହୁଏତ ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ନିହେଲେ ପଶୁ ଅଟେ ।

ଯେହେତୁ ଓ ଆରମ୍ଭିକ ଜୀବନର ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ପରିବାର ଭିତ୍ତି ହିଁ ଶୁଭାବସ୍ଥା ଗଠନର ଓ ଶୁଭାବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ୱଳ୍ପ ଜୀବନ ଓ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ ପ୍ରମୁଖ ଅଟେ ।

ଅଳ୍ପଦିନ ଆରମ୍ଭରେ ଯେ ଜନକଲ୍ୟାଣ ଗୁଡ଼ିକ ସର୍ବ ପ୍ରଥମ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଏ ବିଷୟରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଶୁଦ୍ଧ ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ସମାଜ ଏବଂ ଜନକଲ୍ୟାଣ ହିଁ ଗୁଡ଼ିକର ଆଦର୍ଶ, ଆରମ୍ଭରେ ଏହି ମତ ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକୃତିଲାଭ କରିଅଛି ।

ପରବାର ପୂର୍ବରେ ଆଗେଇବା କରିବାକୁ ଯାଇ ଆରମ୍ଭରେ ପ୍ରଭୁ-କୃପାର ସମ୍ପର୍କ ଓ ସମ୍ପର୍କିତ ଲାଭ ବିଷୟରେ କହିଛନ୍ତି । ଆରମ୍ଭରେ ମତରେ ‘ଦାସତ୍ୱ’ ସ୍ୱାଭାବିକ ବିଷୟ ଅଟେ । ଜନ୍ମରୁ ହିଁ କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଦାସତ୍ୱ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିବା ସ୍ଥଳେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରଭୁତ୍ୱ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଆରମ୍ଭରେ ମତରେ ପରୁ ମନୁଷ୍ୟର ଶାସ୍ତ୍ରଗତ ଓ ମାନବିକ ସମତା ସମାନ ନୁହେଁ । ମନୁଷ୍ୟର ଏହି ପ୍ରକାର ବୈଷମ୍ୟ ଜନ୍ମଗତ ଅଟେ । ତେବେ ଆରମ୍ଭରେ ଏ କଥା ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଦାସ ଉପରେ ପ୍ରଭୁର ଅତ୍ୟାଚାର ଅନୁରୋଧ ଅଟେ ।

ଆରମ୍ଭରେ ମତରେ ସମ୍ପର୍କିତ ଲାଭ ନିମନ୍ତେ ଦୁଇଟି ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉପାୟ ଅଛି । ତାହା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଛି ।

(୧) ପରୁ ଶୁଦ୍ଧତା, ଶିକାର, କୃଷିକର୍ମ ପ୍ରଭୃତି ଉପାୟ ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ସାମଗ୍ରୀ ଆହରଣ ସମ୍ପର୍କିତ ଲାଭର ସ୍ୱାଭାବିକ ଉପାୟ ଅଟେ । ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରୟୋଜନ ତାର ଆହରଣର ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରୟୋଜନ ଅନୁସାରେ ହିଁ ସମ୍ପର୍କିତ ଲାଭ ବେଶ୍ୟା କରିବା ଉଚିତ ।

(୨) ବିନିମୟ ପଦ୍ଧତି :—ଆରମ୍ଭରେ ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ସମର୍ଥନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ଗୋଟିଏ ଦ୍ରବ୍ୟର ଯଥାର୍ଥ ବ୍ୟବହାରଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଦ୍ରବ୍ୟର ଯଥାର୍ଥ ବ୍ୟବହାରର ଅର୍ଥ ସେହି ଦ୍ରବ୍ୟ ସାଧାରଣତଃ ମନୁଷ୍ୟର ଯେଉଁ ପ୍ରୟୋଜନରେ ଆସେ ତାକୁ ହିଁ ବୁଝାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଯଦି ଗୋଟିଏ ଦ୍ରବ୍ୟ ବିନିମୟରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଦ୍ରବ୍ୟ କଣାଯାଏ ତା’ହେଲେ ତାହା ଦ୍ରବ୍ୟଟିର ଯଥାର୍ଥ ବ୍ୟବହାରଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କୌଣସି ବ୍ୟବହାର ବୋଲି ମାନିବାକୁ ହେବ । ଯେହେତୁ ବିନିମୟ ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟତାର ଜୀବନର ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ସାମଗ୍ରୀ ଆହରଣ କରି ପାରେ, ସେହିହେତୁ ଆରମ୍ଭରେ ବିନିମୟ ପଦ୍ଧତିକୁ ସମ୍ପର୍କିତ ଲାଭର ସ୍ୱାଭାବିକ ଉପାୟ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଉପରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଦୁଇଟି ଉପାୟ ବ୍ୟତୀତ ଆରମ୍ଭରେ ସମ୍ପର୍କିତ ଲାଭର ଏକ ତୃତୀୟ ପଦ୍ଧତି ବିଷୟରେ କହିଅଛନ୍ତି । ଏହା ସମ୍ପର୍କିତ ଲାଭର ପ୍ରାକୃତିକ ଉପାୟ ଅଟେ । ଏହାକୁ ଅର୍ଥ ବିନିମୟ ପଦ୍ଧତି ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ଆରମ୍ଭରେ

ବିଶିଷ୍ଟ ପଦ୍ମପତ୍ର ପ୍ରଣାମ କରାଯିବ । ସ୍ଥଳେ ଅର୍ଥ ବିକ୍ରୟୋଗ ପଦ୍ମପତ୍ର ନିନ୍ଦା କର-
ଅଛନ୍ତି । ମହା ନନ୍ଦମାନଙ୍କର ପୁଅ ଲଗାଣ ଅଥ ବିକ୍ରୟୋଗକୁ ସେ ଶାସ୍ତ୍ରୋପଦେଶ ଅପରାଧ
ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରେତୋକ୍ତ ଆଦର୍ଶ ଗୁପ୍ତରେ ଯେଉଁ ସବୁ ପରବର୍ତ୍ତନ ସୁପାରିଶ କରାଅଛନ୍ତି ଆଗଷ୍ଟିନ
ସେ କଥାର ପଛପାତ ନୁହନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :—ପ୍ରେତୋକ୍ତ ଅଭିଭବକ ଶ୍ରେଣୀର
ସନ୍ତାନ ମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ସାଧାରଣ ରକ୍ଷଣାଳୟ ବସୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରାଯିବା ସ୍ଥଳେ
ଆଗଷ୍ଟିନ ଏହି ମତ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରାଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ସନ୍ତାନ
ପ୍ରମାନ ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କର ସନ୍ତାନ ପ୍ରକୃତରେ କାହାରି ସନ୍ତାନ ନୁହେଁ । ସନ୍ତାନର ଲଳନ
ପାଳନ ନିମନ୍ତେ ସନ୍ତାନର ପିତାମାତା ହିଁ ଦାୟୀ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସନ୍ତାନର ଯଥାର୍ଥ
କଲ୍ୟାଣ ସାଧିତ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରେତୋକ୍ତ ଗୁପ୍ତର ଐକ୍ୟ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବାସ୍ଥଳେ
ଆଗଷ୍ଟିନ ବ୍ୟକ୍ତ ଉପରେ ହିଁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଅନନ୍ଦଲଭ ନିମନ୍ତେ
ଗୁପ୍ତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଗୁପ୍ତର ଆନନ୍ଦ ଯଥାର୍ଥ ହିଁ ବ୍ୟକ୍ତର ଆନନ୍ଦ ଅଟେ । ବ୍ୟକ୍ତର
ଆନନ୍ଦ ବ୍ୟତୀତ ଗୁପ୍ତର ଆନନ୍ଦ ନ ରହିବାହିଁ ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ପ୍ରେତୋକ୍ତ ମତରେ ନିର୍ଲୋଭ ଓ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୱର ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନେ ହିଁ ଗୁପ୍ତର
ଅଭିଭବକ ବା ଶାସକ ନିମନ୍ତେ ଯୋଗ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରେତୋକ୍ତ ମତରେ ଅଭିଭବକମାନେ
ସମ୍ପତ୍ତି ଭୋଗ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆଗଷ୍ଟିନ ଏହି ଉକ୍ତିକୁ ସମର୍ଥନ କରିନାହାନ୍ତି ।
ଆଗଷ୍ଟିନଙ୍କର ମତରେ ସମ୍ପତ୍ତି ଭୋଗ ସୁଖଦାୟକ ଅଟେ । ଅଭିଭବକମାନେ ଏହି
ସୁଖରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବାର କୌଣସି ସମ୍ଭବ କାରଣ ନାହିଁ । ଗୁପ୍ତର ସବୁ ସମ୍ପତ୍ତି ଓ ସମ୍ପଦ
ଗୁପ୍ତାଧୀନ ହେବା ବାସ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରେତୋକ୍ତ ଅଭିମତ । କିନ୍ତୁ ଆଗଷ୍ଟିନ ଏହି ମତ
ସମର୍ଥନ କରି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ସମ୍ପତ୍ତି ନାଶକର ଏକ ଅଧିକାର ଅଟେ ।
ସେ କହିଛନ୍ତି ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ଦେଲେ ସେମାନେ କେବେହେଲେ
ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବସ୍ଥା ସମ୍ପଦ ଓ ସମ୍ପତ୍ତି ଅର୍ଜନରେ ମନ ଦେବେ ନାହିଁ, ଅତିଏବ ସମ୍ପଦ
ଓ ସମ୍ପତ୍ତିକୁ ଗୁପ୍ତାଧୀନ କରିବାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାହିଁ ।

ସରକାର ଓ ଶାସନତନ୍ତ୍ର :—

ଆଗଷ୍ଟିନ ଏଥିରେ ପ୍ରତିଲତା ଗଣତନ୍ତ୍ରର ଅଭିଜ୍ଞତା ରହିଥିବାର ନାଗରିକ ମାନଙ୍କର
ଅଧିକାର କଥା କହିଛନ୍ତି ତାଙ୍କ ମତରେ ସମସ୍ତ ନାଗରିକମାନେ ହିଁ ପର୍ଯ୍ୟାୟତମେ
ଶାସକ ଏବଂ ଶାସିତ ହେବେ । ବିଧାନସଭାରେ ଏବଂ ନ୍ୟାୟର ବିଧାନ ଦାଳରେ ଅଂଶ
ଗ୍ରହଣ କରିବା ନାଗରିକମାନଙ୍କର ନ୍ୟୁନତମ ଅଧିକାର ଅଟେ । ଏହି ଅଧିକାର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ

ଅଟେ । ସେଥିପାଇଁ ଆରିଷ୍ଟକଳ ପ୍ରେତାଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗର କାରଣର ଓ ମିଶ୍ରମାନଙ୍କୁ ନାଗକେ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରନାହାନ୍ତି । କାରଣ ଆରିଷ୍ଟକଳଙ୍କ ମତରେ ଏହି କାରଣର ଶ୍ରେଣୀର ଯଥେଷ୍ଟ ଅବକାଶ ନ ଥିବାରୁ ସେମାନେ ବିଧାନବେଳା ଏବଂ ନ୍ୟାୟର ସମାନ ଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉନାହିଁ ।

ଆରିଷ୍ଟକଳ ଜନସ୍ୱାର୍ଥ ପରିରକ୍ଷକ ଓ ଆତ୍ମସ୍ୱାର୍ଥ ପରିରକ୍ଷକ ହେବାର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ଜନସ୍ୱାର୍ଥ ପରିରକ୍ଷକ ଶୁଭ ସରକାର ଓ ଆତ୍ମସ୍ୱାର୍ଥ ପରିରକ୍ଷକ ସରକାର ଅଶୁଭ ସରକାର ଅଟେ । ଆରିଷ୍ଟକଳଙ୍କ ମତରେ ଜନକଲ୍ୟାଣ ପରିରକ୍ଷକ ସରକାର ହିଁ ବ୍ୟୟ; ଯଥା:— (୧) ରାଜତନ୍ତ୍ର (୨) ଅଭିଜାତ ଦେଶ (୩) ନେତୃତ୍ୱ । ଶାସନ କ୍ଷମତା ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ରହିଲେ ତାହାକୁ ରାଜତନ୍ତ୍ର କୁହାଯାଏ । ଯଦି ଶାସନ କ୍ଷମତା କେତେକ ଅଭିଜାତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଅଭିଜାତତନ୍ତ୍ର କୁହାଯାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଶାସନ କ୍ଷମତା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଳଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ ସେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଳଙ୍କୁ ଜନତନ୍ତ୍ର କୁହାଯାଏ । ଯଦି ଜଣେ ଶାସକ ଆତ୍ମସ୍ୱାର୍ଥ ଚିନ୍ତାରେ ନିଜେ, ଶାସନ ପରିଚାଳନା କରିବା ଚାହେଁଲେ ସେହି ଶାସନକୁ ‘ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା’ କୁହାଯାଏ । ଯଦି କେତେକ ଅଭିଜାତ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥରେ ସରକାର ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି ତାହେଲେ ତାହାକୁ ଧନିକତନ୍ତ୍ର କୁହାଯାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଯଦି ବହୁଜନ ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥରେ ଶାସନ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି ତାହେଲେ ଗଣତନ୍ତ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ । ଆରିଷ୍ଟକଳଙ୍କ ମତରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର, ଅଭିଜାତତନ୍ତ୍ର ଓ ଜନତନ୍ତ୍ର ଶୁଭ ସରକାର ହେବା ସ୍ଥଳେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସିଦ୍ଧତା ଧନିକତନ୍ତ୍ର ଓ ଗଣତନ୍ତ୍ର ଅଶୁଭ ସରକାର ଅଟେ । ଜନତନ୍ତ୍ର ହେଉଛି ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଶାସନ । ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀମାନେ ଧନ ଓ ନିଃଶ୍ରେଣୀର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଥିବେ । ଧନୀ କେବେହେଁ ନିଃସ୍ୱଳ୍ପ ବା ଶୁଦ୍ଧ ସରକାର ନାହିଁ ଏବଂ ନିଃଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟ କେବେହେଁ ଧନୀଙ୍କୁ ସ୍ୱାଧୀନ କରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଉଭୟ ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟସ୍ଥଙ୍କୁ ହିଁ ବାସ୍ତବ କରାଯାନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଆରିଷ୍ଟକଳ ଧନୀ ଶାସନ ଏବଂ ନିଃଶ୍ରେଣୀ ଶାସନ ଅପେକ୍ଷା ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଶାସନକୁ ପ୍ରଥମ କରନ୍ତି । ଆରିଷ୍ଟକଳଙ୍କ ମତରେ ଯଦି କୌଣସି ଚକ୍ରରେ ଏପରି ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଥାଆନ୍ତି ଯେ କିଛି ବେଳରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଚାହିଦା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହେବେ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ ସ୍ୱାଭାବିକ ରାଜା ଓ ଶାସନ ହେବେ; କିନ୍ତୁ ଏପରି ଏପରି ସର୍ବ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତି ଏ ଜଗତରେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଅଟନ୍ତି । ଅତଏବ ସେପରି ଶାସନ ଯେତେ ଭଲ ହେଲେ ମୁକା ସହଜ ଲାଭ୍ୟ ନୁହେଁ । ଆରିଷ୍ଟକଳଙ୍କ ମତରେ ଅଭିଜାତତନ୍ତ୍ର ହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶାସନତନ୍ତ୍ର ଅଟେ । କାରଣ ଅଭିଜାତ ଶାସକମାନେ ନିଜର ଯୋଗ୍ୟତା ଦଳରେ ଅନ୍ୟକୁ ଶାସନ କରନ୍ତି ଓ ଶାସନ କରବା ସମୟରେ ଅନ୍ୟର ସ୍ୱାଧୀନତାରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରନ୍ତି କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଆରିଷ୍ଟକଳ ଏ କଥା ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଅଭିଜାତ ଶାସକମାନଙ୍କର ଶାସନତନ୍ତ୍ର ପ୍ରତି ଆନୁରୋଧ ଶାସନ ପରିଚାଳନାର ଯୋଗ୍ୟତା ଓ ବୃଦ୍ଧିକା ସାଧନା

ରହୁ । ଏକାନ୍ତ ବା ସ୍ଥିତି । କାରଣ ନ୍ୟାୟଶାସନରେ କେବେହେଁ ଚିପ୍ପିବ ପ୍ରକୃତି ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ବିଭିନ୍ନ ସରକାର ଏବଂ ଚିପ୍ପିବ ପ୍ରକୃତି ଆଲୋଚନାରେ ଆରମ୍ଭିକର ରାଜନୈତିକ ସଚେତନା ଯେ କେତେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ତାହା ଜଣାଯାଏ । ଆରମ୍ଭିକ କହିଲେ ଶାସକମାନେ ଯେପରି ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ପ୍ରଚାର ଧନ ସମ୍ପର୍କ ମାଲିକ ହୋଇ ନ ପାରନ୍ତି ସେ କଥା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଉଚ୍ଚ ରାଜକର୍ମରୂପମାନେ ସେମାନଙ୍କର ପଦର ସୁଯୋଗ ନେଇ କ୍ଷମତାର ଅପ୍ରୟୋଗ ଯୋଗ ନ କରନ୍ତି, ସେ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ସଚେତନ ହେବାକୁ ହେବ ।

ସୁନସ୍ତ ତାଙ୍କ ମତରେ କୌଣସି ସରକାର ଅଧୀନରେ ସବୁ ନାଗରିକ ଯଦି ନ୍ୟାୟ ବିଚାର ପାଆନ୍ତି ଏବଂ ଶାସକମାନେ ଶାସନ କ୍ଷମତା ଅପ୍ରୟୋଗ କରି ନ୍ୟାୟ ଭାବରେ ଅର୍ଥ ସଂଚୟ ନ କରନ୍ତି ଓ ଉଚ୍ଚ ରାଜକର୍ମରୂପମାନେ ଯଦି ପଦ, ଦକ୍ଷ ଏବଂ ଅନୁଗତ ହୁଅନ୍ତି ତାହେଲେ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ବିପ୍ଳବ ଅସମ୍ଭବ । କିନ୍ତୁ ରାଜକର୍ମରୂପମାନେ ଯଦି ବିପକ୍ଷ ଆଚରଣ କରନ୍ତି ତାହେଲେ ନାଗରିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅସନ୍ତୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ହୋଇ ବିପ୍ଳବର କ୍ଷେପ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥାଏ ।

କିନ୍ତୁ ପ୍ଲେଟୋ ତାଙ୍କର *The Statesman* ଗ୍ରନ୍ଥରେ କହିଛନ୍ତି, ରାଜତ୍ବ ହେଉଛି ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସରକାର । ଅଲ୍ଫ ଲେକଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପରିଚାଳିତ ସରକାର ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ବହୁଳ ଦ୍ଵାରା ପରିଚାଳିତ ସରକାର ନିକଟତମ ଏବଂ ଯଦି ଅନ୍ୟମାନେ ବିଶ୍ଵାସୀ ସରକାରଙ୍କ କଥା ଆଲୋଚନାକରୁ ତେବେ ଜଣେ ଦ୍ଵାରା ପରିଚାଳିତ ସରକାର ବା ସୈରତ୍ବ ନିକଟତମ ଅଟେ । ସୁନସ୍ତ ଅଲ୍ଫ କିନ୍ତୁ ଲେକଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପରିଚାଳିତ ସରକାର ଦ୍ଵିତୀୟ ନିକଟତମ ଏବଂ ବହୁଳ ପରିଚାଳିତ ସରକାର ସବୁଠାରୁ କମ୍ ମନ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି ଆଲୋଚନା ଭିତ୍ତିରେ ପ୍ଲେଟୋ କହିଛନ୍ତି ଯେ ବହୁଳଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପରିଚାଳିତ ସରକାର ବା ଗଣତନ୍ତ୍ର ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣଙ୍କର ସରକାର ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନିକଟତମ ଓ ବିଶ୍ଵାସୀ ସରକାରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ *Republic* ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ଲେଟୋ କହିଛନ୍ତି ଯେ “*The perfect state is the Aristocratic state*”, ଅର୍ଥାତ୍ ଅଭିଜାତତ୍ବ ରାଷ୍ଟ୍ର ହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରାଷ୍ଟ୍ର । ଏ ବିଷୟରେ ଆରମ୍ଭିକର ସହିତ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ମତବାଦ ସାଦୃଶ୍ୟ ରହୁଛି । କାରଣ ଆରମ୍ଭିକର ମତରେ ଅଭିଜାତତ୍ବ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଚିତ୍ତ ଦାର୍ଶନିକମାନେ ହିଁ ଶାସକ ଥିବାରୁ ସେହି ରାଷ୍ଟ୍ର ଆଦର୍ଶ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ହିଁ ପରିଣତ ଲାଭ କରିଥାଏ ।

ଆଦର୍ଶ ରାଷ୍ଟ୍ର :— ଆଦର୍ଶ ରାଷ୍ଟ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆରମ୍ଭିକର ମତବାଦ ନିମ୍ନରେ ଦର୍ଶା ହୋଇଛି ।

- (୧) ଆଶିଷ୍ଟଳଙ୍କ ମତରେ ଆଦର୍ଶ ରାଷ୍ଟ୍ର ଆନ୍ତାରରେ ବେଶୀ ବୃହତ୍ ବା ଷ୍ଟ୍ରା ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ନୁହେଁ । ରାଷ୍ଟ୍ର ଯଦି ବଡ଼ ହୁଏ ତାହେଲେ ଦଶ ଶାସନ ପରିଚାଳନା ଅସମ୍ଭବ । ସେହିପରି ଷ୍ଟ୍ରା ଷ୍ଟ୍ରାୟତନ ହେଲେ ତାହା ପର ନିର୍ଭରଶୀଳ ହୋଇଥାଏ । ତାଙ୍କ ମତରେ ରାଷ୍ଟ୍ର ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ଉଚିତ ।
- (୨) ଆଶିଷ୍ଟଳଙ୍କ ମତରେ ଆଦର୍ଶ ରାଷ୍ଟ୍ରର ନାଗରିକମାନଙ୍କର ଜୀବନ ସ୍ୱାଧିନୀ ହେବା ଉଚିତ । ଏହି ସ୍ୱାଧିନୀ ଜୀବନ ଯାହା ନିମନ୍ତେ ନାଗରିକମାନଙ୍କର ଅବକାଶ ରହିବା ପ୍ରୟୋଜନ । ଯେଉଁ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ସ୍ୱାଧିନୀ ଜୀବନ ଉପେକ୍ଷିତ ସେ ରାଷ୍ଟ୍ର ଆଶିଷ୍ଟଳଙ୍କ ମତରେ ନିନ୍ଦନୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ର ଅଟେ । ସୁନାମ ଏହା ମଧ୍ୟ ଆଶିଷ୍ଟଳ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଶାଳାସବ୍ୟସନ ମଧ୍ୟ ନିନ୍ଦନୀୟ ଅଟେ । ମୂଳତଃ କହିବାକୁ ଗଲେ ତାଙ୍କ ମତରେ ନାଗରିକ କେବଳ ଜୀବନଯାତ୍ରା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରାଣ ଧାରଣର ପ୍ରତ୍ୟେକ୍ଷରେ ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ଅପରାଧ କରିବା ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କର ଏପରି ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ରହିବା ଉଚିତ ଯାହାଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୟୋପକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପରେ ସ୍ୱାଧିନୀ ତର୍କ ନିମନ୍ତେ ଯଥେଷ୍ଟ ଅବକାଶ ରହିବ । ଆଦର୍ଶ ରାଷ୍ଟ୍ରର ନାଗରିକମାନେ ଚରମ ଦାଗ୍ରା ଓ ଅତିକ୍ରମ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅବସ୍ଥାରେ ହିଁ ଜୀବନ ଯାପନ କରିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ରାଷ୍ଟ୍ର ଅତିରିକ୍ତ ସମ୍ପଦ ସଞ୍ଚୟ କରିବା ଅନୁଚିତ । ପ୍ରୟୋଜନର ଅତିରିକ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ର ମଧ୍ୟରେ ନ ବଣି ଚ୍ୟାମା କରିବା ଉଚିତ ।
- (୩) ଆଶିଷ୍ଟଳଙ୍କ ମତରେ ସମାଜରେ କୃଷକ ଓ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କର ପ୍ରୟୋଜନ ଅଛି ; କିନ୍ତୁ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ନାଗରିକମାନଙ୍କର ନାଗରିକ ଅଧିକାର ରହିବା ନାହିଁ । ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଣୀ ବ୍ୟତୀତ ଭୃଷ୍ୟ ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ନାଗରିକ ଅଧିକାର ଯୋଗ୍ୟ ଅଟେ । ଏମାନେ ଯୌବନାବସ୍ଥାରେ ଯେତା, ମଧ୍ୟ ବୟସରେ ଶାସକ ଏବଂ ବୃଦ୍ଧ ବୟସରେ ସାଜକ ହେବେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାଗରିକଙ୍କର ଦୁଇଖଣ୍ଡ ଜମି ରହିବ । ଏକ ଖଣ୍ଡ ନଗର ନିକଟରେ ଓ ଅନ୍ୟ ଖଣ୍ଡଟି ରାଷ୍ଟ୍ରର ସୀମାନ୍ତରେ ରହିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସବୁ ନାଗରିକ ଶେଷୋ ନିମନ୍ତେ ଉତ୍ସାହୀତ ହେବେ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ର ସୀମାନ୍ତର ନିରାପଣ ରକ୍ଷା କରାଯାଇ ପାରିବ ।
- (୪) ମେଟୋ ପରି ଆଶିଷ୍ଟଳ ନାଗରିକମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ସୁନାମ ମେଟୋଙ୍କ ପରି ଶିକ୍ଷା ରାଷ୍ଟ୍ରର ଦାୟିତ୍ୱ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି । ଆଶିଷ୍ଟଳ ମତରେ ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱିବିଧ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ଯେଉଁ

ମୃତ୍ୟୁ ଶିକ୍ଷା ଓ ଅପ୍ରାପ୍ତ ମୃତ୍ୟୁ ଶିକ୍ଷା । ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ଶିକ୍ଷା ଅନୁପ୍ରାପ୍ତ । ଅନ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ମଧ୍ୟରେ ଆଶ୍ଵିନୀଙ୍କ ନୈତିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ବେଶୀ ପ୍ରାଧିକାର ଦେଇଛନ୍ତି । ଭଲ ଯେନିକ କିମ୍ବା ଭଲ ଯାଜକ ହେବାକୁ ଗଲେ ନୈତିକ ଶିକ୍ଷା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ଆଶ୍ଵିନୀଙ୍କ ପ୍ରାଧିକାରୀ ଲୋକମାନଙ୍କର ବେଶେଷ ଯତ୍ନ ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ସୁସ୍ଥ ଜନମାନଙ୍କୁ ସୁସ୍ଥ ପ୍ରାଣ ନାହିଁ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ପ୍ରାଣମାନଙ୍କର ସୁସ୍ଥ ଚରଣ ଗଠନ ନିମନ୍ତେ ଗଲେ ଗଲେ ନୈତିକ ଶିକ୍ଷା ଏକାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଗନ ।

ଆଶ୍ଵିନୀଙ୍କର Politics ହେଉଛି ଅପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ରହିଥିବା ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାପ୍ତ ମତ ଶିକ୍ଷାରେ କୌଣସି ଧାରଣା ମିଳେ ନାହିଁ । କାରଣ ଶିକ୍ଷା ଓ ପ୍ରାଧିକାର କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଶିକ୍ଷା ମୃତ୍ୟୁରେ ପେଟଟା ଓ ଆଶ୍ଵିନୀଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ ବେଶେଷ ଉପାଦାନ ଧାରଣ କରିଥାଏ । ଉଭୟ ଶିକ୍ଷାର ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରାପ୍ତରେ କହିଛନ୍ତି । ଉଭୟଙ୍କର ମତରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଜୀବନର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ । ଆଶ୍ଵିନୀଙ୍କର ମତରେ ଆଦର୍ଶ ରାଜ୍ୟ ନାଗରିକ ରୂପରେ ଏହି ଶିକ୍ଷା ଲାଭ ପ୍ରାପ୍ତ । ନାଗରିକମାନେ ଯଥାର୍ଥ ଶିକ୍ଷା ନ ପାଇଲେ ଅଦର୍ଶ ରାଜ୍ୟ ଗଢ଼ିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ । ନାଗରିକ ମାନଙ୍କର କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ ହିଁ ରାଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପନ ନିମନ୍ତେ ବ୍ୟବସାୟ ସହଜ ଯୁକ୍ତ ଉଚିତ ଅଟେ । ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ରାଜ୍ୟ ଉଭୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ସାର୍ଥକ ଜୀବନ ରୂପାୟନର ସାଧନା କରିବା ଏକାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଗନ ଅଟେ । ବ୍ୟକ୍ତି ପକ୍ଷରେ ଯାହା ମହତ୍ତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ରାଜ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ଯାହା ମହତ୍ତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । ପେଟଟା ଓ ଆଶ୍ଵିନୀଙ୍କ ଉଭୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପୃଷ୍ଠିର ବେଶେଷ ଥିଲେ । ଆଶ୍ଵିନୀଙ୍କ ମତରେ ସ୍ଵାଧୀନ ଶାସିତ ରାଜ୍ୟ ସର୍ବତ୍ର ନିରାଶ ଓ ନିରାଶମୟ ରାଜ୍ୟ ଅଟେ ।

ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟ

ଲଳିତକଳା ସମ୍ପର୍କରେ ଆରଷ୍ଟ୍ରଟଲଙ୍କ ମତ

ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା :— ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦାର୍ଶନିକ ଫ୍ଲେଟୋ ଓ ଦାର୍ଶନିକ ଆରଷ୍ଟ୍ରଟଲ ଉଭୟେ ସ୍ପଷ୍ଟ ମତବାଦ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛନ୍ତି । ଆରଷ୍ଟ୍ରଟଲଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲେକଜାନ୍ଦ୍ର କବିବାକ୍, ଗର୍ଭଲ ପ୍ରଥମେ ଫ୍ଲେଟୋଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାର ଧାରଣାର ଅବତାରଣା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଫ୍ଲେଟୋଙ୍କ ମତରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଏକ ବିଶଦ୍ୱାର୍ତ୍ତ ସତ୍ୟ । ସେ ତାଙ୍କର **ହିପ୍ପିୟାସ ମ୍ୟାଜର (Hippias Major)** ଓ **ସିମ୍ପୋସିୟମ (Symposium)** ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟିରେ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଆଦର୍ଶ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ସୁନ୍ଦର ଜନସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଅତଏବ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ସତ୍ୟତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ ଆସି ନ ପାରେ ।

ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପର୍କିତ ଏହି ମତବାଦରୁ ସୁନ୍ଦରର ମହାତ୍ମ୍ୟ ଅନୁସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ମୂଢ଼େ ଗୃହୀତ ହୋଇଥାଏ । ଆଦର୍ଶ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ସୁନ୍ଦର ଜନସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ତେବେ ଯେଉଁ ଜନସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଆଦର୍ଶ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଯେତେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିବ, ସେ ସେତେ ସୁନ୍ଦର ହେବ । ଏହି ବିଷୟରୁ ଫ୍ଲେଟୋ **ହିପ୍ପିୟାସ ମ୍ୟାଜର** ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସାପେକ୍ଷତାବାଦ ବୋଲି ସୂଚନା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ସବୁଠାରୁ ସୁନ୍ଦର ମାଙ୍କଡ଼ ସୁନ୍ଦର ମନୁଷ୍ୟ ଚୂଳନାରେ କୁଣ୍ଡିତ ଏବଂ ସୁନ୍ଦର ସୁପ୍ତ ପାତ୍ର ସୁନ୍ଦର ମାନବୀୟ ଚୂଳନାରେ କୁଣ୍ଡିତ; ଯୁଦ୍ଧ ସୁନ୍ଦର ମାନବୀୟ ମଧ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ଚୂଳନାରେ କୁଣ୍ଡିତ ଅଟେ । ବିଭିନ୍ନ ସୁନ୍ଦର ଦ୍ରବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହିପ୍ରକାର ସାପେକ୍ଷତା ପ୍ରୟୁକ୍ତ ହେଲେହେଁ ଆଦର୍ଶ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସାପେକ୍ଷତା ଅତୀତ ଅଟେ । ଫ୍ଲେଟୋଙ୍କ ମତରେ ଆଦର୍ଶ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ନିତ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ଓ ସେହି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କେତେବେଳେ ହେଲେ କୁଣ୍ଡିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ ।

ଯୁଦ୍ଧ ଫ୍ଲେଟୋ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଆଦର୍ଶ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଆଦର୍ଶ ବୋଲି ଏକା କୌଣସି ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନୁହେଁ । ଆଦର୍ଶ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଅଗାଧିୟ ଏବଂ ଅନନ୍ତ । ଯେ କୌଣସି ମୁନ୍ଦର ଦ୍ରବ୍ୟ ହିଁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ଅଟେ । ଅଗାଧିୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଚୂଳନାରେ ଯେ କୌଣସି ସୁନ୍ଦର ଦ୍ରବ୍ୟ ନିକୃଷ୍ଟ ଅଟେ ।

ମୈଟୋଜ ମତରେ ଆଦର୍ଶ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ହିଁ ଆଦର୍ଶ କଲ୍ୟାଣ । କୌଣସି ସୁନ୍ଦର ଦ୍ରବ୍ୟ ଅକଲ୍ୟାଣକର ନୁହେଁ । ସେ କୌଣସି ସୁନ୍ଦର ଦ୍ରବ୍ୟ ଅସୁଆଳକୁ କନ୍ଦିତ୍ୱ ମୁଖ୍ୟ ଦାନ କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଆଦର୍ଶ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କନ୍ଦିତ୍ୱଶାସ୍ତ୍ର ନ ହେବାରୁ ଏହା ପକ୍ଷରେ କନ୍ଦିତ୍ୱ ମୁଖ୍ୟ ଦାନର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠି ନ ପାରେ । ସୁନ୍ଦର ପେଟୋଜ ମତରେ ପରିମିତ ଓ ସାମସ୍ତ୍ରୀୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଭିତ୍ତି ଅଟେ । ଯେଉଁଠାରେ ପରିମିତ ଓ ସାମସ୍ତ୍ରୀୟ ନାହିଁ ସେଠାରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ । ଏହି ପରିମିତ ଓ ସାମସ୍ତ୍ରୀୟ କେବଳ ମାତ୍ର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଭିତ୍ତି ନୁହେଁ, ପେଟୋଜ ମତରେ ଏହା କଲ୍ୟାଣର ମୂଳଭିତ୍ତି ମଧ୍ୟ ।

ଆବିଷ୍ଟତାଙ୍କ ମତରେ ଯାହା କନ୍ଦିତ୍ୱ ସୁଦେଇ ତାହା ସୁନ୍ଦର ନୁହେଁ । ଆବିଷ୍ଟତାଙ୍କ ପ୍ରବ୍ଲେମାଟା (Problemata) ଗ୍ରନ୍ଥରେ କାମନା ବିଶିଷ୍ଟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଯଥାର୍ଥ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାକରଣ ।

ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସହଜ କଲ୍ୟାଣର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟରେ ଆବିଷ୍ଟତାଙ୍କ ଚିନ୍ତା ସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ରେଟୋରିକ୍ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆବିଷ୍ଟତା କହୁଛନ୍ତି ଯେ 'ଯେଉଁ କଲ୍ୟାଣ ମୁଖ୍ୟତାସ୍ଥକ ତାହା ସୁନ୍ଦର', କାରଣ ଏହା କଲ୍ୟାଣ ଅଟେ । ଏହି କଥାକୁ କଟାକ୍ଷରୀୟ ଯେ ସୁନ୍ଦର ଓ କଲ୍ୟାଣ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରସଙ୍ଗ ନାହିଁ ।

ସୁନ୍ଦର ମେଟାଫିଜିକସ୍ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆବିଷ୍ଟତାଙ୍କ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ କହୁଅଛନ୍ତି ଯେ କଲ୍ୟାଣ ଏବଂ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଏକ ନୁହେଁ । କାରଣ କଲ୍ୟାଣ ଆଦର୍ଶର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରୟାସ, କିନ୍ତୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଗତିଶୀଳ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଆଦର୍ଶ ହିଁ କେବଳ କଲ୍ୟାଣ ହୋଇପାରେ କିନ୍ତୁ ଗତିଶୀଳ ବସ୍ତୁର ମଧ୍ୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଥାଏ । (The goods and the beautiful are different for the former always implies conduct as its subject while the beautiful is found also in motionless things.

—Metaphysics 1078 a 31-2

ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆବିଷ୍ଟତାଙ୍କ ମେଟାଫିଜିକସ୍ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କହୁଛନ୍ତି ଯେ “ଶୃଙ୍ଖଳା, ସାମସ୍ତ୍ରୀୟ ଏବଂ ସ୍ପଷ୍ଟତା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ଆକାର ଅଟେ ।” (The chief forms of beauty are order, symmetry and definiteness) ।

ସୁନ୍ଦର ପାଞ୍ଚୋଟିକସ୍ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆବିଷ୍ଟତାଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କହୁଛନ୍ତି ଯେ “ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଆକାର ଏବଂ ଶୃଙ୍ଖଳାର ବିଷୟ ଅଟେ । (Beauty is a matter of size and order) । ସେ ସୁନ୍ଦର କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଏକ ସମ୍ପର୍କ ସାଥୀ

ସୁନ୍ଦର ହୁଏ ଯେତେବେଳେ ତାର ଅବସ୍ୟାବଳ ବ୍ୟବସାୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଆଦର୍ଶ ଓ ଅକାରର ମଧ୍ୟ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥାଏ ପ୍ରାଣୀଟି ନାହିଁ ବା ନାହିଁ ହୋଇଥାଏ ।

ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳ ପୋୟେଟିକସ୍ (Poetics) ହେଉଛି କୃତ୍ରିମ ପଦ୍ଧତିରେ ଉତ୍ପାଦିତ କବିତା । ତାଙ୍କ ମତରେ କମେଡିର ଶ୍ରେୟସ୍ତେ କୃତ୍ରିମ ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଗତ ହାସ୍ୟାସ୍ତର ଚିତ୍ରଣ ଅଟେ । (The ridiculous which is a species of the ugly is the subject matter of company) । ଏହା ଦ୍ୱାରା ବୁଝାଯାଏ ଯେ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କ ମତରେ କୃତ୍ରିମ ମଧ୍ୟ ଲଳିତ କଳାର ଆଲୋଚ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଅଟେ । କୃତ୍ରିମ ସୃଷ୍ଟିର ଗୌରବର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବସ୍ତୁରେ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳ ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରି ନାହାନ୍ତି । ଏହି ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର କାଣ୍ଟିକ୍ରିଟିକ୍ସରେ “ବାସ୍ତବ କୃତ୍ରିମ; ଲଳିତକଳା ତାହାକୁ ମଧ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ହୋଇ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଥାଏ” — (Beautiful art shows its superiority in this, that it describes as beautiful things which may i. e in nature ugly or displeasing. —Kante Critique, of Judgement).

ଲଳିତ କଳା ଓ କଳା :—

ଲଳିତ କଳା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନାରେ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଲଳିତ କଳାର କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବା । ସୃଷ୍ଟି ବସ୍ତୁର ଉତ୍କର୍ଷତା ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ହିଁ ଲଳିତ କଳାର ଉତ୍କର୍ଷତା ନିରୂପିତ ହୁଏ । ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କ ମତରେ କଳା ମୂର୍ତ୍ତ୍ୟୁର ଦୁଇ ପ୍ରକାର — (୧) ଯେଉଁ କଳା ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରତିରୂପ ଏବଂ (୨) ଯେଉଁ କଳା ପ୍ରକୃତିର ଅନୁକରଣ । ପ୍ଲେଟୋ ଓ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳ ଉଭୟେ ପ୍ରକୃତିର ଅନୁକରଣକାରୀ କଳାକୁ ‘ଲଳିତ କଳା’ ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ‘ଲଳିତ କଳା’ର ଚରମ ଲକ୍ଷଣାତ୍ମକ ଗୁଣ ଅଟେ । ଏହି କଳାର ମଧ୍ୟ ଗୁଣ ବସ୍ତୁବିଶେଷର ଅନୁକରଣ ରୂପରେ ହିଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ମତରେ ଲଳିତକଳା ଅଧିବିଦ୍ୟା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନୁକରଣରୁ ଅନୁକରଣ ମାତ୍ର । ତାଙ୍କ ମତରେ ଜାତି ଏକ ଆଦର୍ଶ ଏବଂ ପ୍ରକୃତିର ବସ୍ତୁ ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅଟେ । ଲଳିତ କଳା ଏହି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅନୁକରଣ । ମନୁଷ୍ୟର ଚିତ୍ତ ଜାଗତିକ ମନୁଷ୍ୟର ଅନୁକରଣ ମାତ୍ର । ଅତଏବ ଚିତ୍ତର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ଲଳିତ କଳା ହିଁ ଅନୁକରଣର ଅନୁକରଣ ଅଟେ । ଜାତି ହିଁ ଏକମାତ୍ର ସତ୍ୟ, ସମସ୍ତ ଜାଗତିକ ବସ୍ତୁ ଜାତିର ଅନୁକରଣ ବୋଲି, ଏଥିରୁ ଜାତି ଭଳି ସତ୍ୟ ନୁହେଁ ଏବଂ ଲଳିତ କଳା ଜାଗତିକ ବସ୍ତୁର ଅନୁକରଣ ହେବାକୁ ଏହା ସତ୍ୟତାରୁ ଅନୁକରଣରୁ ଅବହିତ ।

ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ମତରେ ପଦ୍ୟ ଓ କବ୍ୟରେ ମୂଲ୍ୟ ସଂରକ୍ଷକ ଅଟେ ।
ଲଳିତ କଳା ଯେତେବେଳେ ପଦ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ଅନୁରାଗ ସେହି ଯେହୁ ପ୍ଲେଟୋ
ଏହାର ଏକ ପ୍ରମାଣୋତ୍ତର ଅଟନ୍ତି ।

ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ମତରେ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ବିଶେଷ ବସ୍ତୁ ଯେପରି କାହିଁ ପଡ଼େ ତାହାପାଇଁ
ଅନୁକରଣ ନୁହେଁ ସେହିପରି କଳା ବ୍ୟକ୍ତି ବା ବିଶେଷ ବସ୍ତୁର ଅନୁକରଣ ହେଲେହେଁ
ପଟାପଟା ଅନୁକରଣ ନୁହେଁ । କଳା କଳ୍ପନା ସୃଷ୍ଟି ଅଟେ । କଳାରେ ପୌରାଣିକ ସୃଷ୍ଟି
ଲମ୍ବେ ପ୍ରାଚୀନ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । କଳାର ପ୍ରଭାବ ମନୁଷ୍ୟ ଅନୁଭବ ଉପରେ
ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ‘Art for the sake of Art’ ଅର୍ଥାତ୍ କଳା ନିମନ୍ତେ ହିଁ କଳା ।
ଏହି ଗାଥାରେ ପ୍ଲେଟୋ ଶ୍ରେଣୀ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ‘କଳା’ ଏକ କବ୍ୟାରେ
ବାହ୍ୟାବସ୍ଥୁ ଅଟେ ।

କିନ୍ତୁ ପ୍ଲେଟୋ ଅନୁକରଣକୁ ଯେପରି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ ମନେକରିଛନ୍ତି
ଅଭିଷିକ୍ତଙ୍କୁ ସେହି ମତକୁ ଯେପରି ଶ୍ରବଣ କରିନାହାନ୍ତି । ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ମତରେ
ବସ୍ତୁଗତ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଗୁଣଗୁଣ ପ୍ରତିରୂପ ଏବଂ ଲଳିତ କଳା ଏହି ପ୍ରତିରୂପର ପ୍ରତିରୂପ
ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ ଲଳିତକଳାରେ ଶିଳ୍ପୀ ବସ୍ତୁର ଆକର୍ଷଣ ବା
ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ପ୍ରାପ୍ତି କରିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥାଏ । ଅଭିଷିକ୍ତଙ୍କ ମତରେ ତୁ କେହି
ଆତ୍ମିକ କଳାର ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଛ୍ୱସ୍ତରେ ମନୁଷ୍ୟ ଏବଂ କମେଡ଼ି ନିକୁଷ୍ଟର
ମନୁଷ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରେ । (*Tragedy makes its personages better, comedy worse, than the men of the present day—Poetics*) । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :— ଦୋମର କାବ୍ୟର ମନୁଷ୍ୟ ଅଧିକ ମନୁଷ୍ୟ
ଠାରୁ ଉଚ୍ଛ୍ୱସ୍ତ ଅଟେ ।

ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅଭିଷିକ୍ତଙ୍କ ମତରେ ଅନୁକରଣ ମନୁଷ୍ୟର ଏକ ସାଧକ ଗୁଣ
ଅଟେ । ଅନୁକରଣକୁ ହିଁ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱାଭାବିକ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରିଥାଏ । ଶିଳ୍ପୀ ଯେତେ-
ବେଳେ ଏକ ଦୁଃଖର ଚିତ୍ରପ୍ରସ୍ତୁତି ଶିଳ୍ପ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ କରାଏ ସେହି ଶିଳ୍ପ
ମନୁଷ୍ୟକୁ ଆନନ୍ଦ ଦେଇଥାଏ । ଏହାଙ୍କ ମତରେ କାବ୍ୟର ଶ୍ରେୟ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତିମୟ
ହେବା ସ୍ଥଳେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ଶ୍ରେୟବୃଦ୍ଧି ବ୍ୟକ୍ତି ଯୁକ୍ତିମୟ ଅଟେ । କାବ୍ୟ କାବ୍ୟ
ଇତିହାସ ଅପେକ୍ଷା ଗର୍ଭାବତର ଅର୍ଥ ଖଣ୍ଡିତ ଏବଂ ଦାର୍ଶନିକତାର ବାହ୍ୟ ଅଟେ ।
ଶିଳ୍ପୀ ଟାଲେମ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଇତିହାସ ଟାଲେମ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯୁକ୍ତିମୟ ଅଲେଖନୀ
କରି ନ ଥାଏ । କବି ଇତିହାସରୁ ଉପାଦାନ ସଂଗ୍ରହ କରି କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥାନ୍ତି ।
ଇତିହାସରେ ଯାହା ଯେପରି ତାହା ଯେପରି ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ କବି
କାବ୍ୟର ସମ୍ଭାବନା ଏବଂ ସମ୍ଭାବନା କଳ୍ପନା ସ୍ୱରୂପ କରିଥାନ୍ତି ।

ଆଶ୍ୱିତଳଙ୍କ ମତରେ କବି ଦାର୍ଶନିକଙ୍କ ପରି ଅମୂର୍ତ୍ତି ନାହିଁ ବା ପ୍ରତ୍ୟୟ ସୂଚକରେ ଅଲୋଚନା କରି ନ ଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ କାବ୍ୟ ଓ ଦାର୍ଶନ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଗୋଷ୍ଠୀ ଅନ୍ତର୍ଗତ । କବିଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ଟାଇପ (Type) ଦାର୍ଶନର ନାହିଁ ବା ପ୍ରତ୍ୟୟ ନୁହେଁ ।

ମହାକାବ୍ୟ, ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଓ କମେଡ଼ି :—

ଆଶ୍ୱିତଳ ତାଙ୍କର ପୋୟେଟିକ୍ସ ଓ ଡ୍ରାମାଟିକ୍ସ ମହାକାବ୍ୟ, ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଏବଂ କମେଡ଼ି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କରୁଛନ୍ତି । ଶିଶୁ, ସ୍ତ୍ରୀପତି ଏବଂ ଦଙ୍ଗାତ ଶିଳ୍ପ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ଏହି ପୋୟେଟିକ୍ସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆଶ୍ୱିତଳ କରୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ସଙ୍ଗୀତ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ଅନୁକରଣ ମାନ୍ୟ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ । ସଙ୍ଗୀତ ସାଧାରଣତଃ ନାଟକର ଅଂଶ ରୂପେ ଏହି ଆଲୋଚନାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆଶ୍ୱିତଳ କହୁଛନ୍ତି ମନୁଷ୍ୟର ଚରଣ ଗଠନର ଏକ ଉପକା ସଙ୍ଗୀତରେ ଅଛି । ଅତଏବ ଅଳ୍ପ ବୟସ୍କମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଦାନରେ ସଙ୍ଗୀତର ଏକ ସ୍ଥାନ ରହିବା ନିତାନ୍ତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ପୁନଶ୍ଚ ଆଶ୍ୱିତଳଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ସଙ୍ଗୀତ, ନାଟକ, ପ୍ରଭୃତି ଲଳିତକଳାର ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ନୈତିକ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଇ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି ତଥାପି ସେ ଏହି କଳାର ଆନନ୍ଦ ଦାନ ଉପକା କଥା ସ୍ୱୀକାର କରୁଛନ୍ତି । ଆଶ୍ୱିତଳ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ଲକ୍ଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଏପରି ଏକ କାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁକରଣ ଯାହା ଧୀର ଏବଂ ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ଅନୁସଙ୍ଗ ସୂଚ ଅଟେ । ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ବହୁତମୂଳକ ନ ହୋଇ ନାଟକୀୟ ଭାବରେ ହୋଇଥାଏ । ଟ୍ରାଜେଡ଼ିରେ ଏପରି ସଟଣା ସନ୍ଦେହଜନକ ହୋଇଥାଏ ଯାହା କରୁଣା ଏବଂ ଭୀତିର ଉଦ୍ରେକ କରିଥାଏ ଏବଂ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ମଧ୍ୟରେ ଏହି କାମ୍ପାୟ ସନ୍ତୋଷ ରେଚନ ହୋଇଥାଏ ।

A Tragedy— is the immitation of an action that is serious and also as having magnitude, complete in itself: in language with pleasurable accessories, each kind brought in separately in the part of the work; in a dramatic, not in a narrative form; with incidents arousing pity and fear, where with to accomplish its catharsis of such emotions.

—Poetics.

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକଳା ମତରେ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ବସ୍ତୁବସ୍ତୁ ଧାରୀ, ମହତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ କଳ୍ୟାଣକର ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ମହାକାବ୍ୟ ଯଦୃଚ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଅଛି । କିନ୍ତୁ କମେଡ଼ି ଏବଂ ସାଟାଇର (Satire) ବେସ୍ୱବସ୍ତୁ ନିକୃଷ୍ଟ ବା କୁର୍ବିତ ବା ହସ୍ୟମୟ ବୋଲି ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଯଦୃଚ କମେଡ଼ି ଏବଂ ସାଟାଇରରେ ବସ୍ତୁବସ୍ତୁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ।

କମେଡ଼ି ଯମୁକରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକଳା କଃ ଛନ୍ତି ଯେ କମେଡ଼ି ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ଅର୍ଥାତ୍ କମେଡ଼ି ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଐକ୍ୟ ରହିବା ଉଚିତ । କମେଡ଼ିର ଗଠନରେ ମଧ୍ୟ ଆଙ୍ଗିକ ଐକ୍ୟ ରହିବା ସାଧ୍ୟବଳ । ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ଅନୁସଙ୍ଗ ସୃଷ୍ଟି ଅଟେ । ଏ କଥାକୁ ଗ୍ୟାଗ୍ସା କରବାକୁ ଯାଇ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକଳା କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିରେ ଛନ୍ଦ ଏବଂ ଗ୍ୟାଗ୍ସା ବା ଫକୀତ ରହିବା ସାଧ୍ୟବଳ । ଟ୍ରାଜେଡ଼ି କଥୋପକଥନ ଭାବରେ ହିଁ ହେବା ଉଚିତ । ଏହା ନାଟକୀୟ ନ ହୋଇ ବିବୃତ୍ତିମୂଳକ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ଏହି ଭାବ ଦ୍ୱାରା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକଳା ବିବୃତ୍ତିମୂଳକ ମହାକାବ୍ୟଠାରୁ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇଅଛନ୍ତି ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକଳା ମତରେ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଛଅଗୋଟି ଉପାଦାନବିଶିଷ୍ଟ ଅଟେ । ଯଥା;— (୧) ଆଖ୍ୟାୟିକା (୨) ଚରିତ୍ର (୩) ଭାଷା (୪) ଚିନ୍ତା (୫) ଦୃଶ୍ୟ ଏବଂ (୬) ସ୍ୱର ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକଳା ମତରେ ଆଖ୍ୟାୟିକା ହିଁ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଉପାଦାନ ଅଟେ । ଏହି ଆଖ୍ୟାୟିକା ବ୍ୟକ୍ତିର ଅନୁକରଣ ପ୍ରକାଶ ନ କରି, କର୍ମ ଓ ନୀତିର ଅନୁକରଣ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ ଆଖ୍ୟାୟିକା ପ୍ରୟୋଜନ ଅନୁସାରେ ହେବା ଉଚିତ । ଟ୍ରାଜେଡ଼ିରେ ଆଖ୍ୟାୟିକା ପରେ ତତ୍ତ୍ୱୋପସ୍ଥାନ ଅଟେ । ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଚିନ୍ତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ, ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ସମ୍ପର୍କିତ ହୋଇ ଏହାର ମାନ ଉଚ୍ଚକୋଟିର ହେବା ଉଚିତ । ଏହି ଚିନ୍ତା ରସ ଓ ପଦ୍ୟ ଭାବର ପ୍ରକାରର ହେବ । ଏଥିରେ ଫକୀତର ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟ ରହିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ଏହି ଫକୀତକୁ ହିଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକଳା ସ୍ୱର ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ଦେଶାତ୍ମକ ଉପାଦାନ ଦୃଶ୍ୟପଟ ଅଟେ । ଦର୍ଶକଙ୍କର ମନ ଆକୃଷ୍ଟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏହି ଦୃଶ୍ୟପଟ ଆବଶ୍ୟକ । ପୁନଶ୍ଚ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକଳା ମତରେ କେବଳ ନାଟକମତ ଦୃଶ୍ୟପଟ ଦ୍ୱାରାହିଁ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ଭଲ ମନ୍ଦ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯିବ ନାହିଁ । ଆଖ୍ୟାୟିକା ଓ ଚରିତ୍ର ଏହି ଦୁଇଟି ବସ୍ତୁ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ମୂଖ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଉପରେ ହିଁ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ଗ୍ରୈଷ୍ମ ନିର୍ଭର କରୁଥାଏ ।

ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ଆଖ୍ୟାୟିକା ସମୁକ୍ତରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକଳା କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଯେଉଁ କର୍ମ ମନୁଷ୍ୟ ମନରେ କରୁଣା ଏବଂ ଭୀତିର ଉତ୍ପତ୍ତି କରିଥାଏ, ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ଆଖ୍ୟାୟିକା ସେହି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକଳା ନିମ୍ନଲିଖିତ ତିନିପ୍ରକାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୁହଁ ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି ।

- (୧) ଏକ ଚର୍ୟାବ୍ର ସୁଖ ଅବସ୍ଥାରୁ ଯାଇ ଗର୍ଭର ଦୁଃଖ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିବା—ଏପରି ଦଟଣା ଟୁ କେଡ଼ିରେ ରହିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ନୁହେଁ । କାରଣ ଏହି ଜାଗାସ୍ ଦଟଣା ଆନେମାନେ ପଢ଼ି କରୁନାହିଁ ଅତଏବ ଏହାଦ୍ୱାରା କରୁଣା ଉଦ୍ରେକ ହେବ ନାହିଁ ।
- (୨) ଏକ ଅସହ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିର ଦୁଃଖ ଅବସ୍ଥାରୁ ମହାସୁଖ ଅବସ୍ଥା-ର ପ୍ରବେଶ—ଏପରି ଦଟଣା ମଧ୍ୟ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିରେ ରହିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ନୁହେଁ । କାରଣ ଆଶିଷ୍ଟକଳ ମତରେ ଏହି ଜାଗାସ୍ ଦଟଣା ଅନୁମନରେ କରୁଣା ବା ଶୁଦ୍ଧ କୌଣସି ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୃଷ୍ଟି କରେ ନାହିଁ ।
- (୩) ଏକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସହ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ସୁଖ ଜୀବନରୁ କ୍ରମଶଃ ଦୁଃଖମୟ ଜୀବନକୁ ଆଗେଇ ଯିବା—ଏପରି ଦଟଣା ମଧ୍ୟ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ଆଖ୍ୟାୟିକା ଅନୁଭୂତ ନୁହେଁ । କାରଣ ଏହି ଦଟଣା ମନରେ ନାନବିକ ଅନୁଭୂତି ସୃଷ୍ଟି କରିପାରେ କିନ୍ତୁ କରୁଣା ବା ଶୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ରେକ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଯାହାର ଦୁଃଖ ପାଇବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ସେ ଦୁଃଖ ସେଇ କଲେ ଆମ୍ଭ ମନରେ କରୁଣା ଉଦ୍ରେକ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଆମ୍ଭ-ମାନଙ୍କ ଭଳି ବ୍ୟକ୍ତି ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ସେଇ କଲେ ଆମ୍ଭମନରେ ଭୟ ଜାତ ହୁଏ । ଆଖ୍ୟାୟିକା ମଧ୍ୟରେ ଏପରି କିଛି ରହିବା ଉଚିତ ଯାହା ଫଳରେ ମନରେ କରୁଣା ଓ ଶୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ରେକ ହେବ ।

ଆଶିଷ୍ଟକଳ ମୁଖ୍ୟତଃ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିକୁ କରୁଣା ଏବଂ ଭୀତି, ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକାରରେ ରଚନା ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଆଶିଷ୍ଟକଳ ଉପରେ କଥାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରମୁଖରେ ବିସ୍ତୃତ ଅଲୋଚନା କରାହୋଇଛି । ଅଧ୍ୟାପକ ‘ରସ୍’ (Ross) ତାଙ୍କର (Aristotle) ଗ୍ରନ୍ଥରେ କହୁଛନ୍ତି— “ଏହି ବିଶ୍ୟାସ ମତବାଦ ଫଳେ ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ଲେଖା ହୋଇଅଛି” । (A whole library has been written on this famous doctrine. —Ross, Aristotle, P.282)

ଅନେକ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କ ମତରେ ପୋଏଟିକସ୍ (Poetics) ଗ୍ରନ୍ଥର ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ଆଶିଷ୍ଟକଳ ରଚନା କଥାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଆଜିକାଲି ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ହୋଇଛି ଯା ଫଳରେ ରଚନା କଥାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ନେଇ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କର ମତଭେଦ ଅଛି ।

ରେଚନା କଥାଟିର ଦୁଇ ରକମ ଶ୍ରେଣୀ ଦିଆ ହୋଇଅଛି । (୧) ରେଚନା କରୁଣା ଓ ଶୁଦ୍ଧ ନାମକ ପ୍ରକାରର ବଶୁକୀକରଣକୁ ବୁଝାଏ । (Catharsis is a

purification of the emotions of pity and fear) । ଉପମାଟି ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ବିଶୁଦ୍ଧି କରଣଠାରୁ ଗୁହ୍ୟତ ହୋଇଛି । ଲେସିଂ (Lessing) ଏହି ମତର ପ୍ରମର୍ଥକ ଅଟନ୍ତି ।

(୨) ରେଚନ କରୁଣା ଏବଂ ଭୀତି ନାମକ ପ୍ରାକ୍ଷାଭର ସାମୟିକ ଅପସାରଣ (The cootharsis is a temporary elimination of the emotions of pity and fear) । ଏହା ସମ୍ପ୍ରମାଣିତ ଚଳଣ୍ଡାଣୁରୁ ଉଦ୍ଘଟିତ କରାଯାଇଛି । ବାର୍ନେସ (Bernays) ଏହି ମତର ପ୍ରମର୍ଥକ । ଏହି ମତାନୁସାରେ ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରୁଣା ଏବଂ ଭୀତି ଉଦ୍ଘେକ କରବା; (ନାୟକର ଅନ୍ତତଃ ଦୁଃଖ ଜମନ୍ତେ କରୁଣା ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତର ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଦୁଃଖ ଜମନ୍ତେ ଭୀତି) ଏବଂ ପରୋକ୍ଷ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଶିଳ୍ପ ମଧ୍ୟରେ ସୁଖାଧିକ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବହୁର୍ଗମନର ପଥ ମାଧ୍ୟମରେ ମନରୁ କରୁଣା ଏବଂ ଭୀତିର ପ୍ରସେଦ ବାହାର କରିଦେବା । ପ୍ଲେଟୋ ରିପବ୍ଲିକ ଗ୍ରନ୍ଥର ଟ୍ରାଜେଡ଼ିର ଅନୈତିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଶତସ୍ଵରେ କହୁଛନ୍ତି । ଆଶ୍ଵତ୍ଥଳ ଏ ମତବାଦ ସ୍ଵୀକାର କରନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଟ୍ରାଜେଡ଼ି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଶିଳ୍ପ ଅଟେ ।

ପଲିଟିକସ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଠକଲେ ବୁଝାଯାଏ ଯେ ଆଶ୍ଵତ୍ଥଳ କୌଣସି ନୈତିକ ଅର୍ଥରେ 'ରେଚନ' ଆଟିକି ବ୍ୟବହାର କରନାହାନ୍ତି । ଉଦାହରଣ:— ଆଶ୍ଵତ୍ଥଳଙ୍କ ମତରେ ବର୍ଣ୍ଣଗୀର କୌଣସି ନୈତିକ ପ୍ରସ୍ତବ ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟର ମନ ମଧ୍ୟରେ ଆଲୋଚନ ପୃଷ୍ଠି କରି ପ୍ରସୋଦ ପୃଷ୍ଠି କରିବା ହିଁ 'ବର୍ଣ୍ଣ'ର କାର୍ଯ୍ୟ । ଏଇ କଥାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ 'ରେଚନ' ନୈତିକ ପ୍ରସ୍ତବ ସହିତ ଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ, ଏହା ପ୍ରସେଦ ସହିତ ଯୁକ୍ତ ଅଟେ ।

ଆଶ୍ଵତ୍ଥଳ ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର ପ୍ରସ୍ତବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର ଉନ୍ନତଗୋଟି କର୍ମ ଅଛି । (କ) ଶିକ୍ଷାଦାନ (ଖ) ବିଶୁଦ୍ଧିକରଣ (ଗ) ଅନନ୍ୟ ଦାନ ବା ଅବକାଶ ବିନୋଦନ ।

ବିଶୁଦ୍ଧିକରଣ କଥାଟି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଉ ଯାଇ ଆଶ୍ଵତ୍ଥଳ କହୁଛନ୍ତି ଯେ ମନରୁ ଦୂର୍ବଳତା ଦୂର କରିବା ଓ ମନ ହାଲୁକା କରିବା ଅର୍ଥ ବିଶୁଦ୍ଧିକରଣ ଅଟେ । ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର ଏକପ୍ରକାର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ସୁଖ ହୋଇଥିବାରୁ, ଏହା ସାହାଯ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ମନରୁ ଦୁଃଖ ଦୂର କରି ବିଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଯାଏ । ଏହଠାରେ ବିଶୁଦ୍ଧ କଥାର କୌଣସି ନୈତିକ ଅର୍ଥ ନାହିଁ । ଏଥିପାଇଁ ଅନେକ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କ ମନ ଯେ ରେଚନ କଥାଟିର ଅର୍ଥ 'ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ବିଶୁଦ୍ଧିକରଣ' ସହିତ କୌଣସି ସ୍ଵରରେ ଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଅତଏବ ରେଚନର ଅର୍ଥ କରୁଣା ଓ ଭୀତି ନାମକ ପ୍ରାକ୍ଷାଭର ସାମୟିକ ଅପସାରଣ ବା ଦୂଷିକରଣ ଅଟେ ।

ଅନେକ ଦାର୍ଶନିକ ଉପରେକ୍ତ ମତ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ଅଷ୍ଟାମ ଷ୍ଟେସ୍ (Stace) କହୁଛନ୍ତି ଯେ, “ଯେଉଁମାନେ କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଚେତନା ଅବେଶିତ ହେବା ପରି ମନକୁ କରୁଣା ଓ ଭୀତିର ପ୍ରକାଶରାଶୁ ମୁକ୍ତ କରେ ସେମାନେ ପଣ୍ଡିତ ହେଲେହେଁ, ଆଶିଷ୍ଟଳକୁ ମୁହାଁର କରନ୍ତି । ଷ୍ଟେସ୍‌ଙ୍କର ‘ବେତନ’ ଶବ୍ଦଟି ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଭେଦମତବାଦୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଅଛି । ଷ୍ଟେସ୍‌ଙ୍କର ମତରେ ପ୍ରକୃତ ମହତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ଟ୍ରାଜିକ ଦୁଃଖର ଚୂଢ଼ାସୁନ ଦର୍ଶକଙ୍କ ମନରେ କରୁଣା ଏବଂ ଭୀତିର ପ୍ରକାଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ଏବଂ ଏହାଦ୍ୱାରା ଦର୍ଶକଙ୍କର ମନ ମୁକ୍ତ, ଶାନ୍ତ ଓ ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ ।

(The representation of truly great and tragic sufferings arouses in the beholder pity and terror which purge his spirit and render it serene and pure.

—‘*Tatbat*’.

“The theory of certain scholars based upon etymological grounds, that it means that the soul is purged, not through, but of pity and terror, that by means of a diarrhoea of these unpleasant emotions we get rid of them are left happy, if the thought of men whose scholarship may be great but whose understanding of art is limited. Such a theory would reduce Aristotle’s great and illuminating criticism to the meaningless babbles of a philistine” —Stace, *Critical History of Philosophy*, P. 33.

ଉପସଂହାର

ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାସ୍ୱ କାବ୍ୟଧର୍ମୀ । ତାଙ୍କର କଲ୍ପନା ପ୍ରାଣହର୍ଷୀ ଓ ନ୍ୟାୟ ମୌଳିକ ଯଜ୍ଞବତୀରେ ପୁଣ୍ୟ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ଦାର୍ଶନ ବାସ୍ତବ-ଧର୍ମୀ ଓ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାସ୍ୱ ବଞ୍ଚନସମ୍ମତ, ସ୍ୱପରୀକ୍ଷା, ସ୍ୱଶୃଙ୍ଖଳ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୁର୍ଣ୍ଣ । ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ଦାର୍ଶନ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧୃତ ମତବାଦର ଏକ ପୁଣ୍ୟ ପରିଣତ ଅଟେ । ବିଶ୍ୱକବି ‘ଦାନ୍ତେ’ ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କହୁଛନ୍ତି, “The father of them that know,” ଅର୍ଥାତ୍ ସେହି ଯାହାର ଜାଣନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ପିତା ।

ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ଦାର୍ଶନରେ ବୌଦ୍ଧିଷ୍ଠ୍ୟ ଏହି ଯେ ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ପୂର୍ବଦ୍ୱାରୀ ମତବାଦର ସର୍ବସ୍ତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନା, ବିଶ୍ଳେଷଣ, ସମାଲୋଚନା ଓ ପରିଶେଷରେ ସ୍ୱଚକ୍ରବ୍ୟାପୀ ସଂକ୍ଷେପରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରି ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାସ୍ୱ ପୁଷ୍ପ କରୁଛନ୍ତି । ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ମୌଳିକତା ମାନବିକ ବିଷୟାବଳୀ ଆଲୋଚନାରେ ଥିବାବେଳେ ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ମୌଳିକତା ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଷୟ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଆଲୋଚନାରେ ନିହିତ । ତାଙ୍କର ପ୍ରଣୀତ ‘Organon’ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଲଭିବେପରେ ସବୁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥ ଅଟେ । ଅବଶେଷଦ୍ୱାରାମାନ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଯଦିତ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଭାର ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୁର୍ଣ୍ଣ ପରିପ୍ରକାଶ ଆବେହାନୁମାନ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରଟି ଏକ ସୂଚିପୁର୍ଣ୍ଣ ଶେଷବସ୍ତୁ ଅଟେ । କାରଣ ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଣନାମୂଳକ ବା (Induction per Complete enumeration) ଆବେହାନୁମାନଙ୍କୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆବେହାନୁମାନ ବୋଲି ଅଟ୍ଟା ଚଳେଇନ୍ତି ।

ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ‘ସତ୍ତ୍ୱ’ ଓ ଜ୍ୟୋତିର ମୌଳିକ ଧାରଣା ସମୂହ ବା Categories ଅଭିଜ୍ଞତା ଉତ୍ତର ଦେଲେହେଁ ତାଙ୍କର ଉତ୍କଳ ପରିଚାର ପରେୟ ଦିଏ । ଦ୍ରବ୍ୟ, ଗୁଣ, ସମ୍ବନ୍ଧ, ସ୍ଥାନ, କାଳ, ଅବସ୍ଥା, ସମ୍ପର୍କ, କର୍ମ, ନିଷ୍ପତ୍ତି—ଏହି ସମସ୍ତ ମୌଳିକ ଧାରଣା ସତ୍ତ୍ୱ ବା ଅସ୍ତିତ୍ୱଶୀଳ ପଦାର୍ଥର ମୌଳିକ ଆକାର ଅଟେ । କୌଣସି ବସ୍ତୁର ବାସ୍ତବ ଗୁଣାବଳୀ ଏହି ସବୁ ମୌଳିକ ଧାରଣାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ । ବସ୍ତୁର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୌଳିକ ଗୁଣାବଳୀର ସ୍ଥାନ ଅତି ଗୁରୁତ୍ୱପୁର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । ସେଥିନିମନ୍ତେ ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ମୂଳତଃ ପଞ୍ଚଦଶ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଏହି ଶାସ୍ତ୍ର ସର୍ବ ଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରବେଶଦ୍ୱାର ଅଟେ । ଦ୍ୱିତୀୟକ ପଞ୍ଚଦ ବା (Dialectic) ପଦାର୍ଥ ଶୁଦ୍ଧିକର ଏକ ବିଶେଷୀ ପଦ୍ଧତି ଅଟେ, କାରଣ ଏହି ନ୍ୟାୟରେ ମଧ୍ୟପଦରେ ମଧ୍ୟପଦ ପ୍ରଣୀତ ପଦର ଅବତାରଣା ଫଳରେ ଆରଷ୍ଟଟଲ ଏହାକୁ ଅବୈତନିକ ଓ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ

ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ମୌଳିକ ସୂଚକ (Dictum) ନ୍ୟାୟର ପ୍ରାଥମିକ ପରୀକ୍ଷା କରିବାରେ ଏକମାତ୍ର ପ୍ରକୃତ ପଦ୍ଧତି ଅଟେ । Laugentius valla (1407-57) ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଅମୃତ ଓ ଅସ୍ଥାୟୀ ପ୍ରଶାନ୍ତି ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି କାରଣ ଏହି ପ୍ରଶାନ୍ତି ବାସ୍ତବ ଓ ସାକ୍ଷାତ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ଅସମର୍ଥ । Lorenzodella vale ତାଙ୍କର *Dilecticae disputationes Contra Aristotetuos* ଉଦ୍ଧୃତେ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଏକ ଶୂନ୍ୟଗର୍ଭ ସୂଚକ କରିବା ପ୍ରଶାନ୍ତି ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କାରଣ ଏହା ମିଥ୍ୟାବାଦ ଓ ବାଚସ୍ପତି କଳା ବିନ୍ୟାସ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପଦଗୁଡ଼ିକ ବସ୍ତୁର ବାସ୍ତବସ୍ୱରୂପ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ଅସମର୍ଥ ଓ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଅଧିନ ଅଟେ । ଫରାବୀ ଦେଶୀୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମାନବବାଦୀ ପେଟୋପ୍ରେମସ୍ ତାଙ୍କର ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଏକ କୃତ୍ରିମ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଅବାସ୍ତବ ବୋଲି ଗର୍ଭାନ୍ତ କରିଛନ୍ତି ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ ହେଲା- “True logic, it formulates the laws, which govern man's spontaneous and natural thinking and reasoning as expressed in correct speech. It is thus the *Ars disserendi* and is closely related with rhetoric. True Logic thus is concerned with concept as well as Judgment.” (*Institutionum Dialecticarum Libri III*) ଉକ୍ତ ଉକ୍ତ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ବିରୁଦ୍ଧାବରଣ କରେ ।

ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ରଚନା ‘ଆଦିଦର୍ଶନ’ (First Philosophy) ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର (Theology) ଅଟେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏହି ଦର୍ଶନ ‘ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ୟା’ (Metaphysics) ନାମରେ ଅଭିହିତ ହେଲା । ଏହି Metaphysics ଶବ୍ଦଟି Rhodes ଦେଶୀୟ ‘ଏଣ୍ଡରିକାସ’ ନାମକ ପ୍ରଧାନ ସଂପାଦକଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ଅଟେ । ଉକ୍ତ ପ୍ରମାତକ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ପଦାର୍ଥବିଦ୍ୟା (Physics) ର ସମ୍ପାଦନା ଅନ୍ତେ ‘ଆଦିଦର୍ଶନ’ ପ୍ରକାଶ କରି ତାହାର ନାମ (Metaphysics ବା Physics ର ଅନ୍ତ ଦେଇଥିଲେ ।

ପଦାର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମୂଳ ଅନୁସନ୍ଧାନଟି ବିଜ୍ଞାନର କାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଜାତିର ଆଦି କାରଣ ବା ମୂଳ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନର କାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ଅତଏବ ସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନଟି ଆଦି ଦର୍ଶନ ଅଟେ ।

ଆଉ ପ୍ରକାର ବା ମୂଳଦ୍ରବ୍ୟକୁ 'ଇଶ୍ଵର' ବୋଲି ଆଶ୍ଵତ୍ଥଳ କହିଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ତାଙ୍କର ଆଉ ଦର୍ଶନକୁ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର (Theology) କୁହାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ଏହି ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ତତ୍ତ୍ଵ ବିଦ୍ୟାଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇଥିଲା ।

ଆଶ୍ଵତ୍ଥଳଙ୍କର ମତାନୁସାରେ ଯେଉଁସ୍ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବସ୍ତୁଟି ଖେଳ ଓ ଧ୍ୟାନଶୀଳ ଅଟେ । ଏହାକୁ ଉପାଦାନ ବୋଲି ସେ କହିଛନ୍ତି ଏହା ଏକ ଆକାର ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ମାବଳୀ ଓ ଆକାର ସାହାଯ୍ୟରେ ଉପାଦାନ ବାସ୍ତବ ରୂପ ଧାରଣ କରେ । ଇଶ୍ଵର ଶକ୍ତି ଆକାର ଯିଶାଂତ୍ରୁ ବିଶିଷ୍ଟ । ଏହି ଇଶ୍ଵର ଅବସ୍ଥଳ ଓ ଶାଶ୍ଵତ । ଏହି ଇଶ୍ଵରଙ୍କ ଧାରଣା ବ୍ୟତୀତ ପରବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ବସ୍ତୁର ସ୍ଥିତି ଅବଲମ୍ବ୍ୟ ଅଟେ । ଇଶ୍ଵରଙ୍କ ଦତ୍ତ ସକଳ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ନିହିତ । ଆଶ୍ଵତ୍ଥଳଙ୍କର ଏହି ମତବାଦକୁ Pantheism ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ବିଦ୍ୟାତ ପଣ୍ଡିତ R. G. Colling Woodଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ An essay on Metaphysics ଛନ୍ଦ୍ରରେ ଏହି ମତବାଦ ସପକ୍ଷରେ କହିଅଛନ୍ତି "The God Knows no religion. He is not even the creator of the world on the otherland God is related to 'man and Nature by ties of mutual love and disire" ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ଧର୍ମସାଧନମାନେ ଆଶ୍ଵତ୍ଥଳୀୟ Pantheism ମତବାଦକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି Deism ମତବାଦ ପ୍ରସାର କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଇଶ୍ଵର ବିଶ୍ଵସୂକ୍ଷ୍ମ, ନୀତି, ଶ୍ରେୟ ଓ ବିଶ୍ଵହନ୍ତା ମଧ୍ୟ ।

'ନିର୍ବୋଧିୟାନ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆଶ୍ଵତ୍ଥଳ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ରର ସ୍ଵରୂପ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଏହା ତେଷ୍ଟା ସାହାଯ୍ୟରେ ଅସ୍ଥିତି ଏକ ମାନସିକ ଦକ୍ଷତା ଓ ଏହା ବିଶ୍ଵର ଓ ବିବେଚନା ସାହାଯ୍ୟରେ ସତ୍ୟର ସ୍ଵରୂପ ଉପଲବ୍ଧ କରେ । ମାନସ ନୀତିର ମୂଳ ଓ ଅମୂଳ ସମ୍ପର୍କୀୟ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପର୍କର ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ଏହି ମାନସିକ ଦକ୍ଷତା ଦ୍ଵାରା ଫଳବଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସତ୍ୟତଃ ଜ୍ଞାନକୁ ନୈତିକ ଧର୍ମ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏହି ଭବିଷ୍ୟ ଆଶ୍ଵତ୍ଥଳ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ନୈତିକଧର୍ମ ଏକ ଅଭ୍ୟାସ ବା ନିର୍ବାଚନ ଗମନା ମାତ୍ର ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ସଂଯତ ମାତ୍ରା ଜ୍ଞାନ ଏହାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଟେ । ବୁଦ୍ଧି ବିବେଚନା ପରାସ୍ତଳିତ ବିଶ୍ଵର ଯେତେବେଳେ ବୁଦ୍ଧି ହିଁ ଉପଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧା ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ହୋଇଥାଏ । ଯେ କୋଣସି ବିଷୟର ଅଭିଶମ୍ଭା ପରିହାର କରି ମଧ୍ୟାବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରିବାହିଁ ନୈତିକଧର୍ମ ଅଟେ । ପ୍ରପଂସର

C. E. M. Joad ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥ *Philosophy of Moral and Politics* ରେ (Page 99) ଏହି ମଧ୍ୟ ବସ୍ତୁକୁ କେତେକ ପ୍ରକାର ବାକ୍ୟ ଦ୍ଵାରା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । “By such Maxims” “Nothing too much,” “Enough is as good as a feast” “Wisdom Consists in knowing where to stop.” It testifies its recognition of the value of the mean” ଚୀନଦେଶୀୟ ଦାର୍ଶନିକ ‘Lin Yatang’ କ ମତରେ ଆରଷ୍ଟଟଲୀୟ ମଧ୍ୟ ଅବସ୍ଥା ହିଁ “the normal and essential human way of life” ବୋଲି କହିଛନ୍ତି (*Philosophy or moral and Politics—Joad*).

ଆରଷ୍ଟଟଲ ଉନ୍ନତମନକୁ ନୈତିକ ଧର୍ମର ମୁକୁଟମଣି ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଉନ୍ନତମନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକୁ ମହୁମାନୁଷ୍ୟ କରଥାଏ । ଉନ୍ନତମନ ମାନବ ନୈତିକ ଗୁଣସମ୍ପଦ, ଜ୍ଞାନ ଓ ବିଜ୍ଞତା ଲବ୍ଧ ବିଜ୍ଞତାର ଅଧିକାରୀ । ଆତ୍ମର ବ୍ୟବହାରରେ ସରଳ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ଥିତିପୂର୍ଣ୍ଣ ବା ଆଶା ଚରଣର ଅଧିକାରୀ ଅଟେ । ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ଏକ ରାସ୍ତି-ନୈତିକ ବିଷୟ ଅଟେ । କାରଣ ଆଦର୍ଶ ବିଷୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ରାସ୍ତି ଶେଷରେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ Plato କର ‘Republic’ ସହିତ ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ନୈତିକ ବିଷୟ ମତର ଐକ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ଲେଖନରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତମାନଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ରାସ୍ତି ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ କେବଳ ସମ୍ଭବ । ଅତଏବ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ‘ରାସ୍ତିନୀତି’ର ଏକ ଅଂଶ ବା ଦୁମିଳା ଅଟେ ।

ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ରାସ୍ତିନୀତିକୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତରେ ବିବରଣ କଲେ ଏତିକି ଜଣାଯାଏ ଯେ ତାଙ୍କ ମତରେ ରାସ୍ତି ଏକ ସାବଧାନ ପ୍ରତିହତ ହେଲେହେଁ ରାସ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ଵାଧୀନତା ପାର୍ଥକ୍ୟ ରୂପ ଲଭଇକରଥାଏ । ଅର୍ଥନୀତି, ଶ୍ରେଣୀ, ଜୀବନର ମାନବଶ୍ରେଣୀ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରଥାଏ । ଏହାର ପ୍ରଭାବ ବିଭିନ୍ନ ଶ ସମ୍ପଦର ଉତ୍ପାଦନ ପଦନ ଓ ରାସ୍ତିର ସାବ-କ୍ରୋମିକତାର ମାନବଶ୍ରେଣୀ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରଥାଏ । ଆରଷ୍ଟଟଲ ରାଜତନ୍ତ୍ରର ମୂଲ୍ୟ ସ୍ଵୀକାର କଲେହେଁ ସଜ୍ଜନ ଶାସନନୀତିକୁ (Policy) ସର୍ବୋତ୍ତମ ବୋଲି ଆଶ୍ଵାସ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି କଥାରେ ଜନ ଭରା ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ ଲଭ କରଥାଏ । ସୋମାନୁକାଥଲିକ ଚର୍ଚ୍ଚା ଯେପରି ଶ୍ରେଣୀ ସମ୍ବନ୍ଧର ପ୍ରତିନିଧି ସେହିପରି ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧର ପ୍ରତିନିଧି ରାସ୍ତି ଅଟେ । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଆରଷ୍ଟଟଲ କଲିତ ରାସ୍ତି ନୀତିରୁ ରାସ୍ତିରେ ବ୍ୟାପ୍ତି ଲଭ କରଅଛି । ତାଙ୍କର କଲିତ ଆଦର୍ଶ ରାସ୍ତି ଯଦିଓ ଅସାଧ୍ୟ ଏକ ସ୍ଵପ୍ନ ତଥାପି ଏହା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜୀବନ ଲଭ ଓ ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ସ୍ଵତନ୍ତ୍ରତା ବିକାଶ ନିମିତ୍ତ

ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଟେ । ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟର ଯୁକ୍ତ ସାଧନା ବଳରେହିଁ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କର କଳ୍ପିତ ରାସ୍ତା ରାସ୍ତାସ୍ୱିତ ହେଲେ ରାସ୍ତାର ପ୍ରକୃତ ସାର୍ଥକତାପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲଭ କରିବା ସମ୍ଭବ ହେବ ।

ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳ କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଏହି ବିଶ୍ୱର ଗତି ଅବ୍ୟାହତ ରହିବା ନିମନ୍ତେ ରାଶ୍ୱରଜ୍ଞ କଲ୍ପନା ପ୍ରୟୋଜନସ୍ଥ । କାରଣ ଏହି ରାଶ୍ୱ ଶାଶ୍ୱତକାଳ ଅନୁଦିଶୀଳ ଓ ଚରନ୍ତ ନ ଗତିଯୁକ୍ତ । ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନହିଁ ଅମୃତହର ଅଧିକାର । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଦାର୍ଶନିକମାନେ ଏହି ମତବାଦର ବିରୁଦ୍ଧରେ ରାସ୍ତାସ୍ୱାଦ ପ୍ରସାର କରିଥିଲେ ଓ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କର ଦର୍ଶନକୁ ଏକ ଗ୍ରାନ୍ଥବାଦ ବୋଲି ପ୍ରସାର କରିଥିଲେ । ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳ ବିଶ୍ୱର ଅନନ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କଲେହେଁ ଏହି ଯୁକ୍ତ ସପକ୍ଷରେ ବା ବିପକ୍ଷରେ କୌଣସି ଯୁକ୍ତି ଅବତାରଣା କରି ନ ଥିଲେ । ଯେଥିନିମନ୍ତେ ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ରାଶ୍ୱର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରମାନ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଦର୍ଶନ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ଉପରେ ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କୁ ଦର୍ଶନକୁ ଏହି ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥିଲା ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କ ଦର୍ଶନର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ କରି ଏହି ଦର୍ଶନର ବୈରତ୍ୟ ସମ୍ଭବରେ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ଦର୍ଶନର ଏକ ବୈରତ୍ୟ ଏହି ଯେ ଏହା ରାଶ୍ୱର, ଗତିତ ଓ ମାନବ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ପ୍ରାଥମିକ ସମ୍ପର୍କରେ ନିର୍ଗୁଣ ଚିତ୍ତ ପ୍ରମାନ କରିଅଛି । ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କ ଦେବ ସାଧକ ସ୍ୱରୁପ ସତ୍ୟନିଷ ଜୀବନ୍ତହିଁ ତାଙ୍କ ମତରେ ସବୁ ଜୀବନ ଅଟେ । ସତ୍ୟବ୍ୟକ୍ତି ତାଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକୃତ ଦାର୍ଶନିକ ଓ ତୁମ୍ଭାଦିହିଁ ଅମୃତହର ।

‘ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ଆକ୍ୟୁଜେନ୍ସ’ ଏହି ସେବାରେ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କୁ ପୃଥକରେ ଟେଣ୍ଟ ଦାର୍ଶନିକ ବୋଲି ଆଶ୍ୟା ଘୋଷଣା । ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଟେଣ୍ଟ ହୋଇଛି ଏହି ମତବାଦର ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଣତି ଅଟେ । ଟେଣ୍ଟଟାଙ୍କର ଦର୍ଶନକୁ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳ ଜ୍ଞାନର ବିଶ୍ୱକୋଷ ରୂପରେ ରୂପାୟନ କରିଥିଲେ । ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳଙ୍କର ରାଶ୍ୱବାଦ ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନାହରଣ ନିମନ୍ତେ ଯେ ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଦ୍ଧତି ଏହା ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟ ସମ୍ଭବତଃ ସତ୍ୟ ଓ ସବଜନ ବଦେ । ଏହି ଦର୍ଶନ ମନୁଷ୍ୟର ମାନସିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଟେ । ଟେଣ୍ଟଟାଙ୍କର ଆକାରଦାତା ଗତିର ବାସ୍ତବତା ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥିବା ସ୍ଥଳେ ଆଶ୍ୱତ୍ଥଳ ଏହି ଗତିକୁ ସତ୍ୟ, ଶିବ ଓ ସୁନ୍ଦର ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି ।

R. G. Colling Wood ତାଙ୍କର An Essay on Metaphysics ଗ୍ରନ୍ଥରେ କହୁଛନ୍ତି “That which gives truth reality to the

world is precisely the form of idea that animates it. Without Form matter possesses no feality. By Form Aristotle meant the totality of the properties of a thing matter embodies the form by providing the element in which it is able to work its influence."

ପରିଶେଷରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ନିୟମ ତାତ୍ତ୍ୱିକତା (Constitutionalism) ବା ଆଇନର ଶାସନ (Rule of law) ଓ ସମ୍ୟକ ମତ (Principle of the mean) ଚେକାଳ ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ମାନବଜାତିକୁ ଆଲୋକ ଶିଖା ଦେଖାଇବ, ଅତଏବ ଆରଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର, ସାବନନୀ ଓ ସଫଳତା ପ୍ରାପ୍ତି ଅଟେ ।

—X—

BIBLIOGRAPHY

1. The oxford translation of the works of Aristotle
Published in eleven volumes, under the editorship
of J. A. Smith and W. D. Ross.
 2. Aristotle by Sir W. D. Ross
(Methuen 2nd edition 1930)
 - 3 Aristotle's Metaphysics 2 vols (O.U.P., 1924)
 - 4 Aristotle by A. E. Taylor.
 2. Aristotle by Randle.
 6. Aristotle by C. Piat.
 7. Aristotle by G. R. G Mure.
 8. Aristotle and the earlier Peripatetics (Longmans)
 9. The Political thought of Plato and Aristotle.
by E. Barker.
 10. Aristotle's theory of Poetry and Fine Art by
S. H. Butcher (Macmillan).
 11. A History of Philosophy Vol. I
by Federick Copleston, S. J
 12. History of Western Philosophy
by Bertrand Russell.
 13. A critical History of Philosophy
by W. T. Stace London — Macmillan
 14. Philosophy of Morals and Politics
by C. E. M. Joad.
 15. An essay on Metaphysics by R. G. Colling Wood.
-